

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE
TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES KATEDRA

**TIESISKĀ NIHILISMA ATTĪSTĪBAS CĒLOŅI UN SEKAS LATVIJĀ NO
DEVIŅDESMITAJIEM GADIEM LĪDZ MŪSDIENĀM**

CAUSES AND CONSEQUENCES OF LEGAL NIHILISM DEVELOPMENT IN LATVIA FROM NINETIES
UNTIL TODAY

MAĢISTRA DARBS

Saņemts

_____ katedrā

2012.g. ____.

Sekretāra (-es) paraksts

Pilna laika klātienes vakara nodaļas
4.semestra studente
Karīna Mališa
(stud. apl. Nr. kt07006)

Darba vadītāja: Prof., Dr. iur. **Sanita Osipova**

Rīga 2012

ANOTĀCIJA

Atslēgvārdi: Tiesiskais nihilisms, 20. gadsimta 90.-tie gadi, tiesību reformas, Latvija Eiropas Savienībā.

Autore maģistra darbā pēta tiesiskā nihilisma attīstības cēloņus un sekas Latvijā no 20. gadsimta 90. tajiem gadiem līdz Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Darba struktūru veido 3. daļas. Teorētiskajā daļā, autore pēta tiesiskās apziņas, tiesību kultūras un tiesiskā nihilisma jēdzienus, aplūko to mijiedarbību un šīs mijiedarbības specifiku. Maģistra darba otrā daļa ietver jautājumu par Latvijā veiktajām tiesību reformām, kas notika laika posmā no Latvijas atjaunošanas perioda - 20. gadsimta deviņdesmitajiem gadiem līdz Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Tiek analizētas tiesību reformas administratīvajās tiesībās un komerciesībās, kā arī atsevišķi tiek aplūkots denacionalizācijas jautājums. Darba trešā daļa satur tiesiskā nihilisma analīzi 21. gadsimtā. Tiek pētīti jautājumi par izmaiņām Latvijas tiesību sistēmā pēc valsts iestāšanās Eiropas Savienībā, kā arī autore pēta jautājumu par tiesiskā nihilisma izpausmi mūsdienās, proti, kādās sfērās tiesiskā nihilisma attīstība nostiprinās, kādās samazinās un faktiski nav novērojama.

Darba aktualitāti autore saskata apstākļi, ka Latvijas sabiedrībai tiesiskais nihilisms tiek piedēvēts kā mantojums no viena konkrēta vēstures perioda, tomēr darba autore uzskata, ka vēsturiskā pieredze ir tikai viens no tiesiskā nihilisma attīstības cēloņiem. Galveno tiesiskā nihilisma attīstības cēloni darba autore saskatīja straujā tiesiskās vides transformācijā, kas notika tiesību reformu rezultātā.

Tā kā tiesību reformas notika visās tiesību nozarēs, bet darba apjoms ir ierobežots, darba autore izvēlējās divas, autoresprāt, fundamentālas tiesību nozares (administratīvās tiesības, atsevišķi izdalot denacionalizācijas tiesisko regulējumu un komerciesības), kurās veiktās tiesību reformas radīja nozīmīgas sekas valsts un sabiedrības turpmākajā dzīvē.

Darba rezultātā autore secināja, ka no aplūkotajām tiesību reformām, par valstiski veiksmīgākajām tiesību reformām atzīstamas komerciesiskā regulējuma apvienošana, kas izpaudās Komerclikuma pieņemšanā, savukārt administratīvo tiesību jomā īpaši atzīmējams būtu Administratīvā procesa likuma un Valsts pārvaldes iekārtas likuma pieņemšana. Par pretrunīgākajām tiesību reformām darba autore atzina denacionalizācijas procesu regulējošos normatīvos aktus, kuru ietekmē, Latvijas sabiedrība ne tikai sašķēlās, bet arī izrādīja tiesiski nihilistisku attieksmi pret ikvienu jaunpieņemtu regulējumu.

ANNOTATION

Keywords: legal nihilism, 1990-ties, reformation of law, Latvia in the European Union.

In the master's thesis the author investigates the causes and consequences of development of legal nihilism in Latvia during the period from 1990-ties until Latvia joined the European Union.

The structure of works consists of three parts. In the theoretical part the author performs a research of such definitions, as feeling for law and order, legal culture and legal nihilism, investigates interrelations between them, as well as specifics of mentioned interrelations. The second part of master's thesis investigates the issue of reformation of law that took place in Latvia during the period of state restoration – since 1990-ties until Latvia joined the European Union. The author analyzes reformations in administrative and commercial law, as well as provides a separate investigation of denationalization issue. The third part of the thesis contains analysis of legal nihilism in 21st century. The author investigates the issues of changes in legal system of Latvia after Latvia joined the European Union, as well as problems of legal nihilism displays nowadays, namely, the spheres where its development strengthens and reduces or actually is not seen at all.

Displays of legal nihilism in Latvia were subjects of researches made by many legal scholars, including Prof., Dr.iur. S. Osipova, certified lawyer I. Roze, Mg.iur. A. Dravnieks etc.

The innovation in researches of legal nihilism introduced by the author is that investigation of the phenomenon is performed in context of law reformations, namely, the thesis is mostly devoted to discover impact that the sharp changes in law has onto social and individual attitude towards the law. Legal nihilism as a phenomenon of sense of justice was widely researched, still its development was never examined in the context of law reformation. The author of thesis considers that causes and consequences of development of legal nihilism are not sufficiently assessed. In foreign literature the phenomenon of legal nihilism is mainly attributed to former states of Soviet Union, defining the legal nihilism as Soviet heritage, still the author is of the opinion that legal nihilism exists in any society, including progressive West countries, and the differences are seen mostly in scope of development of the legal phenomenon and forms of its display. Having analyzed the reformation of law in Latvia during state restoration and changes in law system of the state after joining the European Union, the author shall make attempt to prove that legal nihilism is not a heritage of a certain period of history, rather an integral part of sense of justice in any society.

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова: Правовой нигилизм, 90.ые года 20. века, правовые реформы, Латвия в Европейском Союзе.

В магистерской работе автор исследует причины и последствия развития правового нигилизма в Латвии с 90.ых годов 20. века до вступления Латвии в Европейский Союз.

Структура работы состоит из 3 частей. В теоретической части автор исследует такие понятия как правосознание, правовая культура и правовой нигилизм, рассматривает их взаимосвязь а так же специфику этой взаимосвязи. Вторая часть магистерской работы содержит вопрос о проведенных в Латвии правовых реформах в период возобновления государства - с 90.-ых годов 20. века до вступления Латвии в Европейский Союз. Анализируются правовые реформы в административном и коммерческом праве, а так же отдельно рассматривается вопрос денационализации. Третья часть работы содержит анализ правового нигилизма в 21. веке. Исследуются вопросы о изменении правовой системы Латвии после вступления страны в Европейский Союз, а так же автор исследует проблемы проявления правового нигилизма в нынешнее время, а именно, в каких сферах его развитие укрепляется, в каких снижается и фактически не наблюдается.

Проявления правового нигилизма в Латвии исследовали многие правоведы, в их числе профессор, доктор юридических наук С. Осипова (S. Osipova), дипломированный юрист И. Розе (I. Roze), маг. юр. А. Дравниекас (A. Dravnieks) и др.

Новаторство автора в исследовании правового нигилизма заключается в рассмотрении данного явления в контексте правовых реформ, а именно, главное внимание уделяется исследованию влияния резких правовых перемен на общественное и индивидуальное отношение к праву. Правовой нигилизм как феномен правосознания исследовался довольно широко, однако его развитие не было рассмотрено в контексте правовых реформ. Автор работы полагает, что причины и последствия развития правового нигилизма не оценены в полной мере. В иностранной литературе явление правового нигилизма главным образом присваивают бывшим странам Советского союза, определяет правовой нигилизм как „Наследие Советского времени”, однако автор работы считает, что правовой нигилизм существует в любом обществе, включая прогрессивные западные страны, различия заметны разве что в масштабах развития данного юридического явления и в формах его проявления. Анализируя правовые реформы в

Латвии во время восстановления государства, а также изменения правовой системы страны после вступления в Европейский Союз, автор работы постарается доказать, что правовой нигилизм не является наследием определенного исторического периода, а является неотъемлемым элементом правосознания любого общества.

SATURS

Ievads	7
1. Tiesiskais nihilisms kā tiesiskās apziņas fenomens	11
1.1. Individīda un sabiedrības tiesiskā apziņa.....	16
1.2. Tiesiskās apziņas un tiesību kultūras mijiedarbība	23
1.3. Tiesiskais nihilisms kā tiesiskās apziņas deformācija	27
1.4. Anomija, deviācija un tiesiskais nihilisms.....	32
2. Tiesību reformas Latvijā valsts atjaunošanas periodā	40
2.1. Denacionalizācija un tās sekas.....	41
2.2. Tiesību reforma komercdarbības jomā	49
2.3. Tiesību reforma administratīvajās tiesībās.....	54
3. Tiesiskais nihilisms Latvijā 21.gadsimtā	64
3.1. Latvijas tiesību sistēmas transformācijas otrais posms.....	64
3.2. Tiesiskā un sociālā vide pēc iestāšanās Eiropas Savienībā.....	73
Secinājumi un priekšlikumi	83
Izmantotās literatūras un avotu saraksts	86

IEVADS

20.gadsimta 90.gadi Austrumeiropas valstīs iezīmēja jaunu attīstības periodu. Latvija, kas bija viena no PSRS valstīm, 1991.gada 21.augustā pēc Augusta puča sakāves Maskavā, *de iure* un *de facto* kļuva par suverēnu valsti. Profesors, konstitucionālo tiesību speciālists Ringolds Balodis, attiecīgo laika posmu no 1990.gada līdz 1993.gadam apzīmē kā otrās neatkarības laika pirmo posmu. R.Balodis norāda, ka otrā neatkarības laika sākumu ievada 1990.gada 4.maija Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes (turpmāk - AP) deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” (turpmāk – Neatkarības deklarācija), un atzīmē, ka dokumenta pieņemšana bija nozīmīgs pagrieziena punkts Latvijas valstiskuma attīstībā.¹ 1991.gada 21.augustā AP pieņem konstitucionālo likumu „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”, kas ir jau Neatkarības deklarācijai pakārtots dokuments. Ar konstitucionālo likumu Latvijas likumdevējs noteica, ka Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika, kurā valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai un kuras valstisko statusu nosaka 1922.gada 15.februāra Satversme.

Iegūtā suverenitāte nozīmēja ne tikai turpmāko neatkarīgas valsts politikas un ekonomikas attīstību, bet arī pāreju uz jaunu valsts pārvaldes formu – demokrātisku republiku, kas savukārt nozīmē pāreju no Sociālistiskā tiesību loka uz Rietumu (kontinentālās Eiropas) tiesību loku. Šī pāreja tika īstenota vairākos posmos, kā arī izmantojot dažādus paņēmienus – tiesību reformas, tiesību recepciju un jaunu tiesību radīšanu tiesību tālākveidošanas ceļā.

Mainoties valsts tiesiskajam statusam, mainījās arī sociālie procesi, proti, sabiedrība kļuva par vienīgo suverēno varas pārstāvi valstī. Sociālā vide sāka strauji transformēties, pielāgojoties jaunai politiski ekonomiskajai situācijai. Attiecībā uz tiesisko situāciju atzīmējams, ka tā likumsakarīgi nespēja pielāgoties straujām pārmaiņām, kas notika sabiedrībā, līdz ar to masveidā sāka parādīties negatīva vai vienaldzīga attieksme pret likumu, kas vēlāk pārtapa par tādu tiesisko parādību kā tiesiskais nihilisms. Kā vienu no tiesiskā „haosa” cēloņiem, par kuriem runā arī valststiesību speciālisti, var minēt to, ka „daudzi no likumiem tika pieņemti lielā steigā, bija profesionāli vāji izstrādāti, tāpēc visai drīz tie tika atcelti un to vietā tika pieņemti jauni.”²

¹Balodis, R., Kārklīņa, A. Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks. Latvijas Universitātes žurnāls. Rīga: Juridiskā zinātne, 2010., 26.lpp.

²Tādi bija, piemēram, 1990.gada 11.septembra likums „Par reliģiskajām organizācijām”, kurš tika atcelts un tā vietā 1995.gada 7.septembrī tika pieņemts Reliģisko organizāciju likums, 1992.gada 15.decembra likums „Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām”, kurš vēlāk tika aizvietots ar Biedrību un nodibinājumu likumu.

Lielo steigu likumu pieņemšanā pierāda arī tas fakts, ka „tikai viena gada laikā AP, aizpildot tiesisko vakuumu, steigā pieņem 140 likumus un 349 lēmumus”.³ Darba autore uzskata, ka minētā „steiga” ir viens no cēloņiem, kāpēc sabiedrība izrādīja pretreakciju tiesiskai kārtībai un sākās masveida tiesiskā nihilisma attīstība.

Vācu juridiskajā literatūrā minēto parādību nodēvēja kā „*Rechtsnihilismus als Erbe der Sowjetunion*”⁴, kas tulkojumā nozīmē „tiesiskais nihilisms kā Padomju Savienības mantojums”. Darba autore šadam viedoklim piekrīt tikai daļēji, jo, kā zināms, ikvienā pārejas periodā notiek vispārējais apjukums, respektīvi, sabiedrībā valda neziņa par to kāda būs jaunā politiskā un tiesiskā kārtība, kādā veidā notiks kontrole pār likuma ievērošanu, kādas sankcijas būs paredzētas par likuma pārkāpumu, vai Padomju Savienības laikā pieņemtie normatīvie akti paliks spēkā vai arī tie zaudēs spēku līdz ar valsts neatkarības atjaunošanu. Tomēr darba autore nevar piekrist tam, ka tiesiskais nihilisms ir radies laikā, kad Latvija bija PSRS sastāvā. Tiesiskais nihilisms kā sabiedriski politiska parādība, kas noliedz tiesību sociālo vērtību radās Ķīnā. Konfūcieši uzskatīja, ka sabiedrībai savā uzvedībā jāpakļaujas tradicionālām morāles normām un vērtībām, nevis likumiem. Šajā aspektā konfūciešu uzskati ļoti atšķīrās no antīkajiem sociāli politiskajiem uzskatiem, kurus pauda Aristotelis, Platons un citi, uzsverot likuma nozīmi un vērtību sabiedriskās kārtības nodrošināšanā un valsts pastāvēšanā kā tādā.

Jaunajos laikos juridiski nihilistiskas tendences bija saskatāmas dažādās teorijās, kas veidojās kā polārs spēks izveidotajām monarhistiski absolūtajām valdīšanas formām – revolucionārā 18.gadsimta apgaismība, kas pieprasīja „cilvēku valdīšanu nomainīt uz likumu valdību”. Īpaši krasi tiesiskais nihilisms izpaužas anarhistu uzskatos, piemēram M. Štirnera, P. Prudona, M. Bakuņina darbos. Anarhisti apgalvoja, ka „likumu ievērošana un pakļaušanās tiem, padara cilvēku nebrīvu”⁵. Vācu publicists Horsts Štovassers (*Horst Stowasser*) savā darbā „*Freiheit pur: die Idee der Anarchie, Geschichte und Zukunft*” analizē anarhijas galvenās idejas, vēsturi un nākotnes attīstības perspektīvas, kā arī īpašu uzmanību velta valsts un indivīda mijiedarbības analīzei. Štovassers piekrīt anarhistu idejai, ka valsts uzurpē sabiedrībai ne tikai politisko un ekonomisko kārtību, bet arī likumus un tiesības. Vācu publicists tiesiskā nihilisma attīstības iedīgļus saskata interešu konflikta situācijā, proti, savā grāmatā viņš min šādu piemēru:” Iedomāsimies situāciju, kad bruņota cilvēku grupa sāks mērķtiecīgi apšaudīt parastu pilsoņu pūli. Tagad iedomāsimies otru situāciju, kad to pašu cilvēku grupa apšauda tos pašus

³Balodis, R., Kārklīņa, A. Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks. Latvijas Universitātes žurnāls. Rīga: Juridiskā zinātne, 2010., 29.lpp.

⁴Turpat, 6.lpp

⁵Stirner M. *The Ego and his own*. New York: Benj R. Tucker, 1907., p. 17.-25.

pilsoņus, bet šoreiz rīkojas valsts uzdevumā. Ja pirmajā gadījumā bruņotu cilvēku grupu sabiedrības acīs dēvēs par slepkavām, tad otrajā gadījumā tos cildinās kā varoņus”⁶. Štovassers apgalvo, ka situācija ir pilnīgi vienāda, atšķirība ir tikai interesēs, proti, pirmajā gadījumā cilvēku grupa pārstāv savas individuālās intereses, bet otrajā gadījumā pārstāv valsts intereses. Tālāk autoram rodas loģisks jautājums: „Vai likuma ievērošana ir atkarīga no interešu avota?”⁷ No kā autors izdara secinājumu, ka sabiedrība, redzot šādu nevienlīdzību, mēģina likumus ignorēt vai neievērot principa pēc.

No augstāk minētajiem argumentiem redzams, ka viedokļi par tiesiskā nihilisma rašanās cēloņiem ir ļoti atšķirīgi, reizēm pat pretrunīgi. Darba autore nav vienīgā, kuras interesi piesaistīja šī juridiskā parādība. Latvijā tiesiskā nihilisma problēmu pētījuši tiesību zinātņu doktore, profesore Sanita Osipova darbā *Developing the Rule of Law in Latvia*, profesores S. Osipovas un diplomētas juristes Ievas Rozes kopdarbā *Tiesiskais nihilisms postsociālistiskā sabiedrībā. grām. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā XX- XXI gs. mijā*, asociētais profesors Andrejs Vilks darbā *Deviantoloģija*, Volds Jakubāņecs darbā *Tiesiskā apziņa*, u.c. Tiesiskā nihilisma problēmas pētījums līdz šim ir bijis visai plašs, tomēr darba autore uzskata, ka tiesiskā nihilisma izpēte tiesību reformu kontekstā ir pētīta maz, līdz ar to šajā darbā, autore centīsies maksimāli plaši atklāt šīs juridiskās parādības būtību, kā arī noskaidrot attīstības cēloņus un sekas uz Latvijas sabiedrības tiesisko apziņu un tiesību kultūru kopumā.

Darba autore vēlas izpētīt tiesiskā nihilisma attīstības cēloņus Latvijā un noskaidrot, vai šī sociālā parādība tiešām ir uzplaukusi pēc neatkarības atjaunošanas vai arī tas ir izteikts mūsdienu, 21. gadsimta fenomens. Ņemot vērā minēto, darba autore izvirza maģistra darba **mērķi**, proti, noskaidrot, kāpēc Latvijā tiesiskais nihilisms ir attīstījies visstraujāk tieši valsts atjaunošanas periodā un laikā, kad Latvija kļuva par Eiropas Savienības dalībvalsti un noskaidrot, kā šī juridiskā parādība izpaužas praksē.

Pētījumā kā avoti izmantoti Latvijas Republikas normatīvie akti un zinātniskā literatūra. Pētījuma periods ir no Latvijas neatkarības atjaunošanas 90. gadu sākumā līdz pētījuma veikšanas brīdim, proti, 2012. gada marta mēnesim. Pētījumā izmantotas šādas metodes: *aprakstošā metode*, lai noskaidrotu tiesiskā nihilisma jēdziena saturu, *analītiskā metode*, lai analizētu normatīvos aktus autores aplūkotajos piemēros par denacionalizācijas, komercietību un administratīvo tiesību regulējumu, kā arī *vēsturiskā metode*, lai pētītu normatīvā regulējuma

⁶Stowasser H. Freiheit pur: die Idee der Anarchie, Geschichte un Zukunft. Frankfurt am Main: Eichborn, 1995., S. 34.-35.

⁷Ibid. S.35.

izmaiņas laika gaitā.

Pētījuma **struktūru** veido trīs daļas. Pirmajā daļā autore apraksta tiesisko nihilismu teorētiskā aspēktā: analizē tiesiskā nihilisma jēdzienu un identificē tā vietu sabiedrības un indivīda tiesiskajā apziņā. Otrajā daļā autore analizē tiesību reformas Latvijā valsts atjaunošanas periodā, sevišķi apskatot reformas komercietībās un administratīvajās tiesībās, kā arī jaunradīto denacionalizācijas regulējumu. Trešajā daļā autore analizē tiesisko nihilismu Latvijā 21.gadsimtā, nošķirot tā pastāvēšanu pirms un pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā (turpmāk – ES).

Lai maģistra darbā sasniegtu izvirzīto mērķi, autore nosaka šādus **uzdevumus**:

1. Apzināt tiesiskā nihilisma un ar to saistīto jēdzienu vēsturisko un mūsdienu izpratni, to analīzi specializētajā literatūrā un avotos. Uzdevuma izpilde nodrošinās izpratnes veidošanos par tiesiskā nihilisma kā sociālas parādības nozīmi valsts tiesiskās kārtības un “veselīgas” sociālās vides nodrošināšanā.

2. Analizēt tiesību reformu norisi Latvijā valsts atjaunošanas periodā. Uzdevuma izpilde palīdzēs darba autorei sniegt izvērstu tiesiskās situācijas raksturojumu Latvijā valsts atjaunošanas periodā.

3. Salīdzināt tiesību kultūras, tiesiskās apziņas un citu ar tiesisko nihilismu saistīto jēdzienu savstarpējo mijiedarbību. Uzdevuma izpilde palīdzēs izprast sabiedrības tiesiskās attieksmes veidošanās elementus un to nozīmi turpmākajā attieksmē pret valstiski noteikto tiesisko kārtību.

4. Apkopot praktiskos materiālus tiesiskā nihilisma izpausmes atspoguļojumam konkurences tiesību kontekstā. Uzdevuma izpilde nodrošinās ne tikai teorētisko, bet arī praktisko šīs sociālās parādības izpētes iespēju.

5. Analizēt tiesiskā nihilisma izpausmes 21.gadsimtā un rast risinājumus šīs sociālās parādības attīstības mazināšanai nākotnē.

Novitāte maģistra darbā ir saistīta ar tiesiskā nihilisma kā sociālas parādības izpēti Latvijā laika posmā no neatkarības atjaunošanas līdz mūsdienām, ar mērķi noskaidrot, vai tiesiskais nihilisms ir vēsturisks mantojums vai arī tas ir ikvienas sabiedrības neatņemams elements.

1. TIESISKAIS NIHILISMS KĀ TIESISKĀS APZIŅAS FENOMENS

Tiesisko realitāti, priekšstatus par likumību, atbildību, tiesisko kārtību, cilvēki uztver ar specifiskas sabiedriskās apziņas veida palīdzību, kuru dēvē par tiesisko apziņu. Jēdziens tiesiskā apziņa sastāv no diviem patstāvīgiem vārdiem, proti, “tiesisks” un “apziņa”. Juridisko terminu vārdnīcā ar vārdu “tiesisks” apzīmē īpašības vārdu - “tāds, kas ir saskaņā ar tiesībām vai izriet no tām”⁸. Tā kā “apziņa” (angļu – *consciousness*, vācu – *Bewusstsein*, franču – *conscience*, krievu - *сознание*) ir jēdziens, kuru lieto vairākās zinātnes nozarēs - filozofijā, psiholoģijā un socioloģijā, darba autore uzskata par nepieciešamu apkopot “apziņas” jēdziena izpratni katrā attiecīgajā nozarē. Apziņu kā fizioloģisku parādību, cenšas definēt arī medicīna. Medicīnā apziņu apzīmē kā “augsti organizētas matērijas — cilvēka smadzeņu spēju ar tajās kodēto hierarhisko informācijas sistēmu palīdzību psihi darbībā atspoguļot ār pasauli un pašam sevi, nošķirot savu «es» no ārējās vides un mērķtiecīgi iedarbojoties uz šo vidi un sevi. Apziņa saistīta ar daudzu smadzeņu neirālo struktūru spēcīgu vienlaicīgu aktivēšanos un apvienošanos savstarpēji pakārtotās funkcionālās sistēmās, kas veido darbības mērķu, rīcības programmu un gaidāmo rezultātu neirālos modeļus, nodrošinot augstāko psihi funkciju nepārtrauktu paškontroli un pašregulāciju (domāšana). Paredzot domās notikumu un rīcības varbūtējās sekas un pastāvīgi salīdzinot domās veidotos rīcības modeļus ar tās faktiskajiem rezultātiem, cilvēks var nepārtraukti koriģēt un precizēt savas darbības mērķus un rīcības programmu atbilstoši reālajai situācijai un iespējām, Psihi saslimšanas gadījumā spēja prognozēt notikumus un koriģēt rīcību mazinās vai zūd (apziņas traucējumi)”⁹. Atšķirībā no medicīnas, filozofijā nepastāv vienotas apziņas definīcijas. Filozofijā apziņas jēdziena izpratnes veidošanos iedala nosacītos posmos, proti, antīkais posms, viduslaiki, jaunie laiki un mūsdienas. Antīkie filozofi ar apziņu izprata cilvēka saikni ar pasauli, kuru metaforiski salīdzināja ar vaska dēlīti, kurā tiek ieskrāpēti burti. Līdzīgi kā vaskā, apziņā nospiežas lietu attēli. Šādā izpratnē apziņa ir virzība uz āru - centieni iegūt lietu „nospiedumus jeb zīmes” un gatavība tos fiksēt. Virzība uz āru nozīmē to, ka apziņa gaida un saņem savu saturu no ārienes – kāds cits (nevis pati apziņa) raksta uz vaska dēlīša. Tas nozīmē, ka, no filozofijas viedokļa, tiek atzīta ārpus apziņas pastāvošā realitāte, kas izraisa šos "nospiedumus". Izziņa cenšas panākt, lai lietas „nospiedums” apziņā atbilstu pašai lietai. Ja „nospiedums” sakrīt ar lietu, tad ir atklājusies patiesība. Šādu apziņas

⁸Juridisko terminu vārdnīca. LZA TK terminoloģija 8., Rīga., Liesma, 1970.

⁹Populārā medicīnas enciklopēdija, Galvenā enciklopēdiju redakcija,Rīga, 1984., 11.lpp.

metaforu izmantoja Platons un Aristotelis. Antīkie filozofi atklāja tikai vienu apziņas pusi – virzību uz objektu. Līdz ar kristietību apziņas izpratne mainās. Tā tiek aplūkota vispārējās pieredzes kontekstā. Lūgšana, grēksūdze pavērš apziņu no ārienes uz iekšieni, liek tai pievērsties vairāk sev nekā lietām. Filosofiskā aspektā tiek izprasta ļoti būtiska apziņas spēja- ne tikai gūt zināšanas par apkārtējo pasauli, bet atklāt cilvēka iekšējo pasauli, dvēseles pārdzīvojumus.

Viduslaikos cilvēka saprātīguma tēmu risina kā attiecības starp ķermeni, dvēseli un garu. Jaunlaiku filosofijā uzmanība tiek pievērsta domāšanai un domāšanai par domāšanu-refleksijai.¹⁰ Priekšplāna iznāk pašapziņas jēdziens, kas raksturo apziņas pievēršanos pašai sev.

Mūsdienās ar apziņu saprot – spēju savu uzmanību vērst uz ārējās pasaules priekšmetiem un vienlaicīgi koncentrēties uz tiem iekšējiem empīriskiem stāvokļiem, kas seko šai uzmanībai; īpašs cilvēka stāvoklis, kurā viņam vienlaicīgi ir pieejama ār pasaule un viņš pats.¹¹

Apziņas jēdziena pilnvērtīgākam skaidrojumam un analīzei būtu veltāma atsevišķa darba nodaļa, tomēr kā norāda darba 1. nodaļas nosaukums, izpētes objekts, kuru darba autore pētīs padziļināti, ir tiesiskās apziņas jēdziens un tā saturs.

Ikvienu jēdziena izpēti būtu nepieciešams sākt ar tā vēsturiskās attīstības analīzi, taču attiecībā uz tiesiskās apziņas jēdzienu, striktu hronoloģiju saskaņāt nav iespējams, proti, vēstures avoti tiesiskās apziņas jēdzienu saista ar pirmo valstisko veidojumu rašanos. Ņemot vērā to, ka vēsturiski precīzu tiesiskās apziņas jēdziena rašanās laiku nav iespējams noteikt, autore uzskata, ka lietderīgāk ir koncentrēt uzmanību uz tiesiskās apziņas jēdziena izstrādes autoriem, teorētiskajiem attīstītājiem.

Par tiesiskās apziņas jēdziena (mūsdienu izpratnē) autoru tiek uzskatīts psiholoģiskās tiesību skolas pārstāvis Ļevs Petražickis. Lai izprastu viņa sniegumu tiesiskās apziņas formulējumā, nepieciešams ielūkoties Petražicka tiesību izpratnē kā tādā. Tiesības viņš saprot kā psihisku fenomenu. Petražickis uzskata, ka tikai neziņas dēļ, juristi tiesības pozicionē vai nu virs cilvēkiem, vai starp cilvēkiem “sociālā vidē”, padarot tās par objektīvu parādību. Viņaprāt, tiesības – tā ir tikai subjektīva parādība, kas sakņojas indivīdu psihē. Petražickis psihiskās dzīves elementus iedala: viļpusēji -pasīvajos (apziņa un rīcība), viļpusēji -aktīva (griba) un divļpusējās, pasīvi-aktīvās, kas satur gan jūtu, gan gribas elementus. Šo parādību klasi viņš nosauc par emocijām. Visas emocijas Petražickis iedala sākotnējās un blanketajās. Pie

¹⁰Gulick Van R. Stanford Encyclopedia of Philosophy. The Metaphysics Research Lab Center for the Study of Language and Information Stanford University. Stanford., 2004., P. 11.-12.

¹¹Cleeremans A. The Unity of Consciousness: Binding, Integration and Dissociation. Oxford: Oxford University Press, 2003., P. 125-130.

sākotnējām pieder tādas emocijas kā bada, baiļu, miega emocijas, kas ir aktīvas, tām ir izteikti noteikts raksturs, tās ir autonomas no sociālās vides.

Blanketās emocijas nav saistītas ar organisma bioloģiskajām vajadzībām, bet gan ar cilvēka uzvedību sabiedrībā un ir vērstas uz citiem cilvēkiem vai pašu sabiedrību. Tās ir pasīvas, bālas, cilvēks sāk rīkoties uz to pamata tikai tad, ja viņš kontaktējas, ja pie viņa vēršas ar lūgumiem, pavēlēm, aizliegumiem. Šīm emocijām ir tikai savdabīgs mistiski-autoritārs raksturs, tās tiek pārdzīvotas kā iekšējs brīvības traucēklis, kā piespiešana rīkoties tādā veidā, kura saturiski atbilst attiecīgajai emocijai, pienākuma veidā. Par ētiskajām normām, Petražickis dēvē blanketās emocijas, kuras rada pārdzīvojumus, kas savukārt noved pie tiesisku un morālu pienākumu apziņas.¹²

Emocijas kalpo par galveno psihes motivatoru. Tieši emocijas piespiež cilvēkus veikt konkrētu rīcību. Kā jau tika minēts iepriekš, Petražickis izdala divu veidu emocijas, kas nosaka attiecības starp cilvēkiem: morālās un tiesiskās. Morālās emocijas ir vienpusējas un saistītas ar cilvēka pienākuma apziņu. Morāles normas – tie ir iekšējie imperatīvi. Petražickis piedāvāja tādu piemēru – ja mēs aiz pienākuma apziņas ziedojam trūcīgajam naudu, tad mums nerodas priekšstats par to, ka trūcīgais ir tiesīgs naudu pieprasīt. Pavisam, kas cits ir tiesiskās emocijas. Pienākuma izjūta tiek saistīta ar priekšstatu par citu personu tiesībsubjektīvu un otrādāk: “Mūsu tiesības ir nekas cits, kā mums piederošs labums un citas personas pienākums”.¹³

Petražickis raksta, ka tiesību normu pastāvēšana un attieksme pret tām ir atkarīga no indivīda psihes īpaša “tiesiska” stāvokļa. Indivīds un sabiedrība tiesības un tiesiskos nosacījumus akceptē “pieņem”, vai neakceptē. Līdz ar to, ja nepastāv dzīva, psihiskā tiesisko ideju nesēja, nepastāv arī tiesību. “Veselīga” tiesiskā situācija ir tad, ja “oficiālās” (pozitīvās) tiesības funkcionē sabiedrībā dinamiskā mijiedarbībā ar neoficiālām - “intuitīvām” (autonomām) tiesībām.¹⁴ Pētot Petražicka psiholoģiskās tiesību skolas atziņas, izkristalizējas tikai viens no tiesiskās apziņas aspektiem – individuālā tiesiskā apziņa (indivīda iekšējā apziņa), līdz ar to autore uzskata, ka tiesiskās apziņas jēdziena skaidrojumā Petražicka teorijas atziņas izmantojamas tikai daļēji, proti, attiecinot tās uz individuālo tiesisko apziņu.¹⁵ Petražickis savos darbos pēta galvenokārt indivīda tiesisko apziņu, jo uzskata, ka no indivīda tiesiskās apziņas,

¹²Азаркин Н.М. Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва., Юрид. Лит., 2003., С. 531-533.

¹³Староверова И. В. Правосознание и правоповедение молодежи. Наука. Культура. Общество. [b.v.];_2006. N .7, С. 127 - 133.

¹⁴Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. [b.i.], Санкт-Петербург., 1909-1910. Т. 1. С. 50.

¹⁵Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010., 121. lpp.

veidojas arī sabiedrības tiesiskā apziņa. Detalizētāk sabiedrisko un indivīda tiesisko apziņu, darba autore analizēs nodaļā 1.1.

Tiesiskās apziņas attīstība ir izgājusi garu vēsturisku ceļu, tai ir bijuši gan augšupejas, gan lejupslīdes posmi. Par vienu no pirmajiem posmiem var minēt pirmatnējos priekšstatus par tiesībām – priekšstati par cilvēku savstarpējo (faktisko, personisko) attiecību kārtību. Tiesības šajā posmā tiek skatītas kopsakarā ar sabiedrisko kārtību un pienākumi netiek tai pretnostatīti. Agrākajos posmos, tiesiskās apziņas (gan individuālās, gan sabiedriskās) specifiskākā iezīme bija dzīves apstākļu, vajadzību, un attiecīgās grupas interešu mijiedarbība ar iespējamajām, nepieciešamajām vai pastāvošām tiesībām un pienākumiem. Šādas mijiedarbības rezultāts bija idejas un priekšstati par tiesībām. Šāda specifiska tiesiskās apziņas iezīme izpaudās Senās Romas laikā, kad bija vērojams romiešu tiesību uzplaukums. Tiesas un citas romiešu sabiedrības tiesiskās formas atrada savu atspoguļojumu romiešu pilsoņu idejās un emocijās, veidojot to uzvedību. Senie romieši faktiski jebkurā strīdīgā jautājumā vērsās pie prētoriem, senātā, tiesu instancēs. Seno romiešu tiesisko apziņu iespaidoja ne tikai autoritatīvie prētori, senāts un tiesu instances, bet arī garīgās, nemateriālās parādības – romiešu dievi, kuri mākslas darbos tika attēloti strīdoties, palīdzot vai kaitējot cilvēkiem utt. Tādējādi dievi kļuva par tiesisko procesu, vērtību, ideālu iemiesojumiem¹⁶. Tā kā dievi tika attēloti ļoti pietuvināti cilvēkiem, proti, ar tādām pašām vājībām, tieksmēm utml., var izdarīt pieņēmumu, ka arī tiesiskās apziņas ziņā, dievi bija tie, kas to spēja mainīt gan pozitīvā, gan negatīvā ziņā.

Darba autore neizvērsīs tiesiskās apziņas attīstības gaitas izpēti tālākās vēstures kontekstā, proti, neaplūkos viduslaiku un jauno laiku tiesiskās apziņas ģenēzi, taču turpmākajās darba nodaļās vēsturiskie tiesiskās apziņas aspekti noteikti atspoguļosies.

Kā jau tika minēts nodaļas ievadā, tiesiskā apziņa ir cieši saistīta ar filozofijas teorijām, ideoloģiskajiem priekšstatiem, reliģijas doktrīnām. Daži domātāji uzskatīja, ka tiesību normas, to pienākuma un piespiedu raksturs mīt tikai cilvēku apziņā, tāpēc tiesības ir psiholoģiska parādība (Ļ. Petražickis). Citi autori akcentēja tiesību ārējo piespiedu raksturu, kā cilvēka ārējās brīvības regulēšanas līdzekli (I. Kants, H. Hēgelis). Daži autori savukārt tiesības uzskatīja par sabiedrisko attiecību šķirisko regulātoru (K. Markss, V.I. Ļeņins). Citi savukārt tiesībām piešķīra dabisko cilvēktiesību veidotāja un garanta lomu (Š. Monteskjē, Ž. Ž. Russo). Krievu tiesību zinātnieks I.A. Iljins tiesisko apziņu aplūkoja kā priekšstatu par tiesībām un valsti

¹⁶Крапивенский С.Э. Социальная философия: Учебник для гуманитар.-соц. специальностей высших учебных заведений. 3-е изд., Волгоград: Комитет по печати, 1996. С. 56.

kopumu, kā visas sabiedriskās dzīves organizāciju. Viņš uzskatīja, ka valsts pārvaldes forma, pirmām kārtām, nosakāma pēc tautas monarhistiskās vai republikāniskās tiesiskās apziņas. Iļjins atzīmēja, ka cilvēks bez tiesiskās apziņas dzīvos pēc iekšējās patvaļas principa un no šādas patvaļas cietīs arī no cietiem sabiedrības pārstāvjiem.¹⁷

Darba autore, analizējot specializēto literatūru sastapās ar tiesiskās apziņas definējumu gan šaurā, gan plašā izpratnē. Tā, piemēram, profesors, tiesību zinātņu doktors Kovaļenko A, tiesisko apziņu definē šauri, proti, norādot, ka tas ir tiesību zināšanu kopums, kas atspoguļojas jutekliskajā vai racionālajā (zinātniskajā) veidā. Profesors uzskata, ka atkarībā no tiesību zināšanu līmeņa, tiesisko apziņu var klasificēt empīriskajā un abstrakti – teorētiskajā (zinātniskajā). Empīrisko tiesisko apziņu veido tiesiskie priekšstati, uztvere un jūtas. Savukārt abstrakti – teorētisko (zinātnisko) tiesisko apziņu veido tiesību zināšanu kopums, ieskaitot, tiesību būtības izpratni¹⁸. Darba autore uzskata, ka šāds tiesiskās apziņas definējums ir pārāk šaurs un neatklāj šīs komplicētās juridiskās parādības būtību. Autore gan piekrīt profesora viedoklim, ka tiesisko apziņu veido noteikti tiesiskie priekšstati, uztvere un jūtas, kā arī tiesību zināšanas, tomēr neuzskata, ka tie ir vienīgie elementi, kas veido šo juridisko parādību.

Pētot tiesiskās apziņas jēdziena definējumu dažādību tiesību sociologu vidū, darba autore atrada vairākas kopīgas iezīmes katrā no tiem, proti, autori ir vienoti apgalvojumos, ka tiesiskā apziņa ir viena no sabiedriskās apziņas formām, tā ir attieksme pret pastāvošajām un vēlamajām tiesībām, tā veidojas objektīvu sabiedrības vajadzību un interešu ietekmē, dinamiski attīstās objektīvu apstākļu un procesa ietekmē, tā ir sabiedriskās apziņas daļa, kas ietekmējas arī no filozofiskiem, ideoloģiskiem un politiskajiem priekšstatiem.

Visām atziņām ir viena kopīga iezīme – tās visas uzsver to, ka tiesiskās apziņas ietekme uz sabiedriskās dzīves organizāciju ir ļoti būtiska un jūtama. Tieši šī apstākļa dēļ, tiek skaidrota tās iekļaušana tiesiskās regulēšanas mehānismā, kā viena no sabiedrisko attiecību iedarbības līdzekļiem. Kā tiesiskās regulēšanas mehānisma sastāvdaļa, tiesiskās apziņas specifiskā iezīme ir tāda, ka tās loma netiek ierobežota ar kādu noteiktu tiesiskās iedarbības stadiju. Tiesiskā apziņa pieslēdzas darbam gan tiesību jaunrades, gan tiesību realizācijas stadijās. Jebkurā gadījumā, tiesiskā apziņa darbojas visos tiesiskās regulēšanas mehānisma elementos – tiesību normās, tiesiskajās attiecībās, tiesību realizācijā utt. No minētajiem tiesiskās apziņas veidojošiem

¹⁷Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. Под общ. ред. А.Б.Венгерова. Москва: Юриспруденция, 2000., С. 56-57.

¹⁸Коваленко А.И. Краткий словарь-справочник по теории государства и права. Исток: Москва., 1994. С.46.-47.

elementiem ir redzams, ka šī juridiskā parādība ir ne tikai komplicēta, bet arī ļoti nozīmīga tiesisko regulēšanas mehānismu īstenošanā, līdz ar to ir atspēkojama profesora Kovaļenko tiesiskās apziņas definīcija, kas saturiski piešķir šai parādībai tikai juridisku zināšanu nozīmi.

Apkopojot tiesību sociologu, tiesību teorijas speciālistu piedāvātās definīcijas, darba autore piedāvā savu tiesiskās apziņas definīciju: Tiesiskā apziņa ir viena no sabiedriskās apziņas formām, kas atspoguļo sabiedrības, sociālās grupas vai indivīda attieksmi, priekšstatus un uzskatus par esošajām un vēlamajām tiesībām. Tiesiskā apziņa ir viens no vadošajiem tiesību jaunrades un tiesību piemērošanas elementiem.

Darba 1.1.apakšnodaļā, autore aprakstīs divus no tiesiskās apziņas veidiem, proti, indivīda un sabiedrības tiesisko apziņu. Attiecīgajā darba nodaļā, autore centīsies rast atbildi uz jautājumu, kurš no tiesiskās apziņas veidiem ir dominējošais sabiedrības tiesiskās apziņas veidošanā, kā arī noskaidros, vai indivīda tiesisko apziņu veido sabiedrība, vai sabiedrības tiesisko apziņu veido katrs atsevišķs indivīds.

1.1. Indivīda un sabiedrības tiesiskā apziņa

Darba autore 1.nodaļā minēja, ka tiesiskā apziņa ir viena no sabiedriskās apziņas formām, kuras struktūru veido individuālā, sabiedriskā un atsevišķu sociālo grupu tiesiskā apziņa. Attiecīgajā darba nodaļā autore vēlas noskaidrot, kādas ir indivīda un sabiedrības tiesiskās apziņas īpatnības, kādā veidā abi apziņas veidi mijiedarbojas un kādas ir šīs mijiedarbības sekas.

Pirmais problēmjaucējums, kas rodas, pētot šīs juridiskās parādības struktūru ir šāds: vai sabiedriskā apziņa veidojas no atsevišķu indivīdu apziņas kopuma? Otrais problēmjaucējums, kas konkretizē augšminēto jautājumu ir šāds: vai atsevišķu indivīdu apziņu veido kolektīvā apziņa vai otrādi, atsevišķu indivīdu apziņa veido kolektīva – sabiedrisko apziņu?

Atbildi uz šiem jautājumiem iespējams rast, meklējot paralēles ar sabiedrības teorijas izpratni, respektīvi, atbildot uz jautājumu vai sabiedrība veido indivīdus? Ja sabiedrība ir atsevišķu indivīdu kopums, tādā gadījumā sanāk, ka indivīdi veido sabiedrību, bet individuālā apziņa veido sabiedrisko. Pēdējā savukārt ir nekas cits kā individuālo uzskatu, priekšstatu, ideju un jūtu kopums, kura atspoguļojas sabiedrībā un tiesiskajā realitātē.

Tomēr reālajā dzīvē cilvēki nevar patvaļīgi izvēlēties vienu vai otru sociālo iekārtu vai kādu citu sabiedrības formu. Cilvēks piedzimst jau konkrēti izveidotajā sabiedriskajā formā un viņam pastāv tikai viena iespēja – iekļauties izveidotajā sabiedrisko attiecību sistēmā un ieņemt

to vietu un sociālo pozīciju, kura ir attiecīgajā sabiedrībā. No šī viedokļa raugoties, sabiedriskās attiecības, sabiedrība, veido atsevišķus indivīdus. Analogiskā veidā sabiedriskā apziņa veido individuālo apziņu, un indivīdi ir spiesti savu apziņu, priekšstatus, uzskatus saskaņot ar šo apziņu un priekšstatiem, kas ir izveidojušies, pirms viņiem un kuru tie apgūst socializācijas procesa gaitā. Attiecīgais modelis atspoguļojas tādējādi, ka sabiedriskā apziņa materializējas dažādos sociālos institūtos un cilvēku priekšā parādās tādās formās, kādās tie nevarētu veidoties atsevišķu indivīdu prātos¹⁹.

Vai tiesību normas, valsts izdotie likumi, tiesību zinātne utt., nav objektīvā tiesiskā apziņa, kurā akumulēta visa esošās un pagājušās paaudzes pieredze tiesisko attiecību veidošanā? Vai sabiedrībā nepastāv tiesību principi, idejas, kas var tikt akceptētas vai nolietotas no atsevišķu indivīdu puses, bet tie pastāvēs neatkarīgi no viņiem?²⁰

Apstiprinošas atbildes uz visiem šiem jautājumiem nozīmē, ka tiesiskā apziņa, tāpat kā apziņa vispār, ir objektīvs fakts, ir relatīvi patstāvīgs sociāls fenomens, kas nebūt neveidojas no individuālo tiesisko apziņu summas. Tomēr atbildi uz jautājumu, kur slēpjas šī fenomena specifika, autore vēl nav sniegusi. Sakot, ka tiesiskā apziņa atspoguļo tiesības, nozīmē nepateikt neko. Tiesiskā realitāte zināmā mērā atspoguļo visas sabiedriskās apziņas formas – gan politisko, gan ekonomisko, gan reliģisko. Tiesiskās apziņas specifika atklājas tajā apstākļī, ka tā atspoguļo tiesisko realitāti caur jebkuras prizmu, proti, no sabiedrībā izveidojušos tiesību principu pozīcijas, tādējādi ietekmē subjektu sabiedriskās dzīves tiesības un pienākumus. Šai juridiskai parādībai ir vērtējoša daba, turklāt novērtējumam tiek pakļauta ne tikai tiesības, bet arī tas, kas tiek pakļauts tiesiskajam regulējumam. Savu atspoguļojumu tajā atrod “lietu tiesiskā daba”, proti, sociālo procesu objektīvās īpatnības, kurām ir nepieciešams tiesisks “iegrožojums”, normatīvais novērtējums.

No augšminētajiem argumentiem redzams, ka individuālā un sabiedriskā apziņa nav nošķiramas viena no otras – to mijiedarbība ir nepārtraukta, tomēr darba autore vēlas šo jēdzienus turpmākajā darba nodaļā pētīt šķirti, jo uzskata, ka tas palīdzēs atrast abos jēdzienos tās nianšes, kas vēlāk palīdzēs rast atbildi uz jautājumiem par tiesiskās apziņas saistību ar citām juridiskajām parādībām.

Tiesiskās apziņas iedalījums sabiedriskajā, individuālajā un sociālo grupu tiesiskajā apziņā ir nosacīts, tomēr teorētiskajā līmenī tiesību sociologi, tiesību teorētiķi šādu tiesiskās

¹⁹Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. Под общ. ред. А.Б. Венгерова. Москва: Юриспруденция, 2000., С. 57.

²⁰Спирidonов Л. И. Теория государства и права. Москва: [b.i.], 1995., С. 122.-123.

apziņas iedalījumu, atkarībā no subjekta, akceptē. Tiesību socioloģijā sastopamas vairākas individuālās tiesiskās apziņas definīcijas. Piemēram, krievu tiesību sociologs Hropaņuks šo tiesiskās apziņas veidu izprot kā konkrētas personas priekšstatus par tiesībām²¹. Tiesību sociologs uzskata, ka konkrēta cilvēka tiesiskā apziņa veidojas to apstākļu ietekmē, kādos viņš dzīvo un strādā. Tā kā indivīdu dzīves apstākļi ir dažādi, tas atspoguļojas arī viņu tiesiskajā apziņā. Tieši šo faktoru dēļ, viena cilvēka tiesiskā apziņa var būt dziļa, ar zinātniski pilnvērtīgu tiesisko parādību novērtējumu, savukārt cita cilvēka tiesiskā apziņa var būt ierobežota, atpaliekoša no sabiedrības tiesiskās apziņas līmeņa.

Reinholds Cipeliuss individuālo tiesisko apziņu savos darbos nepēta, jo uzskata, ka “kādā sabiedrībā valdošie priekšstati veido atsevišķu cilvēku pasaules uzskatu”²². Ikviens indivīds ir apveltīts ar tiesisko apziņu, neatkarīgi no tā, vai viņš par to zina vai nē, kā arī kāda ir viņa attieksme pret to – klausā to vai nē. Slavens krievu tiesību sociologs I. Iļjins pamatoti apgalvoja, ka “nav cilvēka bez tiesiskās apziņas, bet ir daudzi cilvēki ar nevīžīgu, deformētu un pat degradētu tiesisko apziņu.”²³ Iļjins individuālo tiesisko apziņu apzīmē kā garīgu orgānu, kas cilvēkam ir vitāli nepieciešams, kas tā vai citādi ietekmē visu viņa dzīvi, ieskaitot brīdi, kad tiek veikts noziedzīgs nodarījums. Vāja, atbaidoša, verdzīga, noziedzīga tiesiskā apziņa paliek tiesiskā apziņa, lai gan tās garīgais stāvoklis izrādās nepareizs (deformēts) un tās motīvi un saturs – maldīgi un netikumīgi. Līdz ar to individuālā tiesiskā apziņa ir iekšējais, personīgais tiesiski nozīmīgas uzvedības regulators, kas tiesiski var tikt raksturots pozitīvi un negatīvi.

Angļu tiesību sociologi pēta galvenokārt sabiedrisko tiesisko apziņu, turklāt pētījuma objekts ir likumu un tiesību nozīmes noskaidrošana sabiedrisko attiecību veidošanā, proti, kā likums un tiesības ietekmē sabiedrisko viedokli, cilvēku uzvedību²⁴. Attieksme pret tiesībām netiek izvirzīta par pētījumu mērķi, kas darba autorei šķiet neparasti, jo postsociālistiskā tiesību socioloģija tiesiskās apziņas sakarā, galveno uzmanību velta attieksmes pret likumu un tiesībām izpētei un pakārtoti šīs juridiskās parādības ietekmei uz personu uzvedību un nozīmi sabiedrisko attiecību veidošanā.

Latvijā šo komplicēto juridisko parādību pētījuši profesore Sanita Osipova, profesors Andrejs Vilks, Ieva Roze u.c. Profesore Sanita Osipova darbā “*Rechtsbewusstsein in Lettland*” raksta, ka individuālās tiesiskās apziņas struktūru veido vajadzības, emocijas, intereses un

²¹Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва: [b.i.], 1995., с. 204.

²²Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001., lpp. 45.

²³Ильин И.А. О сущности правосознания. Мюнхен: Типография обители Иова Почаевского в Мюнхене, 1956., с. 123.

²⁴Silbey S. After legal consciousness . Aldershot, Hampshire: Ashgate Publishing Ltd., 2008.,p. 326-339.

pārliecības²⁵, savukārt “sabiedrības tiesiskā apziņa veido “dārgumu krātuvi”, visu zināšanu bagātību, ko cilvēce ir savākusi savas vēsturiskās attīstības laikā”²⁶. Darba autore nodaļas ievadā jau minēja, ka tiesību socioloģija padziļināti pēta sabiedrisko apziņu, acīmredzot tāpēc, ka abas apziņas formas faktiski ir savijušās kopā, nepārtraukti mijiedarbojas. Šādam viedoklim piekrīt arī profesore Sanita Osipova: “Tiesību socioloģija pamatā pēta sabiedrības tiesisko apziņu, lai gan individuālā tiesiskā apziņa veido un tādējādi ietekmē to, tomēr katra indivīda tiesiskā apziņa ir atkarīga no apkārtējās vides, no sabiedrības, kurā viņš dzīvo, kā arī no audzināšanas un kultūras piederības”²⁷.

Ja individuālās tiesiskās apziņas izpētei tiesību sociologi, tiesību teorijas pētnieki nevelta lielu uzmanību, tad sabiedrības tiesiskai apziņai tieši otrādi – tiek veltīta padziļināta teorētiska uzmanība. Darba autore jau minēja, ka sabiedrības tiesiskā apziņa ir viena no apziņas formām, kuras saturā ietilpst tiesiskās idejas, uzskati, viedokļi, teorijas, kas ir izplatītas attiecīgajā sabiedrībā un kas atspoguļo tipisku tiesisko realitāti. Tā objektivizējas tiesību kultūrā, tiesību zinātnē vai ideoloģijā, kā arī likumdošanā, jo likumdošanas procesa īstenotājs ir parlaments, kas pārstāv sabiedrību, tā atspoguļojas absolūti visās dzīves sfērās – politikā, morālē, mākslā, reliģijā utt²⁸. Darba autore uzskata, ka ikvienas sabiedrības tiesiskās apziņas līmeni iespējams noskaidrot ne tikai pētot noziedzības statistiku, bet galvenokārt ielūkojoties tādās dzīves sfērās, kā politika, māksla, reliģija utt. Sabiedrības tiesiskā apziņa caurauž visas dzīves sfēras, kurās sabiedrība tā vai citādi ir iesaistīta.

Tiesību sociologs Hropāņuks pauž līdzīgu viedokli, akcentējot arī sabiedriskās apziņas īpatnības, proti, sabiedriskajā apziņā atspoguļojas tikai tās parādības, kuras īstenojas sabiedrības tiesiskajā dzīvē. Tā ietver tiesību normu jaunradī, tiesību normu prasību realizāciju sabiedriskajā dzīvē. Politiskie, morāles un pārējie uzskati arī aktīvi iedarbojas uz tiesību normu veidošanu un realizāciju, tomēr, pirms izpausmes tiesību normās, tiem ir jāiziet caur tiesiskās apziņas loku, proti, jāiegūst tiesiska forma, kas atspoguļojas tiesisko ideju un priekšstatu veidā²⁹. Kā otru īpatnību tiesību sociologs min sabiedrības tiesiskās apziņas atspoguļojumu sabiedriskajās attiecībās. Tiesisko parādību apjausme sabiedrības dzīvē notiek ar speciālu juridisku jēdzienu un kategoriju palīdzību, piemēram, tādi jēdzieni kā tiesiskums un prettiesiskums, tiesiskās attiecības, juridiskā atbildība. Turpretim morāles apziņa apkārtējo pasauli vērtē ar citu jēdzienu

²⁵Osipova S. Developing the Rule of Law un Latvia. Münster: Sonderpunkt Wissenschaftsverlag, 2008., p. 9.-10.

²⁶Osipova S. Developing the Rule of Law un Latvia. Münster: Sonderpunkt Wissenschaftsverlag, 2008., p. 9.-10.

²⁷Turpat;

²⁸Спиридонов Л. И. Теория государства и права. Москва:[ibid], 1995.,С. 127.

²⁹Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва: [ibid], 1995., с. 204.

palīdzību: ļaunums, labums, taisnīgums, netaisnīgums, gods un cieņa.

Viens no slavenākajiem krievu filozofiem, kura socioloģiskie uzskati ļoti spilgti atspoguļo sabiedrības tiesisko apziņu ir Nikolajs Berdjajevs (*Бердяев Николай Александрович*(1874-1948)). Berdjajeva dzīves laikā sabiedriskās apziņas jēdzienu var identificēt ar inteliģences apziņu, jo inteliģence bija uzskatāma par zināmu paraugu, uzvedības standartu, domu un uzskatu noteicēju. Darbā “Filozofiskā īstenība un inteliģences patiesība” (*Философская истина и интеллигентская правда*) Berdjajevs apraksta krievu inteliģences apziņu, kurai, viņaprāt, „ir nepieciešamas radikālas reformas, un filozofijas attīrošais uguns spēj nospēlēt tajā būtisku lomu. Mēs atbrīvosimies no ārējās nomāktības tikai tad, kad atbrīvosimies no iekšējās verdzības, proti, uzņemsimies atbildību paši un izbeigsim it visā vainot ārējos spēkus. Tikai tad atdzims jauna inteliģences dvēsele”³⁰. Berdjajevs uzskata, ka inteliģences apziņas tumsonība slēpjas tās nevēlēšanās kritiski novērtēt savas kļūdas, uzņemties atbildību par tām, nevēlēšanās mainīt pastāvošo, baidoties no jaunā, nezināmā. Berdjajevs uzskata, ka tikai ar filozofijas palīdzību iespējams izzināt patiesību, tikai filozofija spēj atbrīvot apziņu no politiskās emancipācijas³¹. Berdjajevs pētīja inteliģences apziņas krīzes cēloņus un centās sniegt risinājumu tās „atdzimšanai”. Neskatoties uz to, ka Berdjajeva analizētā inteliģences apziņa attiecas uz Krievijas impērijas laiku, mūsdienās sabiedriskās apziņas (arī sabiedrības tiesiskās apziņas) krīzes jautājums nav zaudējis savu aktualitāti. Mūsdienu sabiedriskās apziņas būtības atklāšanai, darba autore piedāvā iepazīties ar tās veidojošiem elementiem, struktūru.

Struktūras ziņā sabiedriskā tiesiskā apziņa (un tiesiskā apziņa kā tāda), sastāv no diviem elementiem: zinātniskās tiesiskās apziņas (tiesiskās ideoloģijas) un ikdienišķās tiesiskās apziņas (tiesiskās psiholoģijas). Darba autore īsumā iepazīstinās ar katru no šiem elementiem.

Tiesiskā ideoloģija – tā ir uzskatu un priekšstatu sistēma, kas teorētiskajā formā atspoguļo tiesiskās parādības sabiedrības dzīvē. Tiesisko ideju un uzskatu teorētiskais atspoguļojums sastopams zinātniskajos pētījumos, kas saistīti ar valsts un tiesību jautājumiem, valsts un tiesību lomu sabiedrības dzīvē.³²

Tiesiskā psiholoģija – tas ir jūtu, ieradumu, tradīciju kopums, kurā atspoguļojas dažādu sociālu grupu, profesionālu kolektīvu, atsevišķu indivīdu attieksme pret tiesībām, likumiem, juridiskiem institūtiem, kas funkcionē sabiedrībā. Tiesiskā psiholoģija raksturo tos cilvēku pārdzīvojumus, jūtas un domas, kas rodas sakarā ar tiesību normu pieņemšanu, kā esošo tiesību

³⁰Бердяев Н.А. Философская истина и интеллигентская правда. Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции, Москва: [b.i.], 1909. Pieejams: <http://www.vehi.net/vehi/> [aplūkots: 22.03.2012].

³¹Turpat;

³²Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва: [b.i.], 1995., с. 202.lpp.

normu realizāciju. Prieks vai vilšanās pēc jauna likuma pieņemšanas, apmierinātības vai neapmierinātības sajūta konkrētu normu realizācijas procesā, neiecietīga vai vienaldzīga attieksme pret tiesību priekšrakstu neievērošanu – tas viss attiecas uz tiesiskās psiholoģijas jomu.³³

³³Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва: [b.i.], 1995., с. 204.-205.

Neskatoties uz to, ka gan tiesiskā ideoloģija, gan tiesiskā psiholoģija ir vienas juridiskas parādības struktūrelementi, savā būtībā tie ir ļoti dažādi jēdzieni. Tiesiskā ideoloģija aptver visu tiesību jaunrades un tiesību piemērošanas jomu. Tiesiskā psiholoģija savukārt aptver ne tikai psihisku attieksmi pret tiesībām un tiesību institūtiem, tā ir objektīvi regulatīva parādība, satur lielu daļu bezapziņas jomas – milzīgu psihisku parādību un procesu pasauli, kuru ietekmi neviens no subjektiem nespēj izskaidrot³⁴. No minētā, darba autore secina, ka tiesiskā psiholoģija ir saturiski plašāks jēdziens nekā tiesiskā ideoloģija, līdz ar to sabiedrības dzīvē šim sabiedriskās tiesiskās apziņas struktūrelementam ir daudz nozīmīgāka loma, nekā tiesiskai ideoloģijai.

Apakšnodaļas noslēgumam, darba autore vēlas veikt kopsecinājumu par indivīda un sabiedrības tiesisko apziņu.

Indivīda un sabiedrības tiesiskā apziņa ir nepārtrauktā savstarpējā mijiedarbībā. Neskatoties uz to, ka teorijā nepastāv vienota viedokļa par to, kura no tiesiskās apziņas formām ir primāra, kura ir galvenā un kura ir atvasinātā, darba autore uzskata, ka daudz būtiskāk ir konstatēt, vai abas šīs apziņas formas ir “veselas”, vai nepastāv plaisa starp sabiedrības un indivīda tiesisko apziņu, vai tiesiskā vide ir piemērota tam, lai abas apziņas formas harmoniski mijiedarbojas, nevis konkurē.

³⁴Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва: [b.i.], 1995., с. 204.-205.

1.2. Tiesiskās apziņas un tiesību kultūras mijiedarbība

Tiesību kultūras un tiesiskās apziņas mijiedarbības jautājumos, tiesību sociologu viedokļi dalās, proti, galvenais problēmjautājums saistāms ar to, kura no juridiskām parādībām ir dominējošā un kura ir pakārtotā. Ir tiesību sociologi, kuri uzskata, ka “tiesību kultūra ir plašāks jēdziens nekā tiesiskā apziņa, līdz ar to tiesiskās apziņa ir tiesību kultūras elements. Tiesiskā apziņa ir tiesību kultūras balsts.”³⁵ Līdzīgu viedokli izsaka vācu profesors, tiesību socioloģijas speciālists Tomass Raizers (*Thomas Raiser*), vācu profesors, valststiesību un administratīvo tiesību speciālists Ingo fon Munhs (*Ingo von Münch*), krievu tiesību sociologi profesors M.N. Marčenko (*М.Н. Марченко*), V.N. Hropaņuks (*Хропанюк В.Н.*), S.A. Komarovs (*С.А.Комаров*) u.c. Pretējs viedoklis ir par labu tiesiskās apziņas dominancei, proti, tiesību kultūra ir pakārtota tiesiskai apziņai, jo bez tiesiskās apziņas nav iespējams runāt par tiesību kultūru kā tādu. Šādu viedokli pārstāv Ķelnes universitātes profesors Roberts Hoizers (*Robert Heuser*), profesors Verners Gepharts (*Werner Gephart*) u.c. Darba autore savu viedokli šajā jautājumā paudīs apakšnodaļas nobeigumā, jo uzskata par nepieciešamu sākumā atklāt tiesību kultūras jēdziena būtību.

Tiesību kultūra ir visas kultūras būtiskā sastāvdaļa. Kultūru kopumā var pētīt “makrolīmenī”, proti, caur sabiedrības kopumu, un “mikrolīmenī”, kā sabiedrības kultūras organizācijas atspoguļojumu cilvēka apziņā.

Kopumā tiesību kultūra ir sabiedrības dzīves organizācija tiesiskajā sfērā, respektīvi, izveidojusies sociālā prakse šajā jomā. Amerikāņu profesors L. Fridmens (*Lawrence M. Friedman*) pamatoti atzīmē, ka tiesību kultūra ir tā, kas “virza tiesisko procesu”. Viņš salīdzina to ar “sabiedrības spēku, kas nosaka, cik bieži attiecīgais likums tiek pielietots praksē, kā to var apiet vai kā tas tiek ļaunprātīgi izmantots”³⁶.

Tiesību kultūrai ir četri atspoguļojuma līmeņi (aspekti):

1. doktrināli-filozofiskais – idejas, koncepcijas, tiesību teorijas;
2. normatīvais – sabiedrībā darbojošais tiesību normu kopums;
3. institucionālais – tiesību jaunrades un tiesību piemērošanas institūtu kopums, ar kuru palīdzību normas tiek radītas un piemērotas;
4. socioloģiskais – tiesiskās attiecības, tiesību piemērošana, juridiskā prakse. Šajā līmenī

³⁵Фарбер И.Е. Правосознание как форма общественного сознания, Госюриздат, 1963, с. 43.-119.

³⁶Фридмен Л. Введение в американское право. Москва: [b.i.], 1983.с. 103.-104.

veidojas tā saucamais visu iepriekšējo tiesību kultūras elementu “vispārējs rādītājs”.³⁷

Tiesību kultūra – tā ir zināšanu (par tiesībām un valsti) sistēmas realizēšana ikdienas dzīvē, citiem vārdiem, tā ir realizētā tiesiskā apziņa. Tādējādi tiesiskā apziņa veido tiesību kultūras kodolu, iekšējo pamatu, tieši tāpat kā cilvēku pārliecība veido viņu rīcības kodolu.

Tiesību kultūru nosaka šādi faktori:

1. Iedzīvotāju tiesiskās apziņas attīstības pakāpe;
2. Tiesiskās darbības attīstības līmenis;
3. Visas tiesību aktu sistēmas pilnības pakāpe.

Sabiedrības tiesību kultūra ir personas brīvības, drošības, pamattiesību nodrošināšanas nosacījums, viņa tiesiskās drošības garants, pilsoniskās aktivitātes stimuletājs. Tiesību kultūra “piespiež” valsts varu piešķirt personas tiesiskajam statusam juridisku nozīmi, kā arī likuma un tiesas aizsardzību.

Personas tiesību kultūra – tas ir sabiedrības tiesību kultūras komponents. Tā atspoguļo savas progresīvās attīstības pakāpi un raksturu, nodrošinot personas socializāciju un tiesisko rīcību. Būdamā sabiedrības vispārējās kultūras daļa, tiesību kultūra tiek raksturota ar šādiem faktoriem:

1. tiesību nepieciešamība;
2. likumības un tiesiskās kārtības stāvoklis valstī;
3. tiesību zinātnes un juridiskās izglītības attīstības pakāpe sabiedrībā.

Profesore Sanita Osipova pamatoti norāda, ka “tiesiskā apziņa un tiesiskā kultūra savā būtībā ir dinamiski fenomenī, kas izriet no sociāli vēsturiskajiem procesiem, kuros iesaistīta sabiedrība un katrs konkrēts indivīds”.³⁸ Ņemot vērā minēto, no abām juridiskajām parādībām, precīzāk, to līmeņiem, var izdarīt secinājumus ne tikai par sabiedrības tiesiskā attīstības ceļa vēsturi, bet arī par esošo un prognozējamo tiesiskās apziņas un tiesību kultūras līmeni.

Tiesiskās apziņas skaidrojuma, darba 1. nodaļā, autore piedāvāja savu definīciju, līdz ar to arī tiesību kultūras jēdzienam autore uzskata par nepieciešamu sniegt savu definējumu. Tiesību kultūru, kā ikvienu parādību, var pētīt tās šaurākajā un plašākajā nozīmē. Šaurākajā nozīmē tiesību kultūru var definēt kā likumdevēja, tiesību jaunrades un piemērošanas orgānu darbības vispārējo stāvokli, atsevišķu personu un visu valsts iedzīvotāju tiesisko apziņu, kas atspoguļo tiesību attīstības līmeni, to vietu un lomu sabiedrības dzīvē. Plašākajā nozīmē tiesību kultūru raksturo ne tikai pienācīgais tiesiskās apziņas līmenis, bet galvenokārt – tiesību

³⁷David Nelken. Using the concept of legal culture. Journal of Legal Philosophy: 2004., p. 1-7.

³⁸Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 125. lpp.

prioritārā vieta sabiedrības dzīvē, proti, tiesību virsvaldība visā valsts “juridiskajā saimniecībā” (advokatūrā, prokuratūrā, notariātā, tiesās, ierēdniecības aparātā u.c.)³⁹

Sabiedrības locekļu zemais tiesību kultūras līmenis, sevišķi ierēdniecības sektorā, rada bīstami kaitīgu iedarbību uz valsts iedzīvotāju attieksmi pret tiesībām un likuma priekšrakstiem kopumā. Tas savukārt rada piemērotu augsni tiesiskā nihilisma attīstībai, kā rezultātā veidojas necieņa pret tiesību normām un šo normu pārkāpums. Jau Senās Romas laikā cilvēki saprata, ka nav grūti iedragāt cieņu pret likumu, daudz grūtāk ir atjaunot likuma autoritāti. Tā kā tiesiskā nihilisma (negatīva vai vienaldzīga attieksme pret likumu) problēma spēj radīt nopietnus draudus valsts pārvaldei, kā arī pašai sabiedrībai, autore uzskata par nepieciešamu veltīt atsevišķu nodaļu, pievēršoties šim jautājumam kopsakarā ar tādām parādībām kā tiesību kultūra un tiesiskā apziņa.

Atgriežoties pie tiesiskās apziņas un tiesību kultūras mijiedarbības, kā jau tika pieminēts apakšnodaļā sākumā, atspoguļojas tādējādi, ka tiesiskās apziņas kvalitāte ir atkarīga no attiecīgā tiesību kultūras līmeņa, kas var būt sadzīvisks vai zinātnisks. Sadzīvisko līmeni varētu raksturot kā katras atsevišķas personas zināšanas un izpratni par tiesībām, apzinātu normatīvo priekšrakstu ievērošanu un izpildīšanu. Zinātnisko tiesību kultūras līmeni raksturo padziļinātas un formalizētas zināšanas normatīvo aktu, tiesību avotu, tiesību principu izpratnē, kā arī pareiza izpratne par tiesiskās reglamentācijas mērķiem, arī profesionāla attieksme pret tiesību piemērošanu praksē saskaņā ar likumu un vispārējiem tiesību principiem.

Interesanti būtu norādīt, ka, tā saucamajās, vecajās demokrātijās, piemēram, Vācijā un Francijā, tiesību kultūras un tiesiskās apziņas mijiedarbība tiek skaidrota citādāk. Tā, piemēram, vācu autori norāda, ka terminu tiesību kultūra aktīvi sāka izmantot tikai kopš 1980. gada un sākumā tas bija izteikts salīdzinošās tiesību socioloģijas jēdziens. Tas izpaudās tādējādi, ka ar tiesību kultūru, pirmkārt, saprata dažādu valstu tiesību kultūru (piemēram, Francija-Anglija) vai reģionu tiesību kultūru (piemēram, Eiropas reģions-Āfrikas reģions), otrkārt, ar šo jēdzienu apzīmēja valstu vai reģionu tiesiskās attīstības vēsturisko gaitu, un, treškārt, ar tiesību kultūru apzīmēja tiesību un sadzīves parādību mijiedarbību. Vācu salīdzinošajā tiesību socioloģijā ar jēdzienu tiesību kultūra (mūsdienās) saprot sabiedrībā pastāvošās tiesību vērtības, pienācīgas uzvedības priekšrakstus un visbeidzot arī visu tiesisko parādību un tiesiskās dzīves atspoguļojumu sabiedrībā. Kā tiesību kultūras avotu vācu teorētiķi norāda Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) tiesību filozofijā izstrādāto Institucionālisma

³⁹Фарбер И.Е. Правосознание как форма общественного сознания, Госюриздат, 1963, с. 74-76.

teoriju, kuras galvenā ideja ir šāda: tiesību jēdzieni un institūti neveidojās ārpus laika, bet attīstījās gadu tūkstošiem caur sabiedriskās dzīves praksi. Savas vēsturiskās attīstības gaitā, tautas “atrada” tieši tām piemērotus institūtus, procesus un to regulējumu. Tiesību ideja ir kultūras vēstures produkts un tās normu ģenēze.⁴⁰

Attiecībā uz Francijas tiesību kultūras un tiesiskās apziņas mijiedarbību, ineteresanti ir pētīt mūsdienas, proti, Francijā notiekošos politiskos un ekonomiskos procesus. Masu medijos diezgan bieži parādās ziņas par to, ka cilvēki ir sapulcējušies kādā no Parīzes vai citu pilsētu ielām un aktīvi streiko pret kādiem no valdības pieņemtajiem likumiem vai to grozījumiem. Francija ir viena no retajām Rietumeiropas valstīm, kurās pilsoņi aktīvi izrāda savu attieksmi pret tiesībām un tiesisko kārtību kā tādu. Iespējams, ka šāda aktivitāte ir izskaidrojama ar vēsturisko īpatnību (revolūcijas, kari, nemieri Francijā), bet varbūt gluži vienkārši ar to, ka sabiedrībai nav vienalga kādā valstī tā rīt dzīvos, kādiem likumiem pakļausies un kādas vērtības valsts aizstāvēs.⁴¹ Francijā faktiski nevar novērot klasisko tiesību kultūras iedalījumu – sabiedrības un personas tiesību kultūrās. Sabiedrība ir tik saliedēta, ka pat gadījumos, ja indivīdu kāds no normatīviem regulējuma grozījumiem tiešā veidā neskar, viņš vienalga piepulcēsies streikotāju pulkam, jo Francijā joprojām vērojamas Lielās Franču revolūcijas pēdas – brālības un vienotības vērtības. Darba pirmajās nodaļās, autore norādīja, ka pilsoņu aktīvā darbošanās tiesību sfērā nozīmē tikai to, ka sabiedrības locekļiem ir augsts tiesiskās apziņas līmenis, kas savukārt norāda uz tiesību kultūras līmeņa attīstību. Pavisam droši var teikt, ka Francijas sabiedrības tiesiskās apziņas līmenis un tiesību kultūra kā tāda, var kalpot par piemēru citu valstu iedzīvotājiem, kādā veidā vajadzētu paust savu pozīciju tiesību jautājumos, jo tieši tautai ir suverēna vara un šo varu ir pareizi jāizmanto.

Apkopojot šajā nodaļā izklāstīto, autore vēlas norādīt uz būtiskāko tiesību kultūras un tiesiskās apziņas mijiedarbības aspektu – tiesību kultūru veido vairāki savstarpēji saistīti elementi: tiesiskās sistēmas stāvoklis valstī, likuma autoritāte un vieta, praktiskās darbības stāvoklis tiesību jomā un visbeidzot tiesiskās apziņas stāvoklis sabiedrībā. Pēdējais no minētajiem elementiem ir visbūtiskākais tiesību kultūras struktūrā, jo, kā pareizi norādīja krievu tiesību zinātnieks S.S. Aleksejevs, tiesību kultūra visupirms ir “kvalitatīvi piesātināta” tiesiskā apziņa. Tiesību kultūra vienmēr tiek saistīta ar tiesību zināšanu un izpratnes novērtējumu, tiesību

⁴⁰Gosepath S, Hinsch W., Rössler B. Handbuch der politischen Philosophie und Sozialphilosophie. Walter de Gruyter: [b.i.], 2008., S. 112-114.

⁴¹Bell J. French Legal Cultures, Cambridge University Press, June 2001, p.101.-106.

ticamības pakāpi, tiesiskuma sajūtas attīstību, tiesību lomas apzināšanos sociālā progresā.⁴²

Situācijā, kad tiesiskās apziņas līmenis sabiedrībā ir kritiski zems, rodas tāda juridiska parādība kā tiesiskais nihilisms, par kuru darba autore detalizētāk izklāstīs nākamajās darba nodaļās.

1.3. Tiesiskais nihilisms kā tiesiskās apziņas deformācija

Mūsdienu Latvijas sabiedrības tiesiskā apziņa ir deformēta, nestabila un izteikti eklektiska. Tajā ir vērojami gan novecojuši stereotipi, gan aktuāli un mūsdienīgi strāvājumi. Tā kā Latvija, kā demokrātiska republika, pastāv mazliet vairāk nekā divdesmit gadus, sabiedrības tiesisko apziņu nevar nosaukt par pilnvērtīgi nobriedušu, līdz ar to tās raksturīgākās iezīmes ir mainīgums un nepastāvība, ar tendencēm uz *negatīvu vai vienaldzīgu attieksmi pret tiesiskajām parādībām* sabiedrībā un valstī kopumā. Šo negatīvo juridisko parādību tiesību sociologi dēvē par tiesisko nihilismu. Turpmākajā nodaļā, darba autore izpētīs tiesiskā nihilisma jēdzienu un tā saistību ar tiesisko apziņu.

Terminu “nihilisms” ieviesa jau Svētais Augustīns (*Aurelius Augustinus Hipponensis*), ar to apzīmējot neticīgos cilvēkus. Viduslaikos ar vārdu *nihilista* apzīmēja māņticīgos vai neticīgos. Savu spilgtāko atspoguļojumu šis jēdziens ieguva filozofiskā nihilisma teorijas pamatlicēja Fridriha Nīčes (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*) darbos. Viņš pirmais sniedza nihilisma jēdziena skaidrojumu: ”Kas ir nihilisms? Tas, ka augstākās vērtības zaudē savu vērtību...nav mērķa, nav atbildes uz jautājumu “kā dēļ?”⁴³ Tā kā autore pēta tiesiskā nihilisma jēdzienu, lietderīgi būtu pievērsties arī juridiskai literatūrai un tajā esošajām atziņām par šo īpatnējo juridisko parādību.

Tiesiskā nihilisma jēdziena juridiskās nozīmes noskaidrošanai, autore pievērsīsies juridisko terminu vārdnīcai: tiesiskais nihilisms (no lat.val. nihil-nekas) – viens no tiesiskās apziņas un sociālās uzvedības formām, kurai raksturīga negatīva (skeptiska) attieksme pret likumu un tiesību vērtībām. Izpaužas nievājošā, apzināti ignorējošā attieksmē pret tiesību normu priekšrakstiem praksē (īkdienas dzīvē), viens no prettiesiskās uzvedības, noziedzības iemesliem.⁴⁴

No minētās definīcijas ir konstatējams, ka tiesiskais nihilisms ir viens no tiesiskās apziņas

⁴²Алексеев С. Право.Азбука.Теория.Философия.Опыт комплексного исследования.Москва:Норма-инфра, 1998.,С.266.

⁴³Nietzsche F. Zur Genealogie der Moral. Oxford: Blackwell, 1972, p. 39.

⁴⁴Сухарев А.Я., Зорькин В.Д., Крутских В.Е., Большой юридический словарь.Москва: ИНФРА, 2003.,С. 428.

un sociālās uzvedības formām, līdz ar to tiesisko nihilismu ir jāpēta kopsakarā ar tiesisko apziņu. Profesors N.I. Matuzovs (*Н.И. Мамузов*) izdala šadas tiesiskās apziņas formas:

1. apzināta normatīvo aktu pārkāpšana;
2. masveida juridisko priekšrakstu neievērošana un neizpilde;
3. pretrunīgu tiesību aktu izdošana;
4. likumības aizvietošana ar lietderību;
5. pārstāvības un izpildes struktūru konfrontācija;
6. cilvēktiesību pārkāpumi;
7. tiesiskā nihilisma teorētiskā forma (zinātniskajā sfērā, juristu, filozofu darbos u.c.)

Profesors V.A. Tumanovs (*Туманов В.А*) izdala pasīvās un aktīvās tiesiskā nihilisma formas. Pasīvai formai raksturīga vienaldzīga attieksme pret tiesībām, acīmredzama tiesību lomas un nozīmes nenovērtēšana. Aktīvai formai raksturīga apzināti naidīga attieksme pret tiesībām. Šī virziena pārstāvji apzinās, cik nozīmīgu lomu spēlē tiesības sabiedrības dzīvē un tieši tāpēc nostājas pret tām. Otrkārt, profesors V.A. Tumanovs sadala tiesisko nihilismu:

- augstā sabiedriskās apziņas līmenī (ideoloģisku virzienu un teorētisku doktrīnu veidā);
- sadzīviskās, masveida apziņas līmenī (negatīvu nostādņu un stereotipu veidā);
- resoru līmenī.

Pēdējais līmenis atspoguļojas tad, kad normas ir savstarpējā pretrunā, proti, rodas asākās kolīzijas.⁴⁵

Tiesiskais nihilisms ir tiesiskās apziņas patoloģija, kuru raksturo attiecīgais stāvoklis sabiedrībā. Ņemot vērā minēto, tiesiskais nihilisms ir tā juridiskā parādība, pret kuru būtu aktīvi jācīnās un šai cīņai ir jābūt daudzveidīgai, pirmkārt, reformas būtu veicamas sociāli-ekonomiskajā sfērā (sabiedrība visstraujāk izmaiņas izjūt tieši sociālā jomā), otrkārt, tiesiskās regulēšanas saturiskās izmaiņas, maksimāla tiesību aktu pieskaņošana dažādu sabiedrības slāņu interesēm, treškārt, tiesu prakses uzlabošana. Viss pieminētais faktiski ir nekas cits, kā sabiedrības tiesību kultūras stāvokļa uzlabošanas process, tās piesātināšana.

Dažus no tiesiskā nihilisma cīņas paņēmieniem autore norādīja iepriekš, taču būtiski ir ne tikai noskaidrot, kā cīnīties ar šo juridisko parādību, bet gan noskaidrot, kāpēc tā vispār rodas, no kurienes izceļas un kādi ir iemesli tiesiskā nihilisma izplatībai. Tiesiskā nihilisma iedīgļi

⁴⁵Туманов В.А. Советская политическая система от революции до перестройки. Полис, [b.v.], N.1. 1991.

sabiedrībā pastāv vienmēr un katrā sabiedrības attīstības periodā, tam ir savs specifiskais raksturs. Tiesiskā nihilisma rašanās iemesli ir dažādi, piemēram, visbiežākais iemesls – *tiesību normu nepilnība* un šo nepilnību nenovēršana, proti, katram konkrētam subjektam liekas, ka norma neatbilst un nepilda to mērķi, ar kuru tā tika radīta. Rezultātā tiesiskais nihilisms nonāk atsevišķu personu un grupu apziņā, un ietekmē ne tikai tiesisko apziņu, bet arī tiesisko redzējumu kopumā. Līdz ar to nevar novērtēt tiesiskā nihilisma daudzveidīgo raksturu, kas var nodarīt sociālu kaitējumu ļoti lielā mērogā, to var salīdzināt ar katalizatoru, kas faktiski paātrina ikvienas prettiesiskas uzvedības veikšanu. Tādējādi daudzu negatīvu tiesisko parādību avots ir individuālās un sabiedriskās apziņas deformācija. Kā piemēru autore var minēt situāciju, kad indivīds periodiski novēro vispārējo vienaldzību pret dažāda veida noziedzīgiem nodarījumiem, valsts pārstāvju bezdarbību īpašuma tiesību aizsardzībā, vainas uzvelšana pašam cietušajam utml. Rezultātā veidojas pakāpeniska tiesiskās apziņas deformācija, ticības zaudēšana valsts orgāniem un to iespējām. Kad šāda veida tiesiskās apziņas deformācija notiek masveidā, tā jau ir sabiedriskās apziņas deformācija un faktiski to var dēvēt par sabiedrības kriminalizāciju, kurā pat likumpaklausīgie sabiedrības locekļi, neveicot likumpārkāpumus, vienaldzīgi noskatās pret citu personu veiktajiem noziedzīgiem nodarījumiem. Tiesiskā nihilisma ietekmē notiek jaunu asociālu vērtību veidošanās. Rezultātā zūd saikne starp valsti un iedzīvotājiem, pazeminās atbildības līmenis indivīdu starpā, kā arī pret sabiedrību kopumā.

Tiesiskais nihilisms ir juridiska parādība ar ļoti lielu ietekmes spēku, respektīvi, tas var graut ne tikai sabiedrības tiesisko apziņu, bet arī kriminalizēt sabiedrību līdz tādām līmenim, ka valsts vairs nespēs to kontrolēt un ierobežot. Ņemot vērā minēto, autore uzskata par nepieciešamu analizēt tiesiskā nihilisma ietekmes sfēras un robežas, izdarot secinājumus par iespējamo seku iestāšanos un preventīvu pasākumu izmantošanu to novēršanai. Turpmākajā darba nodaļā tiks pētīts arī tiesiskā nihilisma rašanās avoti, jo bez avotu izzināšanas, nav iespējams pilnvērtīgi novērtēt, kā cīnīties ar šo sabiedrībā nevēlamu parādību.

Tiesiskais nihilisms ir sociāla nihilisma paveids. Tā būtība ir negatīvi noliedzoša, necienīga attieksme pret tiesībām, likumiem, normatīvo kārtību. Cēlonis un iemesli šai parādībai – juridiskā nekārtība, atpalcība, dominējošā iedzīvotāju skaita neaudzinātība.⁴⁶

Autore uzskata, ka viens no svarīgākajiem tiesiskās apziņas deformācijas avotiem ir pati valsts. Ja valstī ir vāja tiesiskās aizsardzības sistēma, respektīvi, cilvēka pamattiesību un pamatbrīvību aizsardzība netiek nodrošināta pietiekami augstā līmenī, indivīdā rodas neticība

⁴⁶Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны одной медали. Правоведение, 1994. №2; С. 5.

tiesībām un valsts iespējām aizsargāt šīs tiesības. Latvijā šī neticība valsts iespējām ir kritiski augsta, un nav nepieciešamības veikt plašas sociālas aptaujas, lai pārliecinātos, ka tas tik tiešām tā ir, pietiek ikvienam sev pašam uzdot jautājumu: Vai es ticu, ka šī valsts spēs mani pasargāt? Vai es ticu, ka valsts nodrošinās manu tiesību aizsardzību? Autore uzskata, ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju uz šiem jautājumiem atbildētu noraidoši. Šāda attieksme nerodas spontāni. Tiesiskais nihilisms ir sociālu attiecību produkts, līdz ar to tam ir vairāki rašanās iemesli un avoti. Kā jau tika pieminēts, galvenais avots ir pati valsts un to reprezentējošais ierēdniecības aparāts. No masu medijiem ik dienu parādās informācija par ierēdņu veiktajiem pārkāpumiem, bet neparādās ziņas, ka par veiktajiem pārkāpumiem būtu saņemts arī tiesiski paredzēts sods. Tādējādi sabiedrībā rodas pārliecība par to, ka likums nav jāievēro, jo, ja jau to neievēro izpildvara (bieži arī pats likumdevējs), tad, kāpēc tas būtu jāievēro parastam cilvēkam?! Ikviens valsts varas pārstāvis, neatkarīgi no ieņemamā amata, pārstāv valsti un tās tēlu, līdz ar to veido arī zināmu uzvedības paraugu citiem sabiedrības locekļiem. Ja šī rīcība ir tendēta uz likuma apiešanu vai necienīgas attieksmes izrādīšanu, tad var sagaidīt to, ka citi sabiedrības locekļi rīkosies pēc analogijas.

Kā otru tiesiskā nihilisma avotu var minēt vēsturisko attīstības gaitu. Apakšnodaļas sākumā autore jau uzsāka šo tēmu, proti, darba autore uzskata, ka ikvienas valsts attīstības vēsture atstāj ietekmi ne tikai uz iedzīvotāju tiesību kultūru un tiesisko apziņu, bet spēj arī šo apziņu deformēt, radot tiesiskā nihilisma iedīgļus.

Ikviens valsts savā attīstības vēsturē ir piedzīvojusi krasas politiskās pārmaiņas, iespējams revolūcijas vai karus, līdz ar to, runājot par vēsturisko faktoru tiesiskā nihilisma rašanās sakarā, autore uzskata par lietderīgu norādīt divus fundamentālus vēsturiskos notikumus, kuri ir ietekmējuši faktiski visas pasaules valstis un tie ir Pirmais un Otrais Pasaules karš. Īsumā par to, kādas abu Pasaules karu tiesiskās sekas varēja ietekmēt sabiedrības tiesisko apziņu un iespējams deformēt to.

Slavenais franču filozofs Alfrēds Fouljē (*Fouillee*) kara tēmai veltījis šādus vārdus: “Karam var būt pozitīvas sekas mežoņu vidū, sekmējot stiprāko un izturīgāko atlasīšanu, bet uz civilizētām tautām tās ietekme ir viskaitīgākā: tā noved līdz pašu labāko un drosmīgāko iznīcināšanai.”⁴⁷ Filozofa teikto var attiecināt arī uz tiesiskajām parādībām, respektīvi, karš rada situāciju, kad nevienas no tiesībām reāli nedarbojas, valstīs ir izsludināts kara stāvoklis, kas nozīmē, ka tiesiskā vidē darbojas kara likumi, nevis konstitūcija un vispārējie tiesību principi.

⁴⁷Bruhl L.L. La morale et la science des moeurs. Chicoutimi: Université du Québec à Chicoutimi, 1903., p. 9.

Kara apstākļos valsts nespēj garantēt personai fundamentālo tiesību aizsardzību – tiesības uz dzīvību, brīvību, neaizskaramību. Atgriežoties pie Pirmā Pasaules kara, autore vēlas norādīt uz tā politiski-tiesiskām sekām, proti, Eiropas karte tika pilnībā pārveidota. Radās jaunas valstis – Austrija, Ungārija, Dienvidslāvija, Polija, Čehoslovākija, Lietuva, Latvija, Igaunija un Somija. Līdz ar to var secināt, ka pie jaunu valstu veidošanās, no jauna tika veidotas arī tiesību sistēmas, kas savukārt nozīmē, ka attiecīgo valstu iedzīvotājiem nācās pielāgoties pārmaiņām ne tikai ekonomiskajā un politiskajā sfērā, bet arī tiesiskajā.

Pirmajā Pasaules karā iesaistījās vairāk nekā 38 valstu. Rezultātā šī piesaistība izveidoja patiesi vienotu politisku un tiesisku attīstības mijiedarbību pat to valstu starpā, kuras būtiski atšķīrās gan institucionālā, gan ekonomiskajā, gan politiskajā ziņā. Faktiski no šī brīža vienas valsts tiesiskās attīstības tendences ietekmēja arī pārējo valstu tiesisko attīstības ceļu. Kā piemēru varētu minēt konstitūciju pieņemšanu jauizveidotajās valstīs, precīzāk, saturisko izvēli. Piemēram, Latvijas pieredze rāda, ka, izstrādājot Satversmi, tika izmantoti Veimāras Republikas, Vācijas, Francijas un citu valstu konstitūciju teksti. No šī aspekta vien var izdarīt secinājumu par valstu ciešo tiesisko mijiedarbību, kas nozīmē, ka arī tiesību kultūra un tajā mītošais tiesiskais nihilisms ceļoja no vienas valsts uz citu. Autore izdara šādu secinājumu, pamatojoties uz to, ka pēc Pirmā un Otrā Pasaules kara gandrīz visas valstis atradās vienādā – pēckara stāvoklī, proti, ekonomiski un politiski novājinātas, sociāli novārdzinātas un pagrimušas. Ņemot vērā minēto, tiesību kultūras līmenis gandrīz visās valstīs bija vienlīdz zems – vecā tiesību sistēma nav spēkā, bet jaunā vēl nav stājusies spēkā, līdz ar to sabiedrība ir neziņa par to, kādai kārtībai pielāgot savu dzīvi un kādā veidā var paust savu attieksmi pret tiesībām – vai vēl pastāvēs cenzūra, vai vēl spēkā sodu sistēma par politiskā režīma kritiku utml.

Apkopojot minēto par vēsturi kā vienu no tiesiskā nihilisma avotiem, autore nonāca pie slēdziena, ko savulaik izdarīja tiesiskā nihilisma problēmas pētnieces tiesību socioloģijā, profesore S. Osipova un lektore I. Roze, un, proti, “ja valstī valda miers un valsts vara kontrolē situāciju, tiesību normas mainās pēctecīgi, tiesību nihilisti ir izteiktā mazākumā. Citādi ir strauju sociālo pārmaiņu laikā, kad mainās gan sabiedrībai piederīgo loks (tik strauji un būtiski, ka nav iespējama integrācija), uzvedības normas, sociālā struktūra un kultūras modeļi. Ne visi sabiedrības locekļi grib un var pielāgoties straujajām izmaiņām”.⁴⁸

Kā nākamo tiesiskā nihilisma rašanos avotu varētu norādīt tādu juridisku parādību kā “likumu plūdus” (vāc. *Gesetzesflut*) jeb strauju tiesību normu skaita pieaugumu. Dinamiski

⁴⁸Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. Grām.: Drošība un tiesiskums Latvijā.-Rīga, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 46.lpp.

mainās ne tikai normu skaits, bet arī normatīvā regulējuma saturs, jo spēkā esošās normas tiek nemitīgi grozītas un papildinātas – tādēļ neprofesionālim (personai bez zināšanām jurisprudencē) katrā konkrētā gadījumā ir gandrīz neiespējami zināt un ievērot valsts prasītās uzvedības normas un arī profesionālim (juristam) tas sagādā zināmas problēmas.⁴⁹ Latvijā “likumu plūdi” ir ārkārtīgi izteikti, kā piemēru varētu minēt Administratīvo pārkāpumu kodeksu, kuram ir bijuši vairāk nekā 56 grozījumi, un jaunākais vēl stāsies spēkā 2012. gada 1. janvārī, turklāt autore pieļauj, ka šo grozījumu būs vēl vairāk, jo Administratīvo pārkāpumu kodekss Latvijā ir vienīgais normatīvai akts, kas saglabājies no Padomju laikiem kā kodekss. Jaunā administratīvā kārtība tika veidota uz vecās normatīvās bāzes, līdz ar to grozījumu veikšana bija neizbēgama, vienīgais jautājums, kas loģiski varētu rasties – vai nebija lietderīgāk pieņemt jaunu Administratīvo pārkāpumu likumu, nevis veikt tik lielu skaitu grozījumu, ka neviens īsti nespēj tiem izsekot līdzī. Atgriežoties pie “likumu plūdu” jautājuma, nevar nenorādīt, ka, kopš Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, šie “likumu plūdi” kļuva biežāki nekā jebkad agrāk, proti, ja līdz tam, likumu un to grozījumu iniciators bija likumdevējs, tad tagad Latvijai kā Eiropas Savienības dalībvalstij ir jāpakļaujas vienotam regulējumam attiecībā uz direktīvu un regulu ieviešanu nacionālajā normatīvajā sistēmā un šajā ziņā likumdevējam nav izvēles attiecībā uz jaunu normu pieņemšanu vai nepieņemšanu. Rezultātā ne profesionāli juristi, ne pašas amatpersonas nespēj izsekot visiem jaunumiem tiesību sfērā, kā rezultātā rodas prettiesiski lēmumi un lielās strīdu rindas tiesās. Kas attiecas uz sabiedrību kopumā, tad “likumu plūdu” situācija spēj radīt nopietnus draugus tiesiskai sistēmai kā tādai, jo indivīdos rodas sajūta, ka nav nozīmes pakļauties likumam, ja tas tik bieži tiek mainīts. Šajā gadījumā parādās nihilistiska attieksme pret tiesībām un likumu, kā rezultātā personas sāk rīkoties prettiesiski, lai gan citā gadījumā šie paši indivīdi rīkotos saskaņā ar likumu, ja tas būtu samērā pastāvīgs un “spēles noteikumi” ikvienai no pusēm būtu zināmi, un viņi varētu uz tiem paļauties. Detalizētāk par tiesisko nihilismu Latvijā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, darba autore stāstīs darba 3.1.apakšnodaļā.

1.4. Anomija, deviācija un tiesiskais nihilisms

Darba 1.3.apakšnodaļā, autore analizēja vienu no tiesiskās apziņas deformācijas veidiem – tiesisko nihilismu, tomēr šī juridiskā parādība nav vienīgā, kura spēj ietekmēt sabiedrības un

⁴⁹Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 125-126 lpp.

indivīda tiesisko apziņu. Līdzās tiesiskajam nihilismam, tiesību socioloģijā pastāv tiesiskajam nihilismam radniecīgas juridiskās parādības - anomija un deviācija. Attiecīgajā darba apakšnodaļā, autore noskaidros šo juridisko parādību radniecības pakāpi un mēģinās sniegt atbildi uz jautājumu, vai starp šīm parādībām liekama vienādības zīme.

Tā kā autore tiesiskā nihilisma jēdziena būtību aprakstīja 1.3.nodaļā, līdz ar to kā otru analīzes objektu, darba autore aplūkos anomijas jēdzienu. No sengrieķu valodas “anomos” nozīmē pretlikumīgs, ārpus normas, nevaldāms. Šis termins sastopams Eiripīda, Platona darbos, 16.gadsimtā – franču filozofa Žana Marī Gijo darbos. Taču socioloģijā šo terminu ieviesa Emīls Dirkeims⁵⁰.

Zinātniskajā aprītē šo jēdzienu ieviesa Emīls Dirkeims, ar ko skaidroja cilvēku uzvedību, kurai ir sociālas novirzes (suicidāls noskaņojums, apātija un vilšanās)⁵¹. Tālākā anomijas koncepcijas attīstība saistās ar Roberta Mērtona vārdu. Anomijas jēdziens vēsturiski atspoguļo kultūras pamatelementu sabrukumu, pirmkārt jau ētisko normu aspektā. Strauju sabiedrisko ideālu un morāles izmaiņu gadījumā, noteiktas sociālās grupas pārstāj just savu piederību attiecīgai sabiedrībai un rezultātā notiek viņu atsvešināšanās. Jaunās sociālas normas un vērtības (ieskaitot sociāli deklarētos uzvedības paraugus) šajās sociālajās grupās tiek noliegtas, un rezultātā izvirzās privāto interešu un mērķu sasniegšanas mēģinājumi, kuri bieži vien ir pretlikumīgi. Sociālu satricinājumu gadījumos, anomijas parādība var skart jebkuru sociālu slāni, īpaši tā iesakņojas jauniešu vidū.

Anomijas problēmu Dirkeims iztīrāja savā darbā “Darba dalīšana sabiedrībā”, kur “nenormālas” dalīšanas formas analīzes gaitā, Dirkeims izvirzīja anomijas parādības problēmu. Dirkeims uzskatīja, ka anomijas stāvoklis rodas tad, kad darba dalīšana pretojas solidaritātes attiecībām, kā rezultātā stihiski izveidojies noteikumu kopums nespēj reglamentēt sabiedrisko struktūru attiecības⁵². Anomijas stāvoklis var raksturot arī atsevišķu indivīdu, kas atrodas konflikta situācijā ar sabiedrību. Darbā “Pašnāvība”, Dirkeims izdalīja trīs pašnāvību veidus: egoistisko, altruistisko un anēmisko. Pēdējam pašnāvības veidam ir tendence pieaugt sabiedriski-ekonomisko krīžu un kataklizmu gadījumos, kad indivīdi nespēj pielāgoties straujām, sociālās dzīves izmaiņām. Anomiju Dirkeims uzskatīja par vienu no sabiedriskās veselības vai slimības faktoriem, viņaprāt, radot sistemātiskas novirzes no sociālām normām,

⁵⁰Туркиашвили Ш.А., Горозия В.Е. Понятие аномии и попытки его модификации. Сб.материалов международного симпозиума. Выпуск 2., Зугдиди, Грузия: Под ред. В.В.Парцвания, 2004., С.249.-258.

⁵¹Дюркгейм Э. Норма и патология Социология преступности (Современные буржуазные теории). Москва: Прогресс, 1966. С. 39.-44.

⁵²Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. Москва: [b.i.], 1996., С. 256.-309.

anomija sagatavo un paātrina pārmaiņas sabiedrībā. Aplūkojot sabiedrības un indivīda savstarpējo attiecību problēmu, Dirkheims apgalvo, ka cilvēkam ir duāla daba, proti, viņā sadzīvo fiziskais cilvēks ar sociālo. Sociālajam cilvēkam ir nepieciešama sabiedrība, kuras atspoguļojums ir viņš pats un kurai viņam ir jākalpo. Indivīda rīcība pilnībā ir atkarīga no sabiedrības vienotības un stipruma, līdz ar to, ja sabiedrība atrodas krīzes stāvoklī, indivīda redzējumā, sociālie reglamentēti zaudē savu nozīmi, kā rezultātā rodas vēlmju un iegribu nesavaldība. Dirkheims uzskata, ka viņa laika kapitālistiskā sabiedrība atrodas anomijas stāvoklī. Krīze un anomijas stāvoklis rūpnieciskajā pasaulē ir ne tikai pastāvīgas parādības, bet varētu arī teikt, ka „normālas”.

Autore jau minēja, ka lielu ieguldījumu dirkheimiskās anomijas koncepcijas attīstībā sniedza amerikāņu sociologs Roberts Mērtons. Līdzīgi Dirkheimam, Mērtons anomisko situāciju rašanās cēloņus saskata noteiktos sociālās vides apstākļos, kurus viņš izprot, no vienas puses, kā sabiedriskus, no otras puses, kā kultūras struktūru. Kultūras struktūra ir to vērtību un normu komplekss, kas norāda sabiedrības locekļiem vai sociālām grupām noteiktu uzvedības orientāciju. Ar sociālo struktūru savukārt Mērtons saprot to sabiedrisko attiecību kompleksu, kurā sabiedrības locekļi vai sociālās grupas mijiedarbojas. Mērtons uzskata, ka anomija ir kultūras un sociālo struktūru konflikta rezultāts. Anomija atspoguļo tādu sociālu situāciju, kad cilvēki nespēj sasniegt savus mērķus ar tiesiskiem līdzekļiem, kā rezultātā viņi šos līdzekļus ignorē, cenšoties sasniegt mērķus prettiesiski. Šim procesam seko deviatīva novirze, proti, tas nav process, kas rodas sociāli atzītu mērķu un to sasniegšanas līdzekļu konflikta rezultātā. Anomisko situāciju sašina arī personas cieņas pret likumu un morāles normām zudums⁵³.

Mērtons savā darbā „Sociālā struktūra un anomija” izveido tā saucamo „pielāgošanās shēmu”, kurā atspoguļo personas attieksmi pret sabiedrībā pastāvošām normām un vērtībām. Kā pirmo, mērtons izdala totālu ievērošanu, paklausību – konformisms – ar ko saprot piekrišanu sociāliem mērķiem un tiesiskiem to sasniegšanas līdzekļiem. Labi izglītots jauns cilvēks atrod prestižu darbu un karjeras ziņā progresē, viņu var uzskatīt par šīs uzvedības modeļa atspoguļojumu, jo kā vienu no saviem mērķiem izvirza finansiālus panākumus un sasniedz to ar tiesiskiem līdzekļiem un veidiem. Nepieciešams ņemt vērā arī to, ka konformisms ir vienīgais, nedeviatīvais uzvedības ceļš. Mērtons uzskata, ka konformisms ir pielāgošanās likuma normām, tā ir uzvedība par labu savu mērķu īstenošanai, ievērojot pastāvošās normas. Var izdarīt

⁵³Мертон Р. Социальная структура и аномия. Социология преступности. Москва: Прогресс, 1966., С.299.-313.

pieņēmumu, ka Mērtens konformismu ievietoja pie deviācijas formām tikai tāpēc, ka oficiālu normu nostiprināšanās rada stagnācijas situāciju sabiedrībā. Šādos apstākļos tiek ierobežota individuālā brīvība, tomēr stagnācijas situācija nevar turpināties ilgstoši, jo daudzi ārējie faktori tomēr izsauks sabiedrības virzību dabiski vēsturiskā virzienā, ieskaitot citas deviācijas formas. Šī procesa gaitā notiek standartizētu normu un likumu atmiršana un atmešana. Citiem vārdiem, admirušie likumi un normas pašas kļūst par vienu no spēkiem, kas maina sabiedrisko situāciju. Otra iespējamā reakcija tiek saukta par inovāciju, ar ko saprot piekrišanu sociāliem mērķiem, taču sociāli atzītu līdzekļu šo mērķu sasniegšanai noliegums. Inovators izmanto jaunus, prettiesiskus līdzekļus labklājības sasniegšanai. – šantāžu, reketu vai veic t.s. „balto apkaklīšu” noziegumus, piemēram, svešu līdzekļu izšķērdēšanas veidā. Trešo reakciju Mērtens nodēvēja par rituālismu, ar ko saprata sabiedrisko mērķu noliegumu, tomēr sociāli atzītu līdzekļu izmantošanas piekrišanu. Piemēram, savam darbam fanātiski uzticīgs birokrāts uzstājīgi pieprasa, lai katrs dokuments tiktu rūpīgi pārbaudīts un sasiets četros eksemplāros. Visbeidzot šis birokrāts kļūst par nežēlīgās birokrātiskās sistēmas upuri un parasti dzīves beigās pavada pilnā izmisumā, kuru slēpj alkoholā. Rezultātā viņš atsakās no sākotnēji izvirzītā mērķa – materiālās labklājības. Ceturto uzvedības veidu, Mērtens nosauca par retreatismu, kas novērojams tad, kad persona vienlaicīgi atsakās gan no sociāli atzītiem mērķiem, gan no līdzekļiem. Spilgtākais retreatisma atspoguļojuma piemērs ir cilvēki, kas atrodas ārpus sabiedrības – bezpajumtnieki, alkoholiķi, narkomāni, garīgi slimi cilvēki u.c. Pēdējā uzvedība (reakcija), kuru apraksta Mērtens ir sacelšanās. Līdzīgi retreatismam, tā saistīta ar sociāli atzītu mērķu un to sasniegšanas līdzekļu noliegšanu, taču vienlaicīgi, tā rada jaunus sociāli atzītus mērķus un līdzekļus. Uz sacelšanās pamata veidojas jauna ideoloģija (tā var būt arī revolucionāra), kas rada jaunus mērķus un līdzekļus, piemēram, sociālistiskā īpašuma sistēma, kas noraida privātīpašumu, jaunus mērķus un līdzekļus attiecīgie sacelšanās locekļi uzskata par tiesiskiem un leģitīmiem.

Aprakstot anomijas jēdzienu, darba autore vairākas reizes minēja vārdu savienojumu deviatīva rīcība, uzvedība, jēdzienu deviācija utml. Tā kā šis jēdziens ir cieši saistīts gan ar anomiju, gan ar tiesisko nihilismu, darba autore uzskata par lietderīgu noskaidrot šī jēdziena nozīmi tiesību socioloģijas kontekstā.

Tā kā deviantā uzvedība sāka asociēties ar daudziem negatīviem atspoguļojumiem (tas ir “ļauņuma” atspoguļojums reliģiskajos priekšstatos, slimības simptoms no medicīnas viedokļa, ieskaitot psihiatriju, un “pretlikumīgs” saskaņā ar tiesību normām), radās tendence uzskatīt to par “nenormālu”. Patiesībā, pratīgāk gan būtu uzskatīt to par pavisam dabisku vai “normālu”

uzvedības formu, līdzīgi kā tas ir ar konformismu. Tas fakts vien, ka sabiedrība rada uzvedības standartus (sagaidāmo, vēlamo), nenožīmē, ka tā tam vienmēr atbilst. Ja neviens nelietotu kokaīnu un nepārdotu to, tad nebūtu nepieciešamības arī likuma regulējumā, kas to aizliedz. Pat situācijā, ja tiešām pastāvētu kaut kas līdzīgs ideālai sabiedrībai, tā nespētu ilgi par tādu būt. Emīls Dirkheims līdzīgu domu izteica šādā piemērā: “Iedomājaties svēto sabiedrību, kas atgādina paraugklosteri, kur dzīvo ideāli cilvēki. Tajā neviens pat iedomāties nevar, ko mēs saucam par noziegumu, tomēr pārkāpumi, kuri parastam cilvēkam šķiet nebūtiski, šādas sabiedrības ietvaros var radīt milzīgu skandālu, ko parasti spēj radīt tikai noziegums parastu cilvēku vidū”⁵⁴.

Tādējādi deviācija var radīt problēmas dažiem sabiedrības locekļiem vai grupām un pat sabiedrībai kopumā, tomēr tā ir tikpat dabiska parādība kā tās antipods – konformisms. Lai detalizētāk izprastu deviācijas būtību, ir nepieciešams sniegt tai skaidrojumu. Mēģināsim aplūkot deviāciju, kā novirzi no grupveida normas, kuras sekas ir izolācija, ārstniecība, ieslodzījums vai cita veida pārkāpēja sodīšana. Šādas pieejas aspektā, mēs varam izdalīt trīs galvenos deviācijas komponentus, proti, cilvēks, kuram ir raksturīga noteikta uzvedība; sagaidīšana vai norma, kas ir galvenais deviantās uzvedības novērtēšanas kritērijs un visbeidzot kāds cits cilvēks, grupa vai organizācija, kas reaģē uz šo uzvedību.

Tā kā deviantā uzvedība sāka asociēties ar daudziem negatīviem atspoguļojumiem (tas ir “ļauņuma” atspoguļojums reliģiskajos priekšstatos, slimības simptoms no medicīnas viedokļa, ieskaitot psihiatriju, un “pretlikumīgs” saskaņā ar tiesību normām), radās tendence uzskatīt to par “nenormālu”. Patiesībā, pratīgāk gan būtu uzskatīt to par pavisam dabisku vai “normālu” uzvedības formu, līdzīgi kā tas ir ar konformismu. Tas fakts vien, ka sabiedrība rada uzvedības standartus (sagaidāmo, vēlamo), nenožīmē, ka tā tam vienmēr atbilst. Ja neviens nelietotu kokaīnu un nepārdotu to, tad nebūtu nepieciešamības arī likuma regulējumā, kas to aizliedz. Pat situācijā, ja tiešām pastāvētu kaut kas līdzīgs ideālai sabiedrībai, tā nespētu ilgi par tādu būt. Emīls Dirkheims līdzīgu domu izteica šādā piemērā: “Iedomājaties svēto sabiedrību, kas atgādina paraugklosteri, kur dzīvo ideāli cilvēki. Tajā neviens pat iedomāties nevar, ko mēs saucam par noziegumu, tomēr pārkāpumi, kuri parastam cilvēkam šķiet nebūtiski, šādas sabiedrības ietvaros var radīt milzīgu skandālu, ko parasti spēj radīt tikai noziegums parastu cilvēku vidū”.

Tādējādi deviācija var radīt problēmas dažiem sabiedrības locekļiem vai grupām un pat

⁵⁴Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. Москва: [b.i.], 1996., С. 308.

sabiedrībai kopumā, tomēr tā ir tikpat dabiska parādība kā tās antipods – konformisms. Lai detalizētāk izprastu deviācijas būtību, ir nepieciešams sniegt tai skaidrojumu. Mēģināsim aplūkot deviāciju, kā novirzi no grupveida normas, kuras sekas ir izolācija, ārstniecība, ieslodzījums vai cita veida pārkāpēja sodīšana. Šādas pieejas aspektā, mēs varam izdalīt trīs galvenos deviācijas komponentus, proti, cilvēks, kuram ir raksturīga noteikta uzvedība; sagaidīšana vai norma, kas ir galvenais deviantās uzvedības novērtēšanas kritērijs un visbeidzot kāds cits cilvēks, grupa vai organizācija, kas reaģē uz šo uzvedību.

Pagājušā gadsimta sociologi piedāvāja vairākus deviācijas skaidrojumus, attiecīgajā nodaļā, darba autore aplūkos vadošās teorijas, kuras skaidro deviāciju, proti, bioloģisko, psiholoģisko un socioloģisko skaidrojumu.

Bioloģiskais skaidrojums: 19.gadsimtā itāļu ārsts Čezāre Lombrozo atklāja saistību starp noziedzīgo uzvedību un cilvēka fiziskām īpatnībām. Viņš uzskatīja, ka cilvēki ir predisponēti noteiktiem uzvedības tipiem, ņemot vērā viņu bioloģiskās iezīmes. Šo tipu itāļu ārsts raksturoja ņemot vērā tādas iezīmes kā izvirzīts apakšžoklis, samazināts sāpju jūtīgums⁵⁵. Lombrozo teorija guva plašu izplatību un daži domātāji kļuva par viņa sekotājiem – līdzīgi Lombrozo, viņi centās rast saistību starp devianto uzvedību un cilvēku noteiktām fiziskām iezīmēm. Viljams Šeldons (*Sheldon W.H.*), slavens amerikāņu psihologs, akcentēja ķermeņa konstitūcijas nozīmi. Viņš uzskatīja, ka dažām suņu sugām ir tieksme sekot noteiktiem uzvedības modeļiem. Līdzīgi ir cilvēkiem, kuru ķermeņa uzbūve nozīmē raksturīgu personīgo iezīmju pastāvēšanu. Endomorfiem (cilvēkam ar mērenu apaļīgumu un nedaudz apaļīgu ķermeni) raksturīga komunikabilitāte, spēja satikt ar cilvēkiem un tieksmi pakļauties savām vēlmēm. Mezomorfs (cilvēkam, kura ķermenis atšķiras ar spēku un slaidumu) atspoguļo tieksmi uz trauksmainību, viņš ir aktīvs un ne pārāk juteklīgs. Visbeidzot, ektomorfs, kas atšķiras ar ķermeņa tievumu un vārgumu, ar tieksmi uz pašanalīzi, apveltīts ar paaugstinātu juteklību un nervozitāti⁵⁶. Vadoties no veiktajiem pētījumiem, kuru laika Šeldons izpētīja divus simtus jauniešu rehabilitācijas centrā, psihologs izdarīja secinājumu, ka vislielākā tieksme uz devianto uzvedību ir mezomorfiem, lai gan viņi ne vienmēr kļūst par noziedzniekiem.

Psiholoģiskais skaidrojums: psiholoģiskā pieeja, līdzīgi jau aplūkotajai bioloģiskajai pieejai, tiek bieži pielietota noziedzīgas uzvedības analizēšanā. Pagātnes domātāji, kuri centās sniegt deviācijas psiholoģisko skaidrojumu, akcentēja t.s. vispārējo stāvokļu: “prāta defektus” -

⁵⁵Ломброзо Ч. Новейшие успехи науки о преступнике. Москва: Эксмо, 1890., С. 39-48.

⁵⁶Sheldon W.H. The Varieties of Temperament. A Psychology of Constitutional Differences. New York: Harper & Brothers Publishers., 1942;p. 10-11.

deģenerivitāte, plānprātība, psihopātija. Ar zinātnisku metožu palīdzību, kriminologi centās atrast saistību starp augšminētiem stāvokļiem un noziedzīgu uzvedību. Psihoanalītiķi piedāvāja tādu teoriju, kas saistīja deviāto rīcību ar psihiskām novirzēm. Piemēram, Z. Freids (*Sigmund Freud*) ieviesa tādu jēdzienu kā “noziedznieki ar vainas sajūtu”⁵⁷ - runa ir par cilvēkiem, kuri vēlas, lai viņus pieķertu nozieguma vietā un sodītu, jo viņi jūtas vainīgi savas noziedzīgas rīcības dēļ, viņi ir pārliecināti, ka ieslodzījums kaut kādā veidā palīdzētu viņiem pārvarēt savu tieksmi rīkoties devianti. Rūpīgi pētījumi atklāja, ka deviācijas būtību nevar izskaidrot tikai ar psiholoģisku faktoru palīdzību. 1950.gadā Šuesslers un Kressija veica daudzu zinātnisku pētījumu kritisku apskatu, kuru autori centās pierādīt, ka pārkāpējiem un noziedzniekiem ir raksturīgi dažas psiholoģiskas īpatnības, kuras nav raksturīgas likumpaklausīgiem cilvēkiem. Tomēr netika atklāta neviena psiholoģiska iezīme, piemēram, emocionāls nenobriedums, psihiska nestabilitāte, kas varētu tikt novērota visiem noziedzniekiem. Mūsdienās lielākā daļa psihologu un sociologu atzīst, ka personības īpatnības un uzvedības motivācijas, iespējams, tiešām būtiski ietekmē visus deviantās uzvedības veidus. Apkopojot iepriekš minēto, darba autore nevar izdarīt viennozīmīgu secinājumu par to, ka kāda noteikta psiholoģiska rakstura iezīme, sekmē viena vai otra deviācijas veida izpausmi, drīzāk deviācija rodas vairāku psiholoģisku un sociālu faktoru rezultātā.

Bioloģiskais un psiholoģiskais deviācijas skaidrojums saistīts galvenokārt ar deviantās personības rakstura analīzi. Socioloģiskais skaidrojums ņem vērā arī sociālos un kultūras faktorus, uz kuriem pamatojoties, cilvēkus uzskata par devianti. Nodaļas ievadā darba autore jau pieminēja anomijas teoriju. Deviantās uzvedības socioloģiskais skaidrojums ir anomijas teorijas pamats. Darba autore jau minēja, ka Dirkeima galvenais pētījuma objekts bija pašnāvības, un pētot šo deviatīvo rīcību, Dirkeims nonāca pie secinājuma, ka sociālās normas spēlē nozīmīgu lomu cilvēku dzīves regulējumā. Normas vada cilvēku rīcību, viņi zina, kāda uzvedība ir sagaidāma no pārējiem sabiedrības locekļiem un ko viņi savukārt sagaida no attiecīgās personas. Lai pārskatāmāk demonstrētu anomijas ietekmi uz cilvēku rīcību, Dirkeims pierādīja, ka negaidītu ekonomisku lejupslīžu un augšupeju laikā, pašnāvību līmenis kļūst augstāks nekā parasti. Viņš uzskatīja, ka negaidīta lejupslīde un uzplaukums saistīti ar “kolektīvās kārtības traucējumiem”. Sociālās normas brūk, cilvēki zaudē orientāciju un tas viss sekmē deviantās uzvedības attīstību.

Nodaļas noslēgumā, veicot visu pieminēto argumentu analīzi, darba autore var izdarīt

⁵⁷Фрейд З.Психология бессознательного. Москва: Просвещение, 1989. С. 216-218.

secinājumu par anomijas, deviācijas un tiesiskā nihilisma saistību, un, proti, attiecībā par anomijas un deviācijas saistību problēmjaūtājumu nerodas, jo darba autore jau minēja, ka deviācija ir anomijas pamats – proti, deviācija ir anomijas stūrakmens, varētu teikt pat fundamentu, tomēr attiecībā uz tiesisko nihilismu, darba autore nevar sniegt viennozīmīgu secinājumu par to, kādā veidā visas šīs parādības ir saistītas. Atšķirībā no anomijas un deviācijas, tiesiskajam nihilismam ir gan teorētiskā, gan praktiskā izpausme, piemēram, publikācijā paustais nihilistiska rakstura viedoklis par konkrētas personas attieksmi pret tiesībām, tiesiskām idejām, ir tiesiskā nihilisma teorētiskā izpausme. Savukārt personas necieņa pret likumu, kas izpaužas apzinātā likuma pārkāpumā, veido gan tiesiskā nihilisma praktisko pusi, gan deviantās uzvedības izpausmi. Tā kā tiesību socioloģijā, kā arī socioloģijā kopumā, nav veikta anomijas, deviācijas un tiesiskā nihilisma saistības analīze, darba autore savus argumentus nevar balstīt uz tiesību socioloģijā atzītajiem viedokļiem. Tomēr detalizēti pētot visas minētās parādības, darba autore secina, ka anomija ir plašāks jēdziens nekā deviācija un tiesiskais nihilisms, un abas šīs parādības veido anomijas struktūru, proti, darba autore uzskata, ka tiesiskais nihilisms ir viens no deviācijas veidiem.

2. TIESĪBU REFORMAS LATVIJĀ VALSTS ATJAUNOŠANAS PERIODĀ

Darba ievadā autore jau minēja, ka Latvijas kā neatkarīgas, demokrātiskas valsts atjaunošanas periodu valststiesību speciālisti dēvē par “otrās neatkarības laiku”. Kā norāda asociētais profesors, valststiesību speciālists Ringolds Balodis, “...no Latvijas konstitucionālo tiesību viedokļa Latvijas valsts atguva neatkarību, nevis tika nodibināta no jauna”⁵⁸. Līdzīgu viedokli pauž arī Eiropas Kopienų tiesas tiesnesis Egils Levits: „, Kad Latvija 1990./1991. gadā atguva savu neatkarību, tas bija politisks lūzums. Latvija samērā īsā laikā pārgāja no totalitāras politiskās sistēmas uz plurālistisku, demokrātisku politisko sistēmu.”⁵⁹

Bijušais Augstākā tiesas priekšsēdētājs A.Guļāns raksta, ka deviņdesmito gadu pirmā puse bija raksturīga ar ļoti strauju materiālo un procesuālo likumu jaunrades procesu un ka likumdošanas process tajā laikā paralēli attīstījās pa diviem ceļiem.⁶⁰ Pirmkārt, daļēji tika atjaunoti likumi, kas bija spēkā Latvijas neatkarības pirmajā periodā. Piemēram, attiecībā uz atjaunoto 1937.gada Civillikumu, A.Guļāns uzskata, ka likumdevējs rīkojies drosmīgi un tālredzīgi. Otrs virziens, pa kuru attīstījās likumdošana, bija jaunu likumu radīšana, kuriem jaunajā mainīgajā sabiedrībā, kur norisinājās represēto personu īpašumu atdošana, denacionalizācija, zemes reforma, banku veidošanās un uzņēmumu privatizācija, bija vajadzīgs tiesiskais regulējums. Kā pamatoti norāda E. Levits, Tiesiskās iekārtas attīstība ceļā no padomju uz kontinentālās Eiropas modeli dažādās tiesību nozarēs un dažādos tiesisko realitāti veidojošos līmeņos ir notikusi ar dažādu ātrumu⁶¹.

Šajā pētījuma daļā autore analizēs trīs valsts tiesiskās kārtības maiņas Latvijas valsts atjaunošanas periodā: 1) īpašumu denacionalizācijas regulējuma ieviešanu, 2) komercietiskās reformas un 3) administratīvās reformas. Autores ieskatā minētie gadījumi vislabāk ilustrē situāciju, kad straujas, nepārdomātas, netālredzīgas izmaiņas normatīvajos aktos var graut sabiedrības ticību valsts pārvaldei un tās spējai taisnīgi noregulēt sabiedriskās attiecības, tādējādi radot labvēlīgu vidi tiesiskā nihilisma attīstībai.

⁵⁸Balodis R., Kārklīņa A. Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. Jurista Vārds, 2010. 27.aprīlis, nr.17/18.

⁵⁹Levits E. Pārdomas par Latvijas tiesību sistēmas transformācijas problēmām. Grām. Mūsdienu Tiesību teorijas atziņas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999., 5. lpp.

⁶⁰Guļāns A. Augstākās tiesas attīstība: evolūcija, revolūcija vai normatīvā nolemība. Jurista Vārds, 2005. 18.oktobris, nr.39.

⁶¹Levits E. Pārdomas par Latvijas tiesību sistēmas transformācijas problēmām. Grām. Mūsdienu Tiesību teorijas atziņas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999., 6. lpp.

2.1. Denacionalizācija un tās sekas

Šajā darba nodaļā autore apraksta denacionalizācijas normatīvā regulējuma ieviešanu Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas. Līdz šim plašāko pētījumu denacionalizācijas jautājumā veica profesors Jānis Lazdiņš, līdz ar to darba autore denacionalizācijas jautājuma apskatu balstīs galvenokārt uz profesora veiktā pētījuma bāzes.

Denacionalizācija (angl. *denationalization*; fr. *denationalisation*) ir process, kura laikā notiek valsts īpašuma nodošana privātpersonu īpašumā. Īpašuma pāreja notiek uz iepriekš veiktas nacionalizācijas pamata.⁶² Parasti jēdziens „denacionalizācija” nozīmē agrāk nacionalizēta (nevis valsts radīta) īpašuma pārdošanu. Denacionalizācija tiek definēta kā nacionalizācijai pretējs process, kad valsts īpašums (rūpniecības uzņēmumi, bankas, zemes gabali, akcijas utt.) nonāk privātpersonu īpašumā. Denacionalizācijas process parasti tiek veikts pārdošanas ceļā. Bijušajiem īpašniekiem var tikt dotas pirmpirkuma tiesības. Šajā nodaļā darba autore vēlas sniegt ieskatu šajā procesā, kura dēļ, autoresprāt, Latvijas sabiedrībā tiesiskais nihilisms nostiprināja savas pozīcijas.

Zemes tiesisko attiecību maiņa pēc Latvijas Republikas (LR) neatkarības atjaunošanas de facto 20. gadsimta deviņdesmitajos gados notika ar mērķi atjaunot taisnīguma principu, kas tika ignorēts padomju okupācijas gados, komunistiskajam režīmam veicot īpašumu nacionalizāciju, kā arī pāriet uz tirgus ekonomikas attiecībām un pieskaņot zemes jautājumu ES prasībām. Tādējādi par Latvijas valsts uzdevumiem kļuva:

1. īpašumu denacionalizācija, tas ir īpašumtiesību atjaunošana to agrākajiem īpašniekiem, kuriem padomju vara tos bija atņēmusi;
2. valsts īpašumu nodošana pašvaldībām, lai pašvaldības varētu pildīt tām uzliktās sociālekonomiskās funkcijas;
3. valsts un pašvaldības īpašuma privatizācija, lai notiktu atteikšanās no padomju valsts realizētās komandējoši administratīvā plānveida ekonomikas un notiktu pāreja uz brīvā tirgus ekonomikas preču – naudas attiecībām.⁶³

Profesors pamatoti norāda, ka denacionalizācijas sākotnējie cēlie mērķi bija īpašumtiesību

⁶²Skat. Ekonomikas jēdzienu skaidrojošo vārdnīcu. Pieejams: <http://www.investorwords.com/1406/denationalization.html> [aplūkots 22.03.2012].

⁶³Lazdiņš, J. Zemes īpašumu nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gadsimts). Likums un Tiesības. 7. sēj., Nr. 6 (70), 2005. 175. lpp.

atjaunošana agrākajiem īpašniekiem, kā arī pāreja uz brīvu tirgus ekonomiku, tomēr, kā rāda vēstures fakti, sākotnējie mērķi tika sasniegti tikai daļēji, jo līdzās cēliem mērķiem, izvirzījās arī uzņēmīgu personu savtīgās intereses, turklāt mērķu īstenošanai bieži tika izmantoti pretlikumīgi līdzekļi.

Denacionalizācijas procesa pirmsākumi

1991.gada 30.oktobrī LR Augstākā Padome pieņēma likumu „Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā” un likumu „Par namīpašumu atdošanu likumīgajiem īpašniekiem”. 1992.gada 31.martā LR Augstākā Padome pieņēma lēmumu „Par pieteikumu pieņemšanu no nacionalizēto un citādi nelikumīgi atņemto nekustamo īpašumu (uzņēmumu un citu īpašuma objektu) īpašniekiem – fiziskām personām”. Ar minētajiem likumiem aizsākās namīpašumu un uzņēmumu denacionalizācija Latvijā. Denacionalizācijas pamatā bija nepieciešamība pēc Latvijas okupācijas 1940.gadā nacionalizētos namīpašumus un uzņēmumus atdot atpakaļ to likumīgajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem. Par bijušajiem īpašniekiem un viņu mantiniekiem tika atzītas fiziskās personas, kam zemes īpašumi piederēja 1940. gada 21. jūlijā, tas ir, pirms padomju varas veiktās nacionalizācijas⁶⁴.

Denacionalizācijas mērķi bija dažādi. Pirmkārt, optimizēt Latvijai kā tikko neatkarību atguvušai valstij pieejamos līdzekļus. Šajā sakarā toreizējais premjerministrs Ivars Godmanis izteicās: „Mūsu mērķis ir nevis iegūt naudu, mūsu mērķis ir radīt īpašnieku.”⁶⁵ Otrkārt, sekmēt ātrāku namu apsaimniekošanu – remontu, nomu u.tml., – ko varētu veikt nama īpašnieks, arī negaidot zemes īpašuma tiesību atjaunošanu. Attiecībā uz uzņēmumu denacionalizāciju, tā bija nepieciešamība ātrāk uzsākt uzņēmumu privatizāciju un investīciju piesaisti, ko varēja uzsākt tikai pēc tam, kad visi īpašumi bija nonākuši to likumīgo īpašnieku rokās. Treškārt, denacionalizācijas mērķis bija novērst tiesisko netaisnību, ko pret Latvijas pilsoņiem bija radījusi padomju vara, un atjaunot sociālo taisnīgumu, lai tuvinātu Latviju tiesiskas valsts standartam. Profesors Lazdiņš norāda, ka „zemes reformas likumos tika iestrādāti vairāki nozīmīgi principi, lai nodrošinātu īpašuma tiesību taisnīgu atjaunošanu. Par nozīmīgāko kļuva nosacījums, ka denacionalizācijas un privatizācijas process uz vieniem un tiem pašiem īpašumiem nenotiek vienlaicīgi, lai neaizskartu bijušo īpašnieku un viņu mantinieku tiesības”⁶⁶. Pieņemtie likumi daļēji atjaunoja pēc 1940.gada 21.jūlija, tas ir, pēc īpašumu nacionalizācijas

⁶⁴Lazdiņš, J. Zemes īpašumu nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gadsimts). Likums un Tiesības. 7. sēj., Nr. 6 (70), 2005., 175.-176.lpp.

⁶⁵Grūtups A., Krastiņš E. Īpašuma reforma Latvijā. Rīga: Mans Īpašums, 1995, 16.lpp.

⁶⁶Lazdiņš, J. Zemes īpašumu nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gadsimts). Likums un Tiesības. 7. sēj., Nr. 6 (70), 2005. 176. lpp.

aktiem (piemēram, 22.07.1940. Saeimas pieņemtās Deklarācijas par zemes pasludināšanu tautas īpašumā, LPSR AP prezidija 28.10.1940. dekrēta "Par lielo namu nacionalizāciju" u.c.), iedragāto sociālo taisnīgumu attiecībā uz plašu fizisko personu grupu.⁶⁷

Arvien biežāk slavena lozunga „okupācijas režīma sekas likvidēšana” izmantošana, tika veikta ar mērķi “aizsegt” jaunu tiesību regulējumu, kas būtu ne īpaši labvēlīgs sabiedrības vairākumam, tomēr mazāk “sāpīgs”, jo tiek veikts Latvijas kā atjaunotas demokrātiskas Republikas labā. Bez tam, aiz nepieciešamības likvidēt „netaisnīgās sekas” bija iespējams “piesegt” nepārdomātas vai pat jaunas netaisnīgas tiesiskās kārtības ieviešanu – kādai grupai izdevīga tiesiskā regulējuma pieņemšanu uz citu grupu tiesisko interešu rēķina.

Namīpašumu un uzņēmumu denacionalizācijas īstenošanu bez speciāla tiesiskā regulējuma pieņemšanas likumdevējvara sākotnēji uzticēja pašvaldībām (par īpašumu atdošanu represētajām personām), vēlāk – tiesu varai (par īpašumu atdošanu citām personām). Bijušajiem īpašniekiem bija jāiesniedz prasība tiesā bijušā īpašuma restitūcijai. Galvenās problēmas saistījās ar īpašuma vai mantošanas tiesību pierādīšanu un, namīpašumu gadījumā, – ar denacionalizēto namu īrnieku tiesību ievērošanu. Pamazām veidojās tiesu prakse īpašumu denacionalizācijas lietās. Tomēr, lai gan pastāvēja procesuāli principi denacionalizācijas īstenošanai, tādi kā – nav pieļaujama valsts īpašuma nodošana jebkuru fizisku vai juridisku personu īpašumā bez maksas, izņemot – agrāk nacionalizētos vai citādi nelikumīgi atsavinātos īpašumus, kuri to īpašniekiem atdodami bez maksas, vispirms denacionalizācija un pēc tam privatizācija⁶⁸ – valdīja acīmredzams denacionalizāciju regulējošo tiesību normu trūkums, kas radīja visatļautības un īpašumu izsaimniekošanas draudus.

Drīz vien, ņemot vērā denacionalizācijai pakļauto īpašumu daudzskaitlību un denacionalizācijas procesu komplicētību, radās nepieciešamība pieņemt speciālu normatīvo regulējumu, kas jauno tiesību institūtu noregulētu. Iepriekš izdotie Augstākās Padomes lēmumi bija vispārīgi un nespēja pienācīgi noregulēt visus denacionalizācijas gaitas aspektus, un arī Latvijas PSR Civilt kodekss nebija piemērots īpašuma reformas konsekventai īstenošanai. No tā autore secina, ka Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas veiktā īpašumu denacionalizācija pieskaitāma gadījumiem, kad tiesību institūts valstij jārada no jauna, jo iepriekš spēkā esošajā tiesību sistēmā nav pastāvējusi tamlīdzīga normatīvā bāze. Nepieciešams veikt tiesību jaunradi. Turklāt potenciālas problēmas rastos jebkurā gadījumā – gan laicīgi nepieņemot tiesisko regulējumu, jo tādējādi būtu grūti uzturēt konsekveni tiesu spriedumos, kontroles un sankciju

⁶⁷Pumpuriņa I. Vai likumdevējs var atļauties būt nekonsekvents. Jurista Vārds, 2009. 9.jūnijs, nr.23.

⁶⁸Grūtups A., Krastiņš E. Īpašuma reforma Latvijā. Rīga: Mans Īpašums, 1995, 18.lpp.

trūkums radītu padomju nacionalizēto īpašumu izsaimniekošanas risku, negodprātīgas rīcības draudus u.tml., gan arī tiesisko regulējumu strauji pieņemot, ņemot vērā tā pieaugošo nepieciešamību jauni radušos sabiedrisko attiecību noregulēšanai. Likumdevējs Latvijā šajā gadījumā izšķīrās par otro – radīt jaunu, līdz šim nebijušu tiesisko regulējumu, lai spētu efektīvāk vadīt denacionalizācijas procesu.

Denacionalizācijas tiesiskā regulējuma izstrāde

Likumus par *namīpašumu* denacionalizāciju pieņēma 1991.gada 30.oktobrī⁶⁹ – Augstākajai Padomei bija nepieciešami vien desmit mēneši, lai no ieceres nonāktu līdz konkrētiem likumiem. A.Grūtups šajā sakarā raksta, ka denacionalizācijas likumprojektu pieņemšanas procesā izvērtās asas diskusijas presē: „Tika izteikti vispretrunīgākie viedokļi, no denacionalizāciju klaji noliedzošiem, līdz pilnīgi atbalstošiem, tāpēc, izstrādājot likumus, nācās sabalansēt gan īpašnieku un īrnieku attiecības, gan precizēt labticīga ieguvēja statusu un, atmetot abpusēji galēji radikālos priekšlikumus, atrast saprātīgu kompromisu.”⁷⁰ A.Grūtupa rakstītais liecina, pirmkārt, par vētrainso sociālo vidi, kādā norisinājās denacionalizācijas likumdošanas process, bez vienas skaidras valstiskas virzības, otrkārt, vismaz par formālu mēģinājumu ņemt vērā visu iesaistīto grupu tiesiskās intereses, treškārt, likumdošanas temps pats par sevi liecina par tiesiskā regulējuma nepārdomātību un tiesisko, ekonomisko un sociālo seku nepietiekamu izvērtēšanu.

Likumu izstādē tika ņemta vērā pašvaldību un tiesu pieredze īpašuma denacionalizācijas veikšanā, kā arī iepriekš minētās dažādu sabiedrības grupu tiesiskās intereses. Cik zināms, denacionalizācijas procesu sakārtošanai netika piesaistīti starptautiski, neitrāli eksperti. Tā vietā praksē liela nozīme bija attiecīgo jomu Latvijas civiltiesību speciālistiem, kuri pārstāvēja noteiktas sabiedrības grupas un ietekmēja likumdošanas procesu savu klientu interesēs.

Jaunradītie likumi ietvēra noteiktus denacionalizācijas principus, un, piemēram, Rīgas pilsētas Centra rajona pašvaldība denacionalizāciju uzsāka jau 1992.gada janvārī, balstoties uz likumos minētajiem vispārējiem principiem,⁷¹ negaidot, kamēr tiks pieņemti nepieciešami noteikumi, kuri izdodami uz 1991.gada 30.oktobra likuma pamata. Uz izdoto likumu pamata Augstākā Padome pieņēma vairākus lēmumus, ar kuriem izskaidroja likumu normas.

⁶⁹Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā: LR Likums. Ziņotājs, 1991. 21.novembris, nr.46. Par namīpašumu atdošanu likumīgajiem īpašniekiem: LR likums. Ziņotājs, 1991. 21.novembris, nr.46.

⁷⁰Grūtups A., Krastiņš E. Īpašuma reforma Latvijā. Rīga: Mans Īpašums, 1995, 19.lpp.

⁷¹Turpat. 20.lpp.

Līdzīgā, bet ierobežotākā kārtā tika veikta *uzņēmumu* denacionalizācija, kas attiecās vien uz nelikumīgi atņemto nekustamo īpašumu, bet ne uz nelikumīgi atņemto uzņēmēj sabiedrību dalībnieku akciju, paju u.tml. īpašniekiem. Pretējā gadījumā tiktu nesamērīgi apgrūtināta īpašuma atdošanas administrēšana un īpašumtiesību pierādīšana. Uzņēmumu denacionalizācijas sakarā Augstākā Padome 1993.gada 30.martā pieņēma likumu „Par īpašuma tiesību atjaunošanu uz uzņēmumiem un citiem īpašuma objektiem.”⁷²

Denacionalizācijas tiesiskā regulējuma vērtējums

Gan likumos, gan likumpakārtotajos tiesību aktos prioritāte tika dota bijušo īpašnieku tiesību konsekventai ievērošanai. Tiesas un citas iesaistītās institūcijas, ņemot vērā tiesiskā regulējuma burtu un garu, izturējās maksimāli lojāli pret bijušo īpašnieku prasībām. Tai pat laikā tika aizsargātas arī citu iesaistīto grupu intereses – labticīgu ieguvēju, kas attiecās uz labticīgiem namīpašumu pircējiem, kuri pamatoti uzskatīja savulaik no valsts nopirkto māju par savu likumīgu īpašumu, un īrnieku paredzot savā veidā uz septiņiem gadiem „iekonservēt” īpašnieka un īrnieka attiecības, pieļaujot pēdējo izlikšanu tikai ar citas līdzvērtīgas platības ierādīšanu. A.Grūtupa ieskatā minētie principi kalpoja par sava veida drošības vārstu, kurš palīdzēja mazināt sociālo spriedzi īpašumu atdošanas procesā.⁷³ Pretējā gadījumā, ja bijušajiem īpašniekiem tiktu piešķirtas absolūtas tiesības uz to īpašumu, visticamāk rastos dziļas sociālas problēmas.

Neatkarīgi no tā, ka denacionalizācijas regulējums bija izteikti daudzpusīgs, autore uzskata, ka bijušo īpašnieku, vēlāko īpašuma īrnieku un valsts tiesiskās intereses netika pienācīgi samērotas. Tiesiskais regulējums noteica pārāk plašu bijušo īpašumu restitūciju, piemēram, nenosakot restitūcijas griestus, tādā veidā noteikti bijušie īpašnieki vai to mantinieki ieguva īpašumus, ko nespēja pārvaldīt, apsaimniekot, kas radīja nesamērīgas problēmas dzīvokļu īrniekiem. Tāpat arī Latvijas valsts neizmantoja iespēju iekasēt mantojuma nodokli, piemēram, par īpašumiem virs noteikta standarta, kas praksē, iespējams, būtu grūti īstenojams, taču efektīvāk samērotu bijušo īpašnieku intereses atgūt savus īpašumus ar valsts interesēm iegūt līdzekļus valsts pārvaldei. Neskatoties uz to, ka zemes īpašumu denacionalizāciju bija plānots veikt iespējami īsākā laika posmā, kā norāda profesors Lazdiņš “denacionalizācijas termiņus nācās pagarināt” un “to noteica ne tikai atbildīgo amatpersonu neizdarība vai lielais darba

⁷²Par īpašuma tiesību atjaunošanu uz uzņēmumiem un citiem īpašuma objektiem: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 14.aprīlis, nr.14.

⁷³Grūtups A., Krastiņš E. Īpašuma reforma Latvijā. Rīga: Mans Īpašums, 1995, 20.lpp.

apjoms, bet arī tas, ka 1992. gada 1. septembrī mantošanas tiesības sāka regulēt 1937. gada CL, kas paredzēja ievērojami plašāku mantinieku loku nekā Latvijas PSR Civilt kodekss⁷⁴. Kā pamatoti norādīja profesors, denacionalizācijas procesa gaitas tempu samazināja mantinieku jautājums. Proti, problēma slēpās ne tikai mantinieku loka paplašināšanās jautājumā, bet arī tajā, ka mantinieki bieži vien atradās ārpus Latvijas teritorijas. Skandalozi slavenais latviešu rakstnieks, žurnālists Lato Lapsa, raksta, ka “trimdas lielākajā avīzē *Laiks* ārzemju latvieši tika aicināti pieteikties uz kādreizējiem īpašumiem, citādi tie nonākot visādu iebrucēju rokās”⁷⁵.

Savā darbā Mūsu vēsture 1985-2005 I. sējumā, L. Lapsa atzīmē, ka „valdības 1990. gada oktobrī piedāvātie ierosinājumi paredzēja, ka īpašumi bijušajiem īpašniekiem atdodami, ievērojot vairākus nosacījumus. Pirmkārt, atdodama ir tikai tā manta, kas reāli saglabājusies. Otrkārt, jebkura manta atdodama tikai tam bijušajam īpašniekam, kas ir gatavs to apsaimniekot un var reāli to izdarīt. Valdība arī godīgi atzina, ka „kompensāciju izmaksas par 50 gadus atpakaļ atsavināto īpašumu nav iespējamās, jo Latvijas Republikai nav tādu finansiālo resursu”⁷⁶. Līdz ar to, denacionalizācijas īstenošana *a priori* ietvēra iespējas, ka ne visi bijušie īpašnieki vai to mantinieki atgūs savus īpašumus vai saņems attiecīgu kompensāciju. Šādas reformas sadalīja sabiedrību divās polārās pusēs, proti, daļa sabiedrības, kas atguva nacionalizēto īpašumu, bija apmierināta ar veiktajām reformām, bet daļa sabiedrības, kas reformu rezultātā īpašumu neatguva vai zaudēja, nokļuva neapmierināto pusē (neapmierināto pusē nonāca arī lielākā daļa denacionalizēto namu īrnieku).

Tāpat tiesiskais regulējums nenoregulēja visus sabiedriskās dzīves aspektus. Kā piemēru varētu minēt īpašumu atdošanu biedrībām. I. Pumpuriņa 2009. gadā raksta, ka likums par kārtību, kādā sabiedriskajām organizācijām (biedrībām) tiek atjaunotas īpašumtiesības uz nekustamajiem īpašumiem, neesot pieņemts jau vairāk nekā 16 gadus pēc lēmuma par šāda likumprojekta sagatavošanas nepieciešamību.⁷⁷ Lai gan atsevišķām sabiedrisko organizāciju grupām, piemēram, reliģiskajām organizācijām, akadēmiskajām organizācijām, noteiktām biedrībām un savienībām tika izstrādāts normatīvais regulējums,⁷⁸ kā tām atgūt pirms okupācijas piederējušos

⁷⁴Lazdiņš, J. Zemes īpašumu nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gadsimts). Likums un Tiesības. 7. sēj., Nr. 6 (70), 2005. 175.-176.lpp.

⁷⁵Lapsa L. Metuzāls S. Jančevska K. Mūsu vēsture 1985-2005. I. Sējums. Rīga: Atēna, 2008., lpp.15.

⁷⁶Turpat, 16.lpp.

⁷⁷Pumpuriņa I. Vai likumdevējs var atļauties būt nekoncekvents. Jurista Vārds, 2009. 9.jūnijs, nr.23.

⁷⁸Piemēram, „Par īpašumu atdošanu reliģiskajām organizācijām” 1992. gada 12. maijā, „Par nekustamo īpašumu atdošanu akadēmiskajām mūža organizācijām” 1996. gada 28. novembrī, „Par zemes īpašuma atdošanu Latvijas Agronomu biedrībai” 1997. gada 25. martā, „Par nekustamā īpašuma tiesību atjaunošanu Latvijas Grāmatrūpniecības arodu savienībai” 1998. gada 1. aprīlī.

īpašumus, pārējās sabiedriskās denacionalizācijas organizācijas tiesiskais regulējums neietvēra. I.Pumpuriņa secina, ka nav skaidrs, no kāda likuma izrietošs pamats varētu būt šādai duālai likumdevēja attieksmei pret sabiedriskajām organizācijām (biedrībām): „Uzskatu, ka nolūkā loģiski noslēgt 1991.gadā iesāktu īpašuma tiesību reformu, domājot par tiesību sistēmas vienotību, jānovērš „robs likumos” un likumdevējam ir jālemj par biedrībām agrāk piederējušo īpašumu atdošanu tām. Pretējā gadījumā jāatzīst, ka valstī vēl joprojām turpinās kopš 1940.gada uzsāktā īpašnieka tiesību ignorēšanas un administratīvās patvaļas politika.”⁷⁹ Autoresprāt, minētais ir piemērs tam, kā noregulējuma trūkums rada netaisnību sabiedrībā, ievērojot vienas, bet neievērojot citas grupas tiesiskās intereses, un saistāms ar likumdevēja nolaidību bez racionāla pamata.

Kā citu piemēru, kas spēcina sabiedrības neuzticību valsts tiesiskajam regulējumam, var minēt noteikto īpašnieku vai mantinieku tiesību izmantošanas noilguma periodu, kura laikā nepieciešams pieteikties uz agrāko īpašumu, pretējā gadījumā īpašums neatgriezeniski tiks nodots privatizācijai. Augstākās tiesas Senāts Rīgā 2002. gada 8. maijā Lietā Nr. SKC-284 pieņēma spriedumu, ar kuru noraidīja Rīgas Grebenščikova vecticībnieku draudzes mantojuma tiesības uz īpašumu Jūrmalā, Edinburgas prospektā 87, kas sastāv no vairākām ēkām un 2846 m² zemes platību.⁸⁰ Tiesa prasību noraidīja uz noilguma pamata. tiesa atsaucās uz iepriekš minēto likumu „Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā”. Likuma 3.panta trešajā daļā bija noteikts, ka pieteikumi par namīpašuma denacionalizāciju iesniedzami pilsētas domei līdz 1994.gada 1.jūnijam un termiņa atjaunošanu likums neparedzēja. Tādējādi Rīgas Grebenščikova vecticībnieku draudze neieguva apjomīgu nekustamo īpašumu, radot iespaidu, ka vainojams ir likumdevējs, kas šādu normatīvo regulējumu noteicis. Tai pat laikā problēma lielā mērā attiecināma uz kraso ekonomiskās iekārtas maiņu Latvijā un sekām, ko tā radīja. Šādos apstākļos neizbēgami viena vai otra sabiedrības grupa būs zaudētāja, īpaši, ja pretendē uz vienu un to pašu īpašuma objektu. Tāpat pārejas periodā valsts mazāk rūpējas par individuālu personu labklājību un tiesību ievērošanu un vairāk orientējas uz valsts kopumā dzīvotspēju, iespējams, ignorējot šodienas realitāti un nākotnes attīstības iespēju rēķina.

Līdzīgs piemērs, kā denacionalizācijas tiesiskais regulējums negatīvi ietekmē sabiedrības tiesisko apziņu, saistāms ar divu sabiedrības grupu pretnostatīšanu, kas namīpašumu atdošanas procesā bija izplatīta situācija. Augstākās tiesas Senāts 2002.gada 13.marta spriedumā Lietā

⁷⁹Pumpuriņa I. Vai likumdevējs var atļauties būt nekonekvēnts. Jurista Vārds, 2009. 9.jūnijs, nr.23.

⁸⁰Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 2002.gada 8.maija spriedums lietā Nr. SKC-284. Jurista Vārds, 2002. 16.jūlijs, nr.14.

Nr.SKC-167 noteica, ka „daudzdzīvokļu māju var privatizēt, ja denacionalizētās mājas īpašnieka vai viņa mantnieka pieteikums par denacionalizāciju noraidīts likumā noteiktajā kārtībā.”⁸¹ Izskatot lietu pēc būtības, prasītājs lūdza tiesu atzīt tā mantojama tiesība uz nekustamo īpašumu Indrānu ielā 11, Rīgā. Lietā Augstākās tiesas Senāts nosprieda Civillietu tiesu palātas spriedumu atcelt un nosūtīt lietu jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesai, pamatojoties uz to, ka nav ievērots likuma „Par namīpašuma denacionalizāciju Latvijas Republikā” 3.panta ceturtās daļas nosacījums, ka namīpašums atdodams, ja tas neskar trešo personu likumīgās intereses (nams pakļauts privatizācijai, pēc 1994.gada 1.jūnija uzsākta pārbūve vai kapitālremonts utt.). Lietā saskārās dzīvojamās mājas tiesisko mantinieku un vēlāko tās pašas mājas privatizētāju tiesiskās intereses. Situācijas rāda, ka valsts pieļāvusi tiesisku un administratīvu kļūdu, pieļaujot dzīvojamās mājas privatizāciju pirms likumīgo mantinieku tiesību realizācijas galīga noilguma, kas potenciāli grauj iedzīvotāju uzticību valstij.

Autore secina, ka denacionalizācijas gadījums Latvijā kalpo par piemēru, kā tiesību sistēmā tika iepludināts jauns tiesību institūts bez tā pienācīgas izvērtēšanas. Situāciju raksturoja tas, ka 1) noregulējums bija vitāli nepieciešams, 2) iepriekšēja regulējuma nebija un tas bija jārada no jauna un 3) neizbēgami nonāca pretrunā noteiktu sabiedrības grupu, kas veidoja lielu sabiedrības daļu, tiesiskās intereses, turklāt tādas tiesiskās intereses, kas saistāmas ar cilvēka pamatvajadzībām, tas ir, vajadzību pēc mājokļa, 4) ņemot vērā krasas politiskās, sociālās u.c. izmaiņas problēmas ar tiesisko regulējumu – gan ar pārņemto no pirmā neatkarības laika, gan jaunradīto – bija neizbēgamas, tas ir, laika posms pats par sevi, neatkarīgi no tiesiskā regulējuma, uzskatāms par problemātisku. Daļēji tiesiskā regulējuma ietekmē, daļēji – neatkarīgi no tā, sabiedrībā masveidā radās nedrošība un konfrontācija, negatīva attieksme pret valsti un tiesību konsekvenci un taisnīgumu, neticība, ka likumdevējs taisnīgi sabalansē visu iesaistīto grupu intereses. Denacionalizācijas process Latvijā, kas notika tūlīt pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, radīja spriedzi sabiedrībā, tai skaitā, labvēlīgu augsni tiesiskā nihilisma attīstībai.

Denacionalizācijas regulējuma jaunrades laikā netika veikta pienācīga situācijas analīze un tiesisko, ekonomisko un sociālo seku apzināšana. Neparedzamas bija reformas tālejošās sekas. Likumu pieņemšana bija vienvirziena process, kurš ieviesa jaunu nekustamo īpašumu pārvaldes kārtību, un problēmas, kas radās, bija apgrūtinoši novērst un tās atstāja tālejošās sekas. Problēmas ar steigā pieņemto regulējumu jūtamas joprojām, vēl 21.gs. Pie tādām minamas, piemēram, situācija, ka daudzdzīvokļu māja un zeme zem daudzdzīvokļu mājas pieder dažādām

⁸¹Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts 2002.gada 13.marta spriedums lietā Nr.SKC-167. Jurista Vārds, 2002. 21.maijs, nr.10.

personām, problēmas ar denacionalizēto namu īrniekiem.

Darba autore uzskata, ka denacionalizācijas process, ar visām no tā izrietošajām sekām, bija viens no cēloņiem, kas provocēja tiesiskā nihilisma attīstību Latvijā. To pierāda ne tikai procesu piedzīvojušu cilvēku atmiņas, bet arī masu medijos publicētā informācija par būtiskiem pārkāpumiem, likuma klaju neievērošanu, piemēram, avīzē Diena 1997. gadā parādījās informācija, ka „denacionalizējot namīpašumus Rīgā, Kurzemes rajonā, nav ievērota pat viselementārākā lietvedība, tādējādi radušās šaubas par vairāku namu denacionalizācijas likumību. Pārbaudot 413 it kā jau pabeigtās denacionalizācijas lietas, atklājies, ka 33 namu īpašniekiem izsniegtas denacionalizācijas apliecības, lai gan Kurzemes rajona valdes nekustamā īpašuma un denacionalizācijas nodaļas nekustamā īpašuma lietu sektorā vispār nav atrodamas pašas denacionalizācijas lietas⁸².

Aplūkojamās tēmas noslēgumu darba autorei vēlas pabeigt ar retorisku jautājumu, vai iespējams atjaunot Latviju kā demokrātisku, tiesisku valsti, izmantojot prettiesiskus līdzekļus?

2.2. Tiesību reforma komercdarbības jomā

Laika ziņā nākamās no pētījuma ietvaros minētajām tiesiskajām izmaiņām Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas tika veiktas komercdarbības tiesiskajā regulējumā, kas galvenokārt saistāmas ar komerciesību ieviešanu līdzšinējo komandekonomikai pakārtoto tiesību vietā un, vēlāk, Komerclikuma pieņemšanu. Atšķirībā no denacionalizācijas tiesiskā regulējuma, komercdarbības jomā bija nepieciešamas izstrādāt pamatīgāku un izsmeļošāku regulējumu, kā arī veikt tiesību jaunradi saskaņojot to ar iepriekšējā tiesību sistēmā un pārejas posma tiesībās pastāvošo tiesisko regulējumu. Šajā nodaļā autore analizē komercdarbības tiesisko vidi Latvijā valsts atjaunošanas periodā, kādas reformas laika gaitā tajā tika veiktas un kāpēc, autore sprāt, šīs reformas kalpoja par kārtējo tiesiskā nihilisma attīstības cēloni.

Komercdarbības vide Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas

Stingri pieturoties pie tiesību aktu terminoloģijas, komerciesības Latvijā radās vienīgi līdz ar Komerclikuma stāšanos spēkā, t.i., 2002.gadu – līdz tam bija spēkā t.s. „uzņēmējdarbības tiesības”, kuras ietvēra tādus likumus kā likumu “Par uzņēmējdarbību” un “Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību” u.c. Tomēr ērtības labad darba ietvaros uzņēmējdarbības tiesību un komerciesību nosaukumi netiek nošķirti, uzskatot, ka tie abi attiecas uz vienu sabiedrisko

⁸²Dzintra Āboliņa. Nami denacionalizēti, pārkāpjot likumdošanu. Laikraksts Diena, 1997. gada 14. februāris. Pieejams:<http://www.diena.lv/arhivs/nami-denacionalizeti-parkapjot-likumdosanu-10003271>[aplūkots:23.03.2012].

attiecību veidu – komercdarbību.

Komerctiesību izveide tika uzsākta uzreiz pēc neatkarības atjaunošanas, lai tiesību vidi piemērotu brīvā tirgus ekonomikas prasībām. Latvijas ekonomisko vidi, līdzīgi, kā pārējās postsociālistiskajās valstīs, tolaik raksturoja apstākļi, ka gandrīz viss piederēja valstij – tas ir, pastāvēja krietni atšķirīgs publiskā un privātā īpašuma balanss nekā Rietumvalstīs. Tai skaitā, visus deviņdesmitos gadus Latvijā pārsvarā darbojās tieši valsts, nevis privātie uzņēmumi.

Papildus tam Latvijā iepriekšējās ekonomiskās iekārtas ietekmē izveidojās daudz un dažādi īpaši ekonomiskie veidojumi – ne vien tradicionālie komercdarbības subjekti, kā akciju sabiedrības, sabiedrības ar ierobežotu atbildību, filiāles, pārstāvniecības vai individuālie komersanti, bet arī tādi specifiski uzņēmējdarbības vai saimnieciskās darbības subjekti kā zemnieku saimniecības, kas bija īpaši izplatītas, arī līgumsabiedrības ar pilnu atbildību, komandītsabiedrības, sabiedrības ar papildu atbildību, valsts nomas uzņēmumi un nomas uzņēmumi, paju sabiedrības u.c. Pamazām parādījās pirmie kooperatīvi, kuri ar desu izgatavošanu, apģērbu šūšanu, preču iepirkšanu ārzemēs un to pārdošanu tirgos, sāka taisīt biznesu, kaut gan nevienam īsti nebija skaidrs, kas tas ir „business”, kādas normas to pienācīgi regulē.⁸³ Pastāvēja arī tādi saimnieciski veidojumi, kam bija ierobežotas iespējas kļūt par pilntiesīgiem uzņēmējdarbības subjektiem. Piemēram, pastāvēja kolhozu, kooperatīvu, zemnieku saimniecību un personu īpašums – taču zeme īpašumā netika nodota un viņu patstāvība saimnieciskā darbībā bija diezgan nosacīta.⁸⁴ Agris Eglītis, bijušais galvenais valsts notārs, pauž: „Tas bija laiks, kad būtībā uzņēmumi uzkrājās. Likvidēto nebija, tas bija uzņēmumu attīstības posms. Tagad ir daudzas izmaiņas, likvidācijas, maksātnespējas un tam līdzīgi, bet tad bija uzkrāšanās periods, visi uzņēmumi tikai veidojās.”⁸⁵

Uz komercdarbības vidi lielu lomu atstāja arī sociālā realitāte tālaika Latvijā. Tolaik pastāvēja zems cilvēku dzīves apstākļu līmenis, cilvēkos nebija pārliecības par valsts spēju nodrošināt iedzīvotājiem minimālās vajadzības. Bija novērojamas strauji nākošas un zūdošas komercdarbības tendences, kas sekoja izmaiņām iedzīvotāju pirktspējā un vēlmēs, izplatītas bija spekulācijas un ekonomiskie noziegumi.

Aprakstītajai ekonomiskajai realitātei ir liela nozīme, lai labāk izprastu komerctiesību attīstību Latvijā, galvenokārt, tādēļ, lai norādītu 1) cik plašu subjektu loku bija nepieciešams aptvert ar tiesisko regulējumu, 2) cik daudz no visa regulējuma jāattiecas tieši uz valsts vai

⁸³Balodis R. Latvijas Republikas uzņēmumu reģistrs : vēsture, prakse, komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 20.lpp.

⁸⁴Turpat. 19. lpp.

⁸⁵Turpat. 22. lpp.

pašvaldību veikto uzņēmējdarbību (vēlāk – komercdarbību), 3) ka nopietna uzmanība jāpievērš sankcijām par komerciesību pārkāpumiem, ņemot vērā negodprātīgas vai krimināli sodāmas rīcības apjomu pieaugumu.

Uzņēmumu reģistra loma

Par vienu no stabilākajiem komercdarbības vidi veidojošajiem elementiem Latvijā no neatkarības atjaunošanas līdz pat mūsdienām, kas spēlēja lielu lomu komerciesību reformu laikā, uzskatāms *Uzņēmumu reģistrs*. Uzņēmumu reģistrs laika gaitā ir salīdzinoši maz mainījis savu būtību, kam par iemeslu galvenokārt minama institūcijas darbības jomas specifika – tikko valstī pastāv brīvā tirgus ekonomika, rodas nepieciešamība izveidot un reģistrēt komersantus, un šī nepieciešamība nezūd, neatkarīgi no tā, kādas tiesiskās izmaiņas notiek komerciesību nozarē kopumā.

Salīdzinošajai Uzņēmuma reģistra stabilitātei pierādījums ir apstākļi, ka likums „Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru”⁸⁶ tika pieņemts 1990.gadā un ar aptuveni 20 grozījumiem ir spēkā līdz pat mūsdienām. Laika gaitā Uzņēmumu reģistram ir nākušas klāt jaunas valsts pārvaldes funkcijas, taču tā loma nav būtiski mainījusies. Sākotnēji Uzņēmumu reģistrs tika definēts kā administratīva valsts institūcija, kas Latvijas Republikas teritorijā reģistrē uzņēmumus (uzņēmējsabiedrības), to filiāles un pārstāvniecības, kā arī visas izmaiņas to darbības pamatdokumentos un veic citas likumdošanā paredzētās darbības.”⁸⁷ Uz doto brīdi Uzņēmumu reģistrs ir institūcija, kas veic likumā noteikto tiesību subjektu reģistrāciju, lai nodibinātu tiesību subjektu juridisko statusu un nodrošinātu normatīvajos aktos noteikto ziņu (par reģistrētajiem tiesību subjektiem un juridiskajiem faktiem) publisku ticamību, kā arī lai nodrošinātu normatīvajos aktos noteikto ziņu pieejamību.⁸⁸ Tātad mainījušās ir tikai nianse, piemēram, būt par uzticamas komercinformācijas avotu, noteikt uzņēmumam juridiskas personas statusu u.tml.

Autore uzskata, ka Uzņēmuma reģistram bija stabilizējoša loma pārmaiņām bagātajos un bieži nekontrolējamajos komercdarbības apstākļos. Tas kalpoja ne vien kā tiesību normu piemērotājs, bet arī informēja komersantus un skaidroja jaunus tiesību aktu grozījumus.

Nepieciešamās izmaiņas komercdarbības vidē

Latvijas tiesību zinātnieku vidū pastāv noraidoša attieksme, pret komercdarbības regulējumu, kas bija spēkā no 1991. līdz 2002. gadam. A.Strupišs raksta, ka uzņēmējdarbības

⁸⁶Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1990. 6.decembris, nr.49.

⁸⁷Turpat. Pirmā nodaļa.

⁸⁸Turpat;

tiesībām (tā minētais autors dēvē komercietības pirms Komerclikuma pieņemšanas) bija sava funkcija – ierobežotu zināšanu un praktiskas pieredzes trūkuma apstākļos radīt tiesisko pamatu ekonomikas pārejai no sociālistiskās plānveidīgās saimniekošanas sistēmas uz brīvo tirgu. Viņaprāt, uzņēmējdarbības tiesības bija visai pretrunīgas, daudzviet tajās trūka loģikas, un tās neatbilda pasaules komercietību principiālajām nostādnēm: „Tādēļ arī nav īpaši jābrīnās, ka uzņēmējdarbības tiesību vairāk nekā 10 gadu pastāvēšanas laikā nav izdots neviens darbs, kurš daudz maz nopietni un sistemātiski tās izskaidrotu, jo nav iespējams izskaidrot to, kam trūkst loģiski viendabīga pamata. Nav arī izveidojusies nopietna tiesību doktrīna, kura varētu kalpot kā viens no attiecīgās nozares tiesību avotiem. Tā rezultātā nav veidojusies arī kaut cik viendabīga tiesu prakse, pēc kuras varētu vadīties, lai uzņēmēji vismaz nosacīti varētu prognozēt savas rīcības tiesiskās sekas.”⁸⁹

Komercietību reformas bija nepieciešamas vairāku iemeslu dēļ.

Pirmkārt, bija nepieciešams stingrāk aizsargāt trešo personu – investoru un kreditoru intereses. A.Strupišs raksta, ka kreditoru aizsardzības mehānismi komercietībās pirms 2002.gada bija ļoti vāji.⁹⁰ J.Endziņš raksta, ka kreditoru aizsardzības nepieciešamība bija nevis nepamatots valsts lozungs, bet gan normālas biznesa vides nepieciešamība. Viņš minēja piemēru, ka neveiksmīga SIA tiek pamesta, atstājot to ar kreditoru parādiem, tajā pat laikā SIA dalībnieki ar visiem aktīviem “pārceļas” uz citu SIA, kura sekmīgi turpina aizsākto biznesu: „Šādā situācijā kreditors ne tikai neatgūst savu parādu, bet bieži vien netiek ierosināts pat maksātnespējas process, jo “pamestās” SIA kreditors ir jocīgas izvēles priekšā – vai maksāt vēl valsts nodevu maksātnespējas pieteikuma iesniegšanai?”⁹¹ Latvijas komercietību regulējums pirms Komerclikuma pieņemšanas nelika šķēršļus tamlīdzīgām darbībām, kad kreditoriem netika atdoti aizņēmumi. Komerclikums novērsa uzņēmējdarbības likumos pastāvošās nejēdzības, pateicoties kurām kreditori pilnīgi legālas krāpšanas rezultātā ik gadu zaudēja desmitiem miljonu latu.⁹² Nepieciešamība ieviest izmaiņas, lai aizsargātu trešo personu intereses, saistījās gan ar ārvalstu privātpersonu, gan ES fondu finansējuma piesaisti.

Otrkārt, būtiski bija novērst komercdarbības subjektu sadrumstalotību, liekot tiem iekļauties kādā no Rietumu pasaulē tradicionālajām uzņēmējdarbības formām. Pirms

⁸⁹Strupišs A. Komerclikuma komentāri: A daļa, Komercdarbības vispārīgie noteikumi. Rīga: A.Strupiša juridiskais birojs, 2003, 7.lpp.

⁹⁰Turpat. 7.-8.lpp

⁹¹Endziņš J. Komercreģistrā reģistrēta SIA–uzticams darījumu partneris. Pieejams:

http://www.ur.gov.lv/faili/J_Endzins_par_KL.html, aplūkots 22.03.2012. [aplūkots 2012.gada 28.martā]

⁹²Strupišs A. Komerclikuma komentāri: A daļa, Komercdarbības vispārīgie noteikumi. Rīga: A.Strupiša juridiskais birojs, 2003, 7.-8.lpp

Komerclikuma pieņemšanas gandrīz katrai uzņēmējdarbības formai bija savs likums; Komerclikums sašaurināja komercdarbības subjektu loku. Uz doto brīdi Latvijā eksistē tādi komersanti kā individuālais komersants, SIA, AS, pilsabiedrība, komandītsabiedrība, komersanta filiāle un Eiropas komercsabiedrība. Attiecībā uz uzņēmumiem, kas Latvijas tiesību sistēmā nošķirti no komersantiem, pastāv tādas uzņēmumu formas: zemnieku un zvejnieku saimniecība, kooperatīvā sabiedrība, individuālais uzņēmums, Eiropas kooperatīvā sabiedrība un koncerns, taču tie kļūst arvien mazāk un mazāk populāri un komersanti tiecas iekļauties tradicionālajās komercdarbības formās. Var minēt arī citus piemērus, saistībā ar komerc tiesību sakārtošanu. Piemēram, Komerc tiesību reformas laikā bija nepieciešams likvidēt *bezzaļņas organizācijas* tiesību institūtu kā komerc tiesību nozares daļu, ņemot vērā, ka moderno, uz brīvās tirgus ekonomikas pamatiem balstīto tiesību izpratnē komercdarbības pamats ir zaļņas gūšana. Likums „Par zaļņas organizāciju” tika pieņemts 1991.gada 17.decembrī⁹³ un bija spēkā līdz pat 2006.gadam, tātad arī pēc jaunā Komerclikuma regulējuma ieviešanas.

Treškārt, pastāvēja nepieciešamība sakārtot komercdarbības tiesisko bāzi attiecībā uz efektīvāku un godprātīgāku komerc tiesisko attiecību regulējumu un sodiem par pārkāpumiem. Tas attiecās gan uz mazākumakcionāru tiesību aizsardzību, gan uz zaudējumu piedziņu no nolaidīga vai ļaunprātīga valdes locekļa, gan uz kreditoru krāpšanu reorganizācijas gadījumos, gan uz puslegālu naudas izsūkņēšanu no komercsabiedrībām.⁹⁴ Andrejs Vilks, tolaik Kriminoloģisko pētījumu centra direktora pienākumu izpildītājs, komerc tiesību reformu saistīja ar nepieciešamību novērst korupciju, nodrošinot atklātību lietīšķajos kontaktos, privāto un valsts struktūru attiecību caurspīdīgumu.⁹⁵

Visbeidzot, Latvijai kā ES kandidātvalstij bija nepieciešams harmonizēt savus tiesību aktus ar ES *acquis*. Likumus bija nepieciešams pielāgot Eiropas Savienības direktīvu prasībām. J.Endziņš uzskatīja, ka līdz ar Komerclikumu tika pārņemta labākā Eiropas pieredze attiecībā uz komercdarbības juridisko regulējumu – gan tā, kas doktrīnā pieejama, gan tā, ko kā pienākumu uzlika ES: „Stājās spēkā jauns, uz pilnīgi citiem eiropēskiem pamatiem bāzēts, tiesiskais regulējums. Sistēma ļoti būtiski mainījās.”⁹⁶ Reformas komerc tiesiskajā regulējumā, piemēram, samazināja nepieciešamo iesniedzamo dokumentu skaitu, tādējādi atvieglot uzņēmumu reģistrāciju, un noveda pie reģistrēto uzņēmumu skaita pieauguma.

⁹³Par zaļņas organizāciju: LR likums (zaudējis spēku). Ziņotājs, 1992. 13.februāris, nr.6.

⁹⁴Strupiņš A. Komerclikuma komentāri: A daļa, Komercdarbības vispārīgie noteikumi. Rīga: A.Strupiņa juridiskais birojs, 2003, 7.lpp.

⁹⁵Vilks A. Pret korupciju. Nacionālā un starptautiskā mērogā. Jurista Vārds, 2000. 1.jūnijs, nr.22.

⁹⁶Balodis R. Latvijas Republikas uzņēmumu reģistrs : vēsture, prakse, komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 24.lpp.

Pēc Komerclikuma pieņemšanas

Pieņemot Komerclikumu, uzlabojās komercdarbības vide Latvijā un tiesiskā kārtība. Komerclikumam stājoties spēkā, J.Endziņš rakstīja, ka, pabeidzot komercdarbības reformu, Latvijā būs demokrātiskai valstij un tirgus ekonomikai pakārtots, kā arī Eiropas prasībām un daudzos gadu desmitos krātajai labākajai pieredzei atbilstošs normatīvais regulējums komercdarbības videi, kur darījumu slēgšana ir ātra un droša, kur kreditors un mazais dalībnieks ir aizsargāts, nevis nepamanīts.⁹⁷ Viņš paredzēja, ka šāda vide veicinās darījumu slēgšanu un investīciju piesaisti, kā arī iedrošinās vietējos uzņēmējus aizsākt savu biznesu.

Autore secina, ka situācija pirms Komerclikuma ieviešanas, kad komercdarbību regulējošie tiesību akti bija izkaisīti un nepietiekami risināja vai “apgāja” daudzas sabiedriskās dzīves problēmas, gan komersantos, gan tiesību zinātniekos vairoja negatīvu nostāju pret šo tiesību nozari. Regulējuma nepilnības ļāva vaļu negodīgai komercprakse, kas atstāja sekas uz visu sabiedrību un kavēja valsts attīstību. Tādējādi komerciesību reforma, kas, lai gan notika samērā novēloti, bija nepieciešams elements valsts tālākā attīstībā, kā arī mazināja līdzšinējo nihilistisko attieksmi pret nepilnībām caurausto komercdarbības tiesisko regulējumu.

Mūsdienās par aktuālu komerciesību problēmu uzskatāms publiskās un privātās partnerības (agrāk saukts – koncesiju) regulējums, kura nepilnības vai trūkums var aizkavēt noteiktu un progresīvu sabiedrisko attiecību izplatīšanos Latvijā. Tomēr publiskās un privātās partnerības regulējums iziet ārpus pētījuma laika perioda, tāpēc netiks sīkāk analizēts. Autore vien vēlas norādīt, ka komerciesību reformas, skatot komerciesības plašākā kontekstā, ar Komerclikuma pieņemšanu un Latvijas iestāšanos ES vēl nav beigušās un ka likumdevēja noteiktajam tiesiskajam regulējumam ir liela nozīme kādu sabiedrisko attiecību veicināšanā vai kavēšanā.

2.3. Tiesību reforma administratīvajās tiesībās

Reformas administratīvajās tiesībās, salīdzinot ar denacionalizācijas regulējuma pieņemšanu un pat ar komerciesību reformu, ko autore apskatīja iepriekšējās nodaļās, uzskatāmas par valstiski visnozīmīgākajām izmaiņām, jo tās saistāmas ar valsts pārvaldes – plašākā publisko tiesību īstenošana, darbību. Tāpat administratīvajām reformām raksturīgs

⁹⁷Endziņš J. Komercreģistrā reģistrēta SIA – uzticams darījumu partneris. Pieejams: http://www.ur.gov.lv/faili/J_Endzins_par_KL.html, aplūkots 22.03.2012. [aplūkots 2012.gada 28.martā]

galvenokārt publiski tiesiskais raksturs – atšķirībā no denacionalizācijas un komercietībām, administratīvo tiesību subjekti ir publiskās personas, tādēļ reformu izstrāde notika galvenokārt publisko personu lokā (piemēram, ministrijās, pašvaldībās, atsevišķās iestādēs).

Atšķirībā no reformām komercietībās, kas principā tiek saistītas ar Komerclikuma ieviešanu „vecā regulējuma” vietā, un nosacītās pārejas no uzņēmējdarbības uz komercdarbību, „administratīvās reformas” ir izklaidēts koncepts, kurš ietver vairākas būtiskas izmaiņas administratīvā aparāta regulējumā, sākot jau no Latvijas neatkarības atjaunošanas. Minētās reformas ir saturiski plašas un skatāmas ilgākā laika periodā. Kā būtiskākās minamas 1) valsts pārvaldes iekārtas reforma, kuras kulminācija bija Valsts pārvaldes iekārtas likuma ieviešana 2002.gadā, 2) administratīvi teritoriālā reforma, kas gandrīz pilnībā noslēdzās ar „Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likuma” pieņemšanu 2008.gadā, 3) administratīvā procesa regulējuma ieviešana 2001.gadā ar „Administratīvā procesa likumu”. Visas minētās izmaiņas saistāmas ar valsts pārvaldes uzlabošanu un palīdz novērst negatīvo priekšzīmi, kādu neatkarības atgūšanas pirmajos gados plašākai sabiedrībai radīja valsts vara.

Šajā nodaļā autore analizēs administratīvo vidi pirms reformu pieņemšanas – kādi tiesību akti to noteica un kādas bija galvenās tiesiskās problēmas, kā arī reformu norisi un reformu ieviestās izmaiņas.

Valsts pārvaldes iekārtas reforma

Valsts pārvaldes reformu, ja to attiecina uz Valsts pārvaldes iekārtas likuma pieņemšanu, var nosacīti salīdzināt ar komercietību reformēšanu, pieņemot Komerclikumu, – abos gadījumos būtiska loma bija tiesiskās vides subjektu skaita samazināšanai, to skaidrākai nodefinēšanai un darbības kārtības noteikšanai. Tāpat kā Komerclikums, arī Valsts pārvaldes iekārtas likums apvienoja agrāk izkaisītus speciālos tiesību aktus vienā likumā. Tāpat kā komercietību reformas, arī administratīvās reformas ietvēra tiesiskās apziņas ideoloģijas maiņu no t.s. vecās, padomju ideoloģijas uz jauno, Rietumiem raksturīgo, kurā uzsvars likts uz skaidrību, efektivitāti un atklātību.

Valsts pārvaldes iekārtas reforma kļuva aktuāla uzreiz pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, ņemot vērā nepieciešamību veikt būtiskas institucionālas izmaiņas, salīdzinot ar iepriekšējo valsts pārvaldes sistēmu. Sistemātiska valsts pārvaldes reforma tika uzsākta aptuveni 1993.gadā, kad tika atjaunots Ministru kabineta iekārtas likums⁹⁸, un 1994.gadā – likums „Par

⁹⁸Par 1925. gada 1. aprīļa likuma „Ministru kabineta iekārta” atjaunošanu: LR likums (zaudējis spēku). Latvijas Vēstnesis, 1993. 20.jūlijs, nr. 52.

civildienestu”.⁹⁹ Tātad, līdzīgi kā komercietībās, daļa administratīvā regulējuma tika pārņemta no Latvijas pirmās neatkarības laika tiesībām, daļa – radīta no jauna.

Vēlāk par administratīvās reformas vispārīgo mērķi kļuva, pirmkārt, objektīva iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošana, ciktāl tā ir atkarīga no valsts iestāžu darba, otrkārt, Latvijas pilntiesīga integrācija ES. Piemēram, E.Levits nepieciešamību veikt administratīvo reformu saista ar Latvijas valsts „vājuma” problēmu, kas raksturīga arī pārējām Austrumeiropas (un citām) jaunajām demokrātijām. E. Levits „administratīvo vājumu”, tātad tieši valsts pārvaldes vājumu, min kā vienu no „vājuma punktiem” līdzās tādiem problēmjautājumiem kā „vāja tiesu vara” vai „vāja pilsoniskā sabiedrība”.¹⁰⁰ Viņš raksta: „Sabiedrība uz reāli izjustajām valsts administratīvā vājuma problēmām parasti reaģē ar difūzu, vispārēju neapmierinātību ar valsts pārvaldi (un valsti kopumā). Attiecībā uz iespējām reāli uzlabot valsts pārvaldes funkcionēšanas kvalitāti sabiedrībā dažkārt valda bezcerība vai pat cinisms”.¹⁰¹ Tieši E.Levita minētais „cinisms” uzskatāms par tiešā veidā sasaistāmu ar autores pētījumā apskatīto „tiesisko nihilismu”.¹⁰² Veicot administratīvās reformas valsts pārvaldē, tiktu likvidēts vai mazināts viens no galvenajiem tiesiskā nihilisma avotiem – valsts pārvalde, kas nedarbojas iedzīvotāju interesēs un kas kalpo kā negatīva priekšzīme plašākai sabiedrībai.

Attiecībā uz atbildīgajām institūcijām, valsts pārvaldes iekārtas maiņas nolūkā, tika speciāli izveidota Valsts reformu ministrija un Valsts pārvaldes reformas birojs (1997-2000.gads), vēlāk reforma nonāca īpašu uzdevumu ministra valsts pārvaldes un pašvaldību reformas jautājumos kompetencē (1999-2000.gads) un īpašu uzdevumu ministra valsts reformu lietās kompetencē (2000-2002.gads). Ar minētajiem jautājumiem nodarbojās arī izveidotā Valsts administrācijas skola un Valsts civildienesta pārvalde.

Valsts pārvaldes iekārtas reforma kā administratīvās reformas daļa nebija viendabīga un ietvēra vairākas atsevišķas sastāvdaļas kā civildienesta reforma, izmaiņas Ministru kabineta un atsevišķu ministriju regulējumā, pielāgošanās integrācijai ES, informācijas tehnoloģiju (piemēram, e-pārvaldes) ieviešana u.c. Tomēr galvenā loma valsts pārvaldes reformās bija Valsts pārvaldes iekārtas likuma pieņemšanai, tas ir, virzība notika uz viena, jumta likuma, ieviešanu, kas būtu pamats speciāliem likumiem katra atsevišķa valsts pārvaldes tiesību institūta

⁹⁹Par valsts civildienestu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 3.maijs, nr.52.

¹⁰⁰Levits E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. 27.lpp. Pieejams: <http://www.mf.llu.lv/uploads/File/prezentācijas/20.pdf> [aplūkots 2012.gada 27.martā]

¹⁰¹Levits E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. 27.lpp. Pieejams: <http://www.mf.llu.lv/uploads/File/prezentācijas/20.pdf> [aplūkots 2012.gada 27.martā]

¹⁰²*Cinisms* - izaicinoši nicinoša izturēšanās pret vispārpieņemtām tikumības un pieklājības normām, to atklāta ignorēšana. Latviešu literārās valodas vārdnīca. Pieejama: <http://www.tezaurs.lv/llvv> [aplūkots 2012.gada 27.martā]

noregulēšanai.

Ņemot vērā izveidoto plašo institucionālo struktūru ar mērķi izstrādāt efektīvu valsts pārvaldi, liela nozīme tika pievērsta plānošanai, analīzei un seku apzināšanai. Cita starpā, tas nozīmēja pastāvīgu un laikietilpīgu konvenciju izstrādi, konsultēšanos ar valststiesību speciālistiem, ārvalstu modeļu studēšanu. 1995.gadā tika pieņemta Latvijas valsts pārvaldes reformas koncepcija, 1998.gada 10.martā Ministru kabinets akceptēja Valsts pārvaldes reformas attīstības stratēģijas līdz 2000.gadam realizācijas plānu, kur viens no prioritārajiem virzieniem bija nozaru institucionālās sistēmas sakārtošana, paredzot sakārtot nozares struktūras atbilstoši valdības stratēģiskajiem uzdevumiem.¹⁰³

Deviņdesmitajos gados veiktās valsts pārvaldes reformas norisinājās valsts iekšienē. Mainījās ministriju skaits, to nosaukumi, kompetences un pārraudzībā esošās iestādes vai aģentūras. Sabiedrības izpratnē valsts pārvalde iemiesoja lielu birokrātisku aparātu, kas mērķtiecīgi padarīts par sarežģītu un parastam iedzīvotājam neizprotamu, lai ieinteresētās personas varētu nepamanīti rīkoties savu privāto interešu vadīti. Šāda administratīvā vide turpināja uzturēt pati sevi, kā arī turpināja uzturēt sabiedrībā no padomju gadiem saglabājušos priekšstatu par valsts iestādēm kā „nedraudzīgām” pret indivīdu un sabiedrību kopumā.

Tikai deviņdesmito gadu nogalē un, sākoties 21. gadsimtam, valsts pārvalde tika atvērta plašākām sabiedrības grupām. Tā 2001. gadā pieņemtās Valsts pārvaldes reformas stratēģijas 2001.–2006.gadam izstrādē un uzraudzīšanā tika iesaistītas arī nevalstiskās organizācijās, uzņēmēji, augstskolas un tiesas, ne vien pašvaldību, Saeimas un valsts pārvaldes institūciju pārstāvji. Iesaistot citas ieinteresētās grupas, kā tas pieņemts demokrātiskās valstīs, arī Latvijā sabiedrībai pamazām radās labāka izpratne par to, kas un kā valstī notiek un kā iespējams procesus ietekmēt un uzlabot, tādējādi mazinot sabiedrībā izplatījušos tiesisko nihilismu – noraidošu attieksmi pret ārēji uzspiestajām birokrātiskajām prasībām.

Kopš 2003.gada par valsts pārvaldes politikas veidošanu ir atbildīga Latvijas Republikas Valsts kanceleja, savukārt politiskā atbildība ir Ministru prezidentam. Valsts kancelejas Politikas koordinācijas departamentā tika izveidota Valsts reformu nodaļa (tagad – Valsts pārvaldes politikas nodaļa), kas pārņēma ar valsts pārvaldes politikas izstrādi un koordināciju saistītos jautājumus, bet pašvaldību politikas izstrāde un koordinācija tika nodota Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas pārziņā.¹⁰⁴

¹⁰³Latvijas Republikas Ministru kabinets. Valsts pārvaldes politika. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/valsts-parvaldes-politika> [aplūkots 2012.gada 27.martā]

¹⁰⁴Latvijas Republikas Ministru kabinets. Valsts pārvaldes politika. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/valsts-parvaldes-politika> [aplūkots 2012.gada 27.martā]

Kā iepriekš minēts, mezglu punkti administratīvajās reformās bija vairāki – reforma nebija centralizēta ap viena tiesību institūta maiņu. Pēc administratīvo reformu valsts pārvaldē veikšanas bija nepieciešams iegūt skaidru izpratni par šādiem galvenajiem administratīvo tiesību regulācijas objektiem: 1) Satversmes noteikto valsts pārvaldes konstitucionālo ietvaru, 2) publisko tiesību juridiskās personas jēdzienu un valsts institūciju hierarhisko sistēmu, 3) institūciju sadarbību (horizontālo, vertikālo, pārraudzību, pakļautību), varas deleģēšanu, atbildību sadalījumu un uzraudzību, civildienestu, 4) publisko personu sadarbību ar privātpersonām, 5) tiesību aktu (normatīvo aktu u.c.) izstrādi valsts pārvaldes iekšienē. 2002.gadā likumdevēja pieņemtais Valsts pārvaldes iekārtas likums¹⁰⁵ lielā mērā noteica ietvaru katram no minētajiem valsts pārvaldes darbības aspektiem, padarot skaidrāku vai ieviešot izmaiņas iepriekšējā regulējumā, kā arī pieņemot jaunu tiesisko regulējumu tiesību jaunrades rezultātā.

„Valsts pārvaldes iekārtas likums” pats par sevi bija jaunradīts – tas nebalstījās uz iepriekšēja, līdzīga satura likuma pamata. Atsevišķi no iepriekšējā izklaidētā regulējuma pilnveides, likums ieviesa vairākus jaunus tiesību jēdzienus un institūtus. Svarīga ir likuma loma valsts pārvaldes struktūras noskaidrošanā un sakārtošanā, piemēram, jaunieviestais dalījums tiešajā un pastarpinātajā valsts pārvaldē, nošķirums starp sākotnējām un atvasinātajām publisko tiesību juridiskajām personām, kā arī starp politiskajām un pārvaldes amatpersonām. Likumu caurauž valsts pārvaldes vienotības ideja, kas ir ne vien administratīvo tiesību, bet arī starptautisko tiesību fenomens – gan valsts likumdevējs, gan izpildvara darbojas un ir atbildīga kā vienota publiska persona.

Svarīgs likuma jaunievedums ir ne-izsmeļoši uzskaitītie *valsts pārvaldes principi*, uz kuriem privātpersonai ir tiesības atsaukties, piemēram, aizstāvēt savas tiesiskās intereses attiecībā pret valsti administratīvā procesa kārtībā. Šajā sakarā īpaši var izcelt labas pārvaldības principu, kas pirmo reizi normatīvajos aktos tiek *expressis verbis* definēts.

Tāpat, raugoties uz nākotni, liela nozīme ir likumā ieviestajiem un definētajiem *publisko tiesību līgumiem*: sadarbības līgumu (61.pants), administratīvo līgumu (X nodaļa), deleģēšanas līgumu (V nodaļa) un līdzdarbības līgumu (VI nodaļa). Ņemot vērā publiskās un privātās partnerības pieaugošo nozīmi tautsaimniecībā, regulējuma ieviešana uzskatāma par apsveicamu rīcību, proaktīvi noregulējot sabiedriskās attiecības.

Attiecībā uz ieviestajām izmaiņām, autore novēro, ka valsts pārvaldes reformas

¹⁰⁵Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 21.jūnijs, nr.94.

neaprobežojās vienīgi ar 2002.gadā pieņemto „Valsts pārvaldes iekārtas likumu”, bet ietvēra izmaiņas daudz plašākā tiesiskajā regulējumā. Var apgalvot, ka 21.gs. sākumā Latvijā nosacīti „vecais” administratīvais regulējums tika visaptveroši aizstāts ar jaunizveidotu. Tā 1994.gada likums „Par valsts civildienestu” zaudēja spēku ar 2000. gada „Valsts civildienesta likumu” (laika ziņā civildienesta reforma bija valsts pārvaldes reformas priekšgājēja), 1993.gada „Ministru Kabineta iekārtas likums” zaudēja spēku ar 2008. gada „Ministru kabineta iekārtas likumu”, 1996.gada „Ministru kabineta iekšējās kārtības un darbības noteikumi” un 2002.gada „Ministru kabineta kārtības rullis” zaudēja spēku ar 2009. gada „Ministru kabineta kārtības rulli”, 1995.gada „Korupcijas novēršanas likums” zaudēja spēku ar 2002.gada likumu „Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” u.c. Katrai ministrijai tika pieņemts nolikums Ministru kabineta noteikumu formā. 2009.gadā tika pieņemts „Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums”, kas turpināja iesāktās reformas tieši attiecībā uz valsts amatpersonu atalgojuma sistēmas sakārtošanu.

Autore secina, ka, lai gan administratīvā reforma Latvijā vēl nav noslēgusies un valsts pārvaldē vēl ir daudz problēmjautājumu, Administratīvajai reformai Latvijā, kas norisinājās no neatkarības atjaunošanas, bet vislielāko intensitāti ieguva tieši 21.gs. sākumā, bija liela nozīme, lai mainītu sabiedrības uzskatus par valsti no noraidošas attieksmes uz cerīgu. Jaunpieņemtais tiesiskais regulējums, atšķirībā no iepriekšējā, ļauj vairāk kontrolēt valsts pārvaldes darbu, liek valsts pārvaldei atskaitīties sabiedrības priekšā, kā arī piedāvā procedūras, kā turpināt publiskās un privātās sadarbības uzlabošanu.

Administratīvi teritoriālā reforma

Administratīvi teritoriālās reformas mērķis bija samazināt pašvaldību skaitu un vienlaicīgi izveidot spēcīgas un patstāvīgas pašvaldības, kas spētu plānot savu budžetu un attīstīties. Administratīvai reformai bija divi pamatmērķi – pirmkārt, valsts teritoriālā sadale mazākās vienībās, otrkārt, izvietot efektīvu administratīvo centru. Svarīgi bija saglabāt pēctecību, ņemot vērā jau ilgstoši pastāvošo teritoriālo struktūru, vienlaicīgi ievērot nepieciešamību pēc izmaiņām, samazinot administratīvo centru skaitu un nesamazināt pašvaldību nodrošināto pakalpojumu kvalitāti un pieejamību iedzīvotājiem. Līdzšinējā kārtība bija neapmierinoša un ilgtermiņā – neefektīva, jo daudzu nelielu administratīvo centru uzturēšana patērēja pārāk daudz valsts un pašvaldību līdzekļu.

Lai īstenotu administratīvi teritoriālās reformas, Saeima pieņēma speciālu likumu

„Administratīvi teritoriālās reformas likums”.¹⁰⁶ Likums bija nozīmīgs, jo noteica ar reformu sasniedzamo gala rezultātu, piemēram, ka pēc administratīvi teritoriālās reformas Latvijā būs šādas administratīvās teritorijas: apriņķi, novadi, republikas pilsētas,¹⁰⁷ reformas termiņus un reformas norises kārtību. Likuma esamība garantēja, ka reformas norise netiks atstāta pašplūsmā, netiks manīts tās norises kurss, sasniedzamais rezultāts, kā arī uzlika dažādām publisko tiesību personām savstarpējas sadarbības pienākumu.

Lai arī pastāvēja skaidrs tiesiskais ietvars, kā reformu veicējiem jāīstojas, administratīvi teritoriālo reformu laikā, iespējams saskatīt vairākus apstākļus, kas mazināja ieinteresēto pušu iespējas procesu ietekmēt, tātad potenciāli radīja nekontrolējamības sajūtu un tiesiskā nihilisma draudus, piemēram, no to pašvaldību iedzīvotājiem, kas nebija apmierināti ar jauno kārtību un uzskatīja, ka viņu viedokli neņem vērā, grozījumi ir nepamatoti un bezjēdzīgi un situācija vienīgi pasliktināsies. Šajā sakarā autore konstatē, ka būtisku tiesisko izmaiņu gadījumos liela nozīme ir sabiedrības informēšanai par valstiski vienotas nostājas nepieciešamību un no reformām sagaidāmajiem ieguvumiem.

Pētījuma autore kā potenciālus tiesiskā nihilisma rašanās avotus administratīvās reformas ietvaros izdala vairākus apstākļus. *Pirmkārt*, pati situācija, līdzīgi kā denacionalizācijas gadījumā, noteica, ka, ieviešot reformu, noteiktas iesaistītās grupas būs neapmierinātas. Starptautiskā pieredze rāda, ka pēc vairāku pašvaldību apvienošanās sākotnējais efekts parasti ir negatīvs, ņemot vērā, ka tiek pārtraukta daļa līdzšinējo projektu, izjauktas ierastās administrācijas struktūras un procesu norise. Jāpaiet zināmam laikam un valstij jāiegulda noteikti līdzekļi, lai situācija stabilizētos un sāktu uzlaboties. Tātad periods pēc reformu ieviešanas saistāms ar neapmierinātību pret nule ieviesto tiesisko kārtību. Par ko liecina arī Latvijas gadījums ar neapmierinātas pašvaldības iesniegumu Satversmes tiesā.

Konkrētāk, Satversmes tiesā prasību “Par Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likuma 2.pielikuma “Novadi un to teritoriālā iedalījuma vienības” 103.punkta vārdu “Dzērbenes pagasts” un “Kaives pagasts, Taures pagasts” atbilstību 1985.gada 15.oktobra Eiropas vietējo pašvaldību hartas 5.pantam” iesniedza Cēsu rajona Vecpiebalgas pagasta padome. Pašvaldību hartas 5.pants nosaka, ka vietējās varas administratīvo teritoriju robežu izmaiņas nav atļauts izdarīt bez iepriekšējas konsultēšanās ar attiecīgo vietējo varu. Satversmes tiesa nosprieda, ka likumdevējs, pieņemot likumu, nav pārkāpis Satversmi, kā arī tai no Latvijas tiesību sistēmas

¹⁰⁶Administratīvi teritoriālās reformas likums: LR likums (zaudējis spēku). Latvijas Vēstnesis, 1998. 30.oktobris, nr.322/325.

¹⁰⁷Turpat. 5.pants.

viedokļa pakārtoto Pašvaldību hartu, galvenokārt spriedumu pamatojot ar apstākli, ka iesaistītajām pašvaldībām ir bijusi iespēja apspriest reformu un meklēt gan katru konkrēto pašvaldību, gan visas attiecīgā rajona pašvaldības apmierinošu risinājumu, kā arī likumdevējs bija informēts par pašvaldību nostāju un varēja to intereses ņemt vērā „tiktāl, ciktāl tas bija iespējams, vērtējot arī citu pašvaldību intereses un iespējami labākos risinājumus.”¹⁰⁸ Tātad pēc būtības Satversmes tiesa administratīvās reformas sakarā ieņēma valstisku (ar to domājot – tādu, kas attiecas uz visu teritoriju un tās pārvaldi kopumā) nostāju, tā vietā, lai ļautu individuālām administratīvajām vienībām patstāvīgi lemt par to pārvaldes kārtību, radot bezspēcības sajūtu par iespēju „lietas ietekmēt”.

Otrkārt, vairāk kā pus gadu pirms reformas noslēguma Administratīvi teritoriālās reformas likums tika atcelts, radot aizdomas, ka tas darīts ar mērķi rīkoties pretēji iepriekš pieņemtajiem reformas noteikumiem.

Treškārt, administratīvā reforma bija cieši saistīta ar dažādiem citiem sociāli un ekonomiski jūtīgiem jautājumiem, piemēram, ar izglītības reformu (galvenokārt, skolu skaita samazināšanu), dažādu ekonomisku vai finanšu piesaistes projektu pārtraukšanu, satiksmes pārstrukturēšanu, kas bez administratīvās reformas tīrā veidā papildus radīja negatīvu reakciju sabiedrībā.

Reforma lielā mērā noslēdzās, kad likumdevējs pieņēma Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumu.¹⁰⁹ Tomēr process līdz ar likuma pieņemšanu pilnīgi nebeidzās – par to liecina, piemēram, līdz šim veiktie likuma grozījumi, kā arī Satversmes tiesas iesaistīšana likuma normu tiesiskuma pārbaudē.

Administratīvās reformas veikšanas sakarā autore secina, ka bieži vien lietu kārtība pati par sevi, īpaši, valsts prioritātes prezumpcija, nosaka, ka reformas pēc būtības norisināsies tieši ar piespiešanu, nevis pierunāšanu, kas var izraisīt vēlmi nepakļauties. Tāpat noteiktām sabiedrības grupām no gadījuma uz gadījumu jārēķinās, ka to intereses netiks lielākā vai mazākā mērā ievērotas valstiska labuma vārdā. Šādi gadījumi nobriedušā demokrātiskā sabiedrībā visticamāk neizsauktu tik spēcīgu pretreakciju, kāda tā ir sabiedrībā, kas vēl nav pilnībā pieņēmusi sabiedrības solidaritātes ideju.

Administratīvā procesa ieviešana

¹⁰⁸Par Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likuma 2. pielikuma “Novadi un to teritoriālā iedalījuma vienības” 103. punkta vārdu “Dzērbenes pagasts” un “Kaives pagasts, Taures pagasts” atbilstību 1985. gada 15. oktobra Eiropas vietējo pašvaldību hartas 5. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009.gada 30.oktobra spriedums lietā Nr.2009-04-06. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009-04-06.htm [aplūkots 2012.gada 27.martā]

¹⁰⁹Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2008. 30.decembris, nr. 202.

Administratīvā procesa likums (turpmāk – APL) tika pieņemts 2001.gadā, stājās spēkā 2004.gadā¹¹⁰ un ir cieši saistīts ar administratīvo reformu kopumā. Līdz tam privātpersonas vēršanās pret valsts pārvaldes iestādi notika civilprocesuālajā kārtībā. Ņemot vērā, ka Civilprocesa likums nosaka, ka puses realizē savas procesuālās tiesības sacīkstes formā, civilprocesuālā kārtība tika uzskatīta par nepieņemamu gadījumos, ja puses neatrodas savstarpēji samērojamā stāvoklī, kā tas ir publiskas personas, kas pārstāv valsti, un privātpersonas gadījumā.

Likuma uzstādītie mērķi ir uzskatāmi par privātpersonai „draudzīgiem”, tas ir, vērsti uz privātpersonu tiesību un tiesisko interešu aizsardzību attiecībās ar valsti. Likuma pamatmērķi ir 1) nodrošināt demokrātiskas, tiesiskas valsts pamatprincipu, it sevišķi cilvēktiesību, ievērošanu konkrētās publiski tiesiskajās attiecībās starp valsti un privātpersonu, 2) pakļaut neatkarīgas, objektīvas un kompetentas tiesu varas kontrolei izpildvaras darbības, kuras attiecas uz konkrētām publiski tiesiskajām attiecībām starp valsti un privātpersonu, 3) nodrošināt tiesību normu tiesisku, precīzu un efektīvu piemērošanu publiski tiesiskajās attiecībās.¹¹¹ Ar APL ieviešanu privātpersonas iespējas aizstāvēt savas intereses sākumā iestādē un vēlāk – tiesā, tika palielinātas; tāpat, ņemot vērā iepriekš minēto, APL lika iestādēm rīkoties atbildīgāk. 2004. gada februārī Latvijā darbu sāka trīs pakāpju administratīvās tiesas: Administratīvā rajona tiesa, Administratīvā apgabaltiesa un Senāta Administratīvo lietu departaments. Turklāt 2005.gadā tika pieņemts „Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums”, kas vēl pastiprināja privātpersonu interešu aizsardzību, nosakot kompensējošo regulējumu no valsts puses veikt pārkāpuma gadījumā.¹¹² Protams, liela nozīme ir Administratīvo tiesu praksei, kas līdz šim izveidojusies un turpina attīstīties attiecībā uz minēto likumu piemērošanu.

Paralēli „Valsts pārvaldes iekārtas likumā” noteiktajiem valsts pārvaldes principiem, APL nosaka ne-izsmeļoši uzskaitītus *administratīvā procesa principus*. Autore īpaši vēlas izcelt 14.¹ pantā noteikto procesuālā taisnīguma principu, ar kuru iestāde un tiesa, pieņemot lēmumus, ievēro objektivitāti un dod procesa dalībniekiem pienācīgu iespēju izteikt savu viedokli un iesniegt pierādījumus. Tātad likums nosaka privātpersonas uzklaušanās standartu – pienācīgu uzklauššanu, pierādījumu ņemšanu vērā –, kas būtiski mazina valsts iestāžu visatļautības sajūtu no privātpersonas puses. Tāpat likums vairākkārt nosaka nepieciešamību sasniegt „lietderīgu un taisnīgu mērķi”, tātad nepieciešamību izsvērt, kas katrā individuālā gadījumā būtu piemērotākais

¹¹⁰Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14.novembris, nr.164.

¹¹¹Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14.novembris, nr.164. 2.pants.

¹¹²Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 17.jūnijs, nr.96.

risinājums, nevis rīkoties automātiski, neņemot vērā kontekstu.

Tāpat APL ir nozīme *administratīvā akta* jēdziena definēšanā. Tā kā administratīvā akta izdošana, bez faktiskās rīcības vai bezdarbības, ir galvenais veids, kā publiskai personai potenciāli radīt privātpersonas tiesību pārkāpumu vai aizskārums, ir jābūt skaidrai sapratnei, kāda satura dokumenti uzskatāmi par administratīvo aktu – attiecīgi, ir apstrīdami un pārsūdzami. Autore uzskata, ka, lai gan administratīvā akta jēdziena definīcija ir komplicēta un, iespējams, uztverama vienīgi tiesību speciālistiem, arī sabiedrībā kopumā pamazām rodas izpratne, kāda satura dokumenti uzskatāmi par administratīviem aktiem, un ka tajos ietvertais saturs nav akmenī iegravēts, bet to iespējams apstrīdēt un, tam sekojoši, pārsūdzēt.

Autore secina, ka arī administratīvā procesa regulējumam ir liela nozīme tiesiskā nihilisma mazināšanā sabiedrībā. Tai pat laikā jāatzīst, ka administratīvā procesa regulējums tika radīts krietni par vēlu, ņemot vērā, ka pārkāpumi no valsts pārvaldes iestāžu puses īpaši izteikti bija tieši deviņdesmitajos gados. Šajos gados valsts pārvaldē lielā mērā valdīja visatļautība, kam par vienu no galvenajiem iemesliem bija tieši tiesiskā regulējuma trūkums – tas ir, sabiedrībai nebija iespējas, kā no valsts iestādēm un amatpersonām prasīt atbildību par to rīcību. Šajā sakarā administratīvā procesa gadījums kalpo par piemēru, kā tieši atbilstoša tiesiskā regulējuma trūkums, nevis tā esamība, sabiedrībā potenciāli vairo tiesisko nihilismu.

Otrās daļas noslēgumā, kurā tika analizēts denacionalizācijas tiesiskais regulējums, komerciesību reforma un administratīvā reforma, autore secina, ka normatīvais regulējums var spēlēt dažādu lomu attiecībā uz tiesiskā nihilisma pastāvēšanu valstī. Sabiedrības noraidošo attieksmi var tik pat labi izraisīt nepilnīgs, cik netaisnīgs tiesiskais regulējums vai tiesiskā regulējuma trūkums. Turklāt tiesiskā vide valstī ne vienmēr būs pie vainas, kāpēc sabiedrība nevēlas ievērot likumus – pārejas periods no vienas (politiskās, ekonomiskās) iekārtas uz citu pats par sevi saistāms ar neiztrūkstošu nihilisma rašanos, un jautājums vienīgi pastāv, kā ar likumdošanas palīdzību sabiedrības tiesisko apziņu iespējami ātri vērst uz likumpakļāvību. Autore secina, ka šajā sakarā būtiska loma ir tiesiskajam regulējumam, kas iesaista sabiedrību lēmumu pieņemšanā, kā arī piedāvā sankcijas valsts amatpersonu pārkāpuma gadījumā.

3. TIESISKAIS NIHILISMS LATVIJĀ 21.GADSIMTĀ

Tiesiskā sistēma, kā arī tiesiskā un sociālā vide Latvijā 21.gs. strauji mainījās. Minētās izmaiņas lielā mērā saistāmas ar Latvijas nonākšanu ES tiesību sistēmas ietekmē – sākotnēji kandidātvalsts statusā, vēlāk ES tiesību sistēmas iekšienē – kā dalībvalsts. Lai Latvija varētu iestāties ES, priekšnosacījums Latvijai bija iekļaut savā tiesību sistēmā apvienotos ES tiesību aktus un tiesu nolēmumus – *acquis communautaire*. Ar šādu nolūku līdz 2004.gada 1.maijam mērķtiecīgi tika veiktas izmaiņas plašā Latvijas normatīvo aktu klāstā. Tai skaitā, izmaiņas tika veiktas arī Latvijas konstitūcijā. Savukārt pēc iestāšanās Latvijai ir pienākums ievērot ES regulu un pārņemt ES direktīvu noteikumus – tātad likumdošanu ietekmē ne vien tauta, bet daļa suverenitātes ir nodota arī ES institūcijām.

Līdz ar izmaiņām Latvijas tiesību sistēmā, paralēli norisinājās izmaiņas arī sociālā vidē Latvijā, kas saistāmas ar Latvijas sabiedrības un ekonomikas iekļaušanos ES (un Eiropas Ekonomiskās kopienas) kopējā sistēmā. Pievienošanās t.s. ES „brīvībām” – ES pilsoņu pārvietošanās brīvībai un preču, pakalpojumu un kapitāla pārvietošanas brīvībām –, radīja pēc neatkarības atgūšanas nebijušas, vienīgi ar padomju gadiem salīdzināmas, Latvijas un tās pilsoņu iespējas ārpus valsts robežām.

Šajā pētījuma daļā autore analizēs būtiskākās izmaiņas Latvijas tiesību sistēmā pēc iestāšanās ES: izmaiņas Latvijas konstitucionalitātē, tiesību aktu hierarhijā, kā arī ieviestās ES, Latvijas un dalītās atbildības jomas. Tāpat autore analizēs izmaiņas Latvijas tiesiskajā un sociālajā vidē, kas saistāmas ar sabiedrības informēšanas un līdzdalības tiesisko regulējumu, cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzību un pašvaldību autonomijas kompetences nostiprināšanos, un kā minētās izmaiņas ietekmē tiesiskā nihilisma pastāvēšanu Latvijā.

3.1. Latvijas tiesību sistēmas transformācijas otrais posms

Noteiktu laiku pēc Latvijas neatkarības atgūšanas dalība ES vairs nelikās tāls sapnis, bet jau reāli sasniedzams mērķis. Šādu mērķi Latvija bija uzstādījusi jau sen, tas bija plānots, viesiem zināms, un pārmaiņas, kas saistītas ar dalību ES, tika konsekventi veiktas. Arī iepriekš, bet īpaši kopš 21.gs sākuma visas izmaiņas Latvijas normatīvajos aktos notika, paturot prātā nākotnes dalību ES. Idejiski ES tika Latvijai nevis uzspiesta, kā tas bija PSRS gadījumā, bet

Latvija jauno kārtību pieņēma brīvprātīgi.

Jau 1995.gada 12.jūnijā Latvija un Eiropas Kopiena noslēdza līgumu par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to dalībvalstīm. Asociācijas līgumu var uzskatīt par pirmo Latvijas politiskas un ekonomiskas tuvināšanās soli ES. 2003.gada 16.aprīlī Latvija parakstīja starptautisku līgumu par pievienošanos ES.¹¹³ Ar Pievienošanās līgumu Latvija ieguva ES t.s. kandidātvalsts statusu un piekrita līdz 2004.gada 30.aprīlim līgumu ratificēt, ar to pievienojoties ES pamatlīgumiem – Eiropas Kopienas dibināšanas līgumam un Līgumam par Eiropas Savienību, kā arī citiem ES tiesību aktiem (kopā – *acquis*).

No konstitucionālajām tiesībām izrietēja nepieciešamība grozīt Satversmi, kā arī tai sekojoša prasība rīkot referendumu par Latvijas dalību ES. Referendums notika 2003.gada 20.septembrī un 66,97% Latvijas pilsoņu nobalsoja „par”. Ar to Latvijas tauta pauda vēlmi iestāties ES, apzinoties, ka turpmāk lietu kārtību lielā mērā noteiks ES institūcijas. Referendums par iestāšanos ES kalpoja kā tautas suverēnās varas deleģēšanas akts.

Tā kā Latvija bija izpildījusi visus nacionālajā līmenī nepieciešamos pasākumus, kā arī visus ES uzstādītos priekšnoteikumus, 2004.gada 1.maijā Pievienošanās līgums stājās spēkā un ar to Latvija kļuva par ES dalībvalsti. R.Balodis un A.Kārklīņa iestāšanos ES uzskata par svarīgāko Latvijas 2000.-2009.gada notikumu, „kas ir viens no lielākajiem notikumiem Latvijas valsts vēsturē – protams, pēc valsts nodibināšanas 1918.gadā, neatkarības zaudēšanas 1940.gadā un neatkarības atgūšanas 1990.-1991.gadā.”¹¹⁴

Izmaiņas tiesību aktu hierarhijā

Dalība ES ietvēra nozīmīgas izmaiņas Latvijas tiesību sistēmā, tai skaitā, tiesību aktu hierarhijā, kurā bija nepieciešams integrēt līdz šim nebijušu tiesību kategoriju – supranacionālās tiesības. Ņemot vērā, ka Latvijā jau līdz tam pastāvēja moniskā tiesību sistēma, tas ir, starptautiskās un nacionālās tiesības ir hierarhiski pakārtotas, nevis eksistē kā divas nošķirtas tiesību sistēmas, ieviest ES tiesības, šķietami, problēmas nesagādāja. Turklāt arī paši ES tiesību akti noteica, ka noteiktā apjomā ES tiesībām ir pārkāpums pār nacionālajām tiesībām, kā arī tieša

¹¹³Līgums starp Beļģijas Karalisti, Dānijas Karalisti, Vācijas Federatīvo Republiku, Grieķijas Republiku, Spānijas Karalisti, Francijas Republiku, Īriju, Itālijas Republiku, Luksemburgas Lielhercogisti, Nīderlandes Karalisti, Austrijas Republiku, Portugāles Republiku, Somijas Republiku, Zviedrijas Karalisti, Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienoto Karalisti (Eiropas Savienības dalībvalstīm) un Čehijas Republiku, Igaunijas Republiku, Kipras Republiku, Latvijas Republiku, Lietuvas Republiku, Ungārijas Republiku, Maltas Republiku, Polijas Republiku, Slovēnijas Republiku, Slovākijas Republiku par Čehijas Republikas, Igaunijas Republikas, Kipras Republikas, Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas, Ungārijas Republikas, Maltas Republikas, Polijas Republikas, Slovēnijas Republikas un Slovākijas Republikas pievienošanos Eiropas Savienībai: starptautisks līgums. Latvijas Vēstnesis, 2003. 12.novembris, nr.159.

¹¹⁴Balodis R., Kārklīņš A. Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. Jurista Vārds, 2010. 27.aprīlis, nr.17/18.

iedarbība. Tātad ES tiesības Latvijā atrodas juridiskā spēka ziņā augstāk par nacionālajām tiesībām, un šajā sakarā ir pielīdzināmas starptautiskajām tiesībām.

Tomēr jāpievērš uzmanība, ka ES tiesības nav vienotas – līdzīgi kā Latvijā atšķirīgs juridiskais spēks ir Satversmes, likumu, Ministru kabineta noteikumu un pašvaldību saistošo noteikumu normām, arī ES tiesību iekšienē pastāv līdzīgs dalījums. Izdalot atsevišķus ES tiesību aktu kategorijas, par juridiskā spēka ziņā augstākajiem uzskatāms Līgums par Eiropas Savienību un Līgums par Eiropas Savienības darbību, tam seko ES regulas, tad ES regulas, kas visi ir vispārpiemērojami tiesību akti. ES tiesību sistēmā iekļaujas arī Eiropas Savienības tiesas spriedumi, kas uzskatāmi par individuāli piemērojamiem tiesību aktiem. Attiecīgi, ne visi ES tiesību akti tikai sava nosaukuma dēļ būs juridiski spēcīgāki par Latvijas likumu normām un ir jāskata arī konkrētā tiesību akta juridiskais spēks tiesību sistēmas ietvaros.

Šajā sakarā var minēt K.Pļaviņas ieteikto detalizēto tiesību aktu hierarhijas modeli Latvijā, kas ietver gan starptautiskos, gan supranacionālos, gan nacionālos tiesību aktus, kā arī paražas un vispārējos tiesību principus. Viņas ieteiktais modelis apvieno gan Latvijā spēkā esošo normatīvo regulējumu, kas attiecas uz tiesību aktu hierarhiju, gan līdzšinējo Latvijas praksi, nosakot tiesību avotu hierarhiju normatīvajos aktos pilnībā noregulētiem tiesību institūtiem (piemēram, par paražu tiesībām), gan sistematizē līdzšinējos tiesību zinātnieku viedokļus.

1. Vispārējie tiesību principi, tostarp *ius cogens* normas.
2. Satversmes kodola normas [..].
3. Satversmes normas, tostarp konstitucionāla ranga starptautiskie līgumi (arī ES darbību nodrošinošie līgumi, ES līgumi dalītās un ES ekskluzīvās kompetences jomās); konstitucionāla ranga starptautisko paražu tiesību normas; ES tiesību principi; tieši iedarbīgas ES tiesību normas (t.sk. ES regulas un tieši iedarbīgas direktīvu normas).
4. Likumi, tostarp starptautiskie līgumi ar likuma spēku [..]; ar likumu ieviestas ES direktīvas.
5. Ministru kabineta noteikumi, tostarp starptautiskie līgumi ar Ministru kabineta noteikumu spēku [..]; ar Ministru kabineta noteikumiem ieviestas ES direktīvas.¹¹⁵

Darba autore uzskata, ka minētā tiesību avotu kārtība ir korekta un nenonāk pretrunā ar Latvijas uzņemtajām saistībām. Redzams, ka Satversme (līdz ar *ius cogens* normām) joprojām uzskatāma par augstākā spēka tiesību aktu Latvijā, un dalība ES šādu kārtību nav mainījusi. Tomēr autore arī atzīst, ka Satversmes prioritāte pār ES tiesībām vai otrādi joprojām ir diskusiju objekts – turklāt ne vien Latvijā, bet arī starp citām ES dalībvalstīm. Šajā sakarā ES dalībvalstīs

¹¹⁵Pļaviņa K. Kā risināt pretrunas starp Latvijas, starptautiskajām un Eiropas Savienības normām. Jurista Vārds, 2011. 15.maijs, nr.20.

novērojama atšķirīga prakse, un Latvijas sakarā vienīgi laiks rādīs, vai izveidosies reāla situācija (kolīzija), kur minēto izšķiršanos likumdevējam oficiāli būs nepieciešams veikt.

Pretēji K. Pļaviņai, autore uzskata, ka divi *sui generis* ES tiesību avoti – direktīvas un regulas, atrodas hierarhiski zemāk par Satversmes ne-kodola normām un ir drīzāk pieskaitāmas „likumu” kategorijai, paturot prātā tiesību avotu hierarhiju „likumu” kategorijas robežās – starptautiskie līgumi, ES regulas un direktīvas, nacionālās tiesību normas. Autore šādu pieeju pamato ar regulējamo priekšmetu – kamēr Satversme un tai tuvie ES konstitucionālie līgumi regulē nozīmīgus valsts un sabiedriskās dzīves jautājumus, likumi (neskaitot konstitucionālos likumus), regulas un direktīvas attiecas vienīgi uz noteiktu sabiedriskās dzīves aspektu noregulēšanu. Šajā sakarā nav no svara, vai tiesību akts ir tieši piemērojams vai tas dalībvalstij pašai jāpārņem savā tiesību sistēmā, bet – noregulējuma objekts.

Tāpat uzmanība jāpievērš ES darbības principiem kā ES tiesību daļai. Līdzīgi starptautiskajās tiesībās vispārējiem tiesību principiem, arī ES tiesību principi nav secīgi un izsmeļoši vienā tiesību aktā uzskaitīti. Par ES tiesību principiem var uzskatīt Līgumā par Eiropas Savienības darbību skaidri definēto subsidiaritātes principu un proporcionalitātes principu, arī dalībvalstu lojālas sadarbības principu, kompetences piešķiršanas principu, Eiropas Savienības Pamattiesību hartas principus. Autore piekrīt, ka minētajiem principiem Latvijas tiesību sistēmā piemīt konstitucionāls rangs.

Latvijas konstitucionālās izmaiņas

Lai izprastu iestāšanās ES ietekmi uz Latvijas tiesību sistēmu, bez tiesību aktu hierarhijas izmaiņām nepieciešams apskatīt arī izmaiņas Latvijas konstitucionalitātē pēc būtības, tas ir, kādu ietekmi dalība ES atstāja uz Latvijas *neatkarību* un *demokrātiju* un Latvijas tautas *suverēno varu*. Ņemot vērā, ka Satversme ir relatīvi lakonisks tiesību akts, kurā katram vārdam ir savs juridiskais saturs, minētie jēdzieni ietver noteiktu juridisko saturu, turklāt jāņem vērā, ka katra vārda nozīmi vēl izvērsti papildina Satversmes tiesas judikatūra. Tā kā dalība ES potenciāli radīja kolīziju tieši ar minētajām Satversmes augstākā spēka normām, autoresprāt, nepieciešams apskatīt, kā dalība ES izmainīja katras normas saturu – vai to atstājot negrozītu, vai sašaurinot.

Demokrātija jeb tautvaldība ir politikas īstenošanas veids, kam raksturīgs tas, ka tauta tiek uzskatīta par valsts varas avotu, ka valsts varu kontrolē pilsoniska sabiedrība.¹¹⁶ Ja valstī pastāv augsts demokrātijas līmenis, tas nozīmē, ka plašām sabiedrības grupām ir ļauts paust savu uzskatus, to tiesības ir aizsargātas, sabiedrība tiek iesaistīta valsts pārvaldes jautājumu risināšanā

¹¹⁶Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Kamene, 2002, 40.lpp.

u.tml. Pastāv abpusēja saikne – tauta iesaistās un valsts vara rīkojas leģitīmi. *Prima facie* autore secina, ka dalība ES nav grozījusi, vismaz ne samazinājusi, demokrātijas līmeni Latvijā, ņemot vērā, ka „vecajās dalībvalstīs” demokrācija tradicionāli tiek uzskatīta par spēcīgāku un tādu, uz kuru jaunajām dalībvalstīm tiekies. Tāpat autore kā demokrātijas klātesamības piemēru var minēt Eiropas Parlamenta vēlēšanas, kurās var piedalīties visi Latvijas pilsoņi. Arī E.Levits norāda, ka Satversmē noteiktās demokrātijas ziņā problēmas nerodas, jo ES orgāni ir tieši vai pastarpināti demokrātiski leģitimitēti.¹¹⁷

Tomēr pastāv arī citādi viedokļi. Piemēram, E.Zurģe, raksta, ka demokrātijas trūkums bija jaušams jau pašā ES veidošanās sākumā, kad „ES tēvi”, nekonsultējoties ar to valstu tautām, ko pārstāvēja, pašrocīgi izveidoja Eiropas Kopienas (agrākais ES nosaukums) struktūru. Viņi aizbildinājās, ka tautai šajā jautājumā nav praktiskas pieredzes.¹¹⁸ E.Zurģe izmaiņas demokrātijā saista arī ar iespēju piedalīties lēmumu pieņemšanā: „Šeit nu jāteic, ka Latvijas tautas iespēja piedalīties ES lēmumu pieņemšanā nav uzskatāma par vērā ņemamu.”¹¹⁹ Līdzīgs viedoklis vērojams arī plašākā sabiedrībā, ņemot vērā, ka Latvijas pilsoņi veido vien mazskaitlīgu grupu ES pilsoņu vidū. Tas var radīt sabiedrības neapmierinātību ar ES institūcijām, ko autore izsmeltošāk analizēs 3.2.nodaļā.

Satversme aizsargā arī Latvijas *neatkarību*. Neatkarība nozīmē, ka valsts pati lemj par savām lietām, par visiem jautājumiem, ciktāl to neierobežo starptautisko tiesību obligātās normas.¹²⁰ Atšķirībā no demokrātijas, Latvijas neatkarību dalība ES potenciāli ierobežo, ņemto vērā, ka valsts deleģē likumdošanas tiesības ES institūcijām, tātad nevar vairs pilnībā lemt par visām savas dzīves lietām. E.Zurģe raksta, ka „ir viennozīmīgi ir skaidrs, ka jēdzienam „neatkarība” vairs nav tās izpratnes, kāda tā bija, piemēram, 1920.gadā, jo tāda diemžēl ir cena par dalību ES.”¹²¹ Ņemot vērā, ka dalība ES aizskāra Satversmes saturu, kāds tas bija pirms 2003.gada, bija nepieciešams Satversmi grozīt, pielāgojot to tiesiskajai iekārtai, kurā Latvija vēlējās piedalīties.

Lai noteiktu, kādā apjomā iestāšanās ES aizskāra Satversmi, nepieciešams analizēt Satversmes I daļā ietvertu tautas *suverēnās varas* jēdzienu. Suverenitāte ir specifiska valsts varas kvalitāte, tās neatkarības augstākā pakāpe un pilnībā visā valsts teritorijā savu funkciju

¹¹⁷Levits E. Satversme un Eiropas Savienība. Jurista Vārds, 2000. 8.jūnijs, nr.23.

¹¹⁸Zurģe E. Eiropas Savienības ietekme uz Latvijas Republiku: tiesību transformācija. Jurista Vārds, 2008. 17.jūnijs, nr.23.

¹¹⁹Turpat;

¹²⁰Levits E. Satversme un Eiropas Savienība. Jurista Vārds, 2000. 8.jūnijs, nr.23.

¹²¹Zurģe E. Eiropas Savienības ietekme uz Latvijas Republiku: tiesību transformācija. Jurista Vārds, 2008. 17.jūnijs, nr.23.

realizēšana gan iekšpolitikā, gan ārpolitikā; austākā vara valsts iekšējo attiecību risināšanā un neatkarība starptautisko jautājumu kārtošā.¹²² Pirmajā brīdī suverenitātes jēdziens šķiet grūti nošķirams no neatkarības jēdziena, jo abi attiecas uz valsts iespēju lemt par savām lietām. Autore atšķirību rod tajā, ka Satversmes kontekstā suverenitāte minēta kā Latvijas tautai piemītoša īpašība – tātad, tautas balsstiesības. Ja iestāšanās ES samazinātu Latvijas tautas varu Latvijas teritorijā, kādā apmērā to garantēja Satversme pirms 2003.gada, uzskatāms, ka suverenitāte, nemainot Satversmi, tikusi aizskarta. E.Levits saistībā ar suverenitāti norāda, ka dalībvalstu suverenitāte ES pamatlīgumos ir nostiprināta ar to, ka valsts var izstāties no ES.¹²³ E.Zurģe pieļauj, ka teorētiski ir iespējams apelēt pie tā, ka suverenitāte paliek neskarta, bet, analizējot ES institūciju darbību un dalībvalstu pilnvaras un tiesības ES, kļūst skaidrs, ka praktiska Latvijas tautas varas realizācija šajā līmenī ir minimāla.¹²⁴

Darba autore uzskata, ka, iestājoties ES, automātiski netika mazināta tautas suverēnā vara Latvijas Republikā – tika vienīgi ieviesta jauna kārtība. Turklāt – ne galīga, ņemot vērā, ka ES tiesību aktos var ir iekļaut jaunus veidus, kā ES pilsoņiem piedalīties lēmumu pieņemšanā. Kā piemēru var minēt Līgumā par Eiropas Savienību iekļautās pilsoniskās iniciatīvas tiesības.¹²⁵ E.B.Deksnis raksta, ka, lai šīs tiesības reāli izmantotu ES pilsoņu iniciatīvai būs jāvadās no pieredzes, kas gūta ar līdzīgu akciju veiksmi vai neveiksmi dalībvalstīs.¹²⁶ Autore uzskata, ka, pieaugot interneta tehnoloģiju iespējām, minētā norma nav vien deklaratīva, bet kļūs arī reāli dzīvī īstenojama. Ja ES iestāžu starpniecību uzskata par barjeru tautas varas realizēšanai, tādā gadījumā par barjeru jāuzskata arī parlamentārā sistēma kā tāda. Latvijas tauta joprojām saglabā savas suverēnās tiesības no ES izstāties, tātad dalību ES jāuzskata vienīgi par mainītu suverēno tiesību realizēšanas veidu, nevis to ierobežošanu. Tātad pētījuma autore ieskatā iestāšanās ES mazināja vienīgi Latvijas neatkarības līmeni, bet pati par sevi neietekmēja ne Latvijas demokrātijas līmeni, ne tautas suverēno varu.

Savukārt tiesību zinātnieku vidū, apsverot nepieciešamās izmaiņas Satversmē, valdība gan viedoklis, ka iespējams Satversmi negrozīt, gan tāds, ka izmaiņas ir obligāti nepieciešamas.

¹²²Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Kamene, 2002, 171.lpp.

¹²³Levits E. Satversme un Eiropas Savienība. Jurista Vārds, 2000. 8.jūnijs, nr.23.

¹²⁴Zurģe E. Eiropas Savienības ietekme uz Latvijas Republiku: tiesību transformācija. Jurista Vārds, 2008. 17.jūnijs, nr.23.

¹²⁵ES pilsoņiem ir tiesības tiešā veidā griezties pie ES iestādēm ar lūgumu izstrādāt kādu tiesību aktu: „Savienības pilsoņi, kuru skaits nav mazāks par vienu miljonu un kas pārstāv ievērojamu dalībvalstu skaitu, var izrādīt iniciatīvu un aicināt Eiropas Komisiju saskaņā ar tās pilnvarām iesniegt atbilstīgu priekšlikumu jautājumos, kuros pēc pilsoņu ieskata Līgumu īstenošanai ir nepieciešams Savienības tiesību akts.” Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija, 11.panta ceturtais punkts. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2010. 30.marts, C 83/13.

¹²⁶Deksnis E.B. Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati. Rīga, Juridiskā koledža, 2008, 108.lpp.

E.Levits gāja pa vidusceļu, rakstot: „Juridiski apsvērumi neprasītu obligāti grozīt Satversmi, taču tiesībpolitiski apsvērumi runā par to, lai – kad laiks būs pienācis – būtiski jaunā valsts tiesiskā situācija, kas izveidosies, Latvijai integrējoties Eiropas Savienībā, rastu vietu arī Satversmes tekstā.”¹²⁷ S.Harbaceviča raksta, ka divas no svarīgākajām pamattēzēm bija šādas: iestājam ES ir jābalstās uz pozitīvu balsojumu referendumā un Satversmes teksta izmaiņas ir jāsamazina līdz minimumam, nav pieļaujamas Satversmes 1. un 2.panta teksta (sic!) izmaiņas.¹²⁸

Attiecībā uz potenciālajām izmaiņām, tika apsvērti vairāki grozījumu veidi: pieņemot jaunu konstitucionālo likumu, grozot vairākus esošos Satversmes pantus, veicot grozījumus vienā - sešdesmit astotajā – Satversmes pantā, iekļaujot Satversmē jaunu pantu, iekļaujot Satversmē jaunu nodaļu, apvienojot vairākas iepriekš minētās iespējas.¹²⁹ Ārvalstu pieredze liecina par atšķirīgu praksi – gan ietvert veselu nodaļu, gan grozot vienīgi atsevišķu pantu. Šajā sakarā izvēle bija Latvijas ziņā, un jautājums tika plaši apspriests Latvijas valststiesību speciālistu vidū.

Rezultātā 2003.gada 8.maijā Saeima pieņēma grozījumus divos Satversmes pantos – 68. un 79.pantā. Satversmes 68.panta grozījumi noteica, ka Latvija nolūkā stiprināt demokrātiju var deleģēt starptautiskām institūcijām daļu no valsts institūciju kompetences, kā arī kārtību, kā likumdevējs pieņem šāda veida lēmumu. Tāpat 68.panta grozījumi noteica tautas nobalsošanas pienākumu par Latvijas iestāšanos vai neiestāšanos ES, kā arī līdzīgu pienākumu būtisku izmaiņu gadījumā par Latvijas dalību Eiropas Savienībā. Savukārt, 79.panta grozījumi papildināja 68.pantu, nosakot sliksni, kādai tautas daļai jāpiedalās referendumā un kā tai jābalso, lai lēmums tiktu pieņemts. Tātad vairums ieviesto konstitucionālo normu attiecās uz procedurālajiem jautājumiem, taču Saeima pieņēma arī būtisku materiāltiesisku normu par tiesībām deleģēt valsts varu starptautiskām institūcijām, sašaurinot valsts neatkarības jēdzienu. Savukārt nosakot Saeimai tiesības lemt par „būtisku izmaiņu” nodošanu vai nenodošanu tautas nobalsošanai, Saeima pēc būtības sašaurināja Latvijas tautas suverēnās varas robežas. Jāsecina, ka, lai gan Satversmes grozījumi *expressis verbis* nenoteica, ka reizē ar to pieņemšanu Latvija atdod arī daļu savas neatkarības vai daļu tautas suverēnās varas, autore uzskata, ka grozījumu būtība bija tieši šāda. Tieši Satversmes grozījumi, un nevis iestāšanās ES pati par sevi, sašaurināja Satversmes I nodaļu (kodolu).

Kā piemēru var minēt t.s. Lisabonas līgumu, par kuru Saeima neuzskatīja par

¹²⁷Levits E. Satversme un Eiropas Savienība. Jurista Vārds, 2000. 8.jūnijs, nr.23.

¹²⁸Harbaceviča S. Eiropas Savienības tiesību ieviešana Latvijā. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 23.-24.lpp.

¹²⁹Buka A. Par iespējamiem grozījumiem mūsu Satversmē. Jurista Vārds, 2000. 8.jūnijs, nr.23.

nepieciešamu rīkot tautas nobalsošanu. Politiski nozīmīgu atbalstu šādai kārtībai, kurā nav paredzēta tautas nobalsošana, pauda LR Ārlietu ministrija, proti, attaisnojot šo ratifikācijas ceļa izvēli ar faktu, ka Lisabonas līgums pilnveido Latvijas dalības nosacījumus, nevis tos maina.¹³⁰ Turpretī K.Jarinovska, vērtējot, vai Lisabonas līguma sakarā nepieciešams veikt tautas nobalsošanu, raksta: „Tā kā ir mainīts Eiropas Savienības līgumu juridiskais svars, saturiski būtiski mainīti līdzšinējie Eiropas Savienības darbības pamatnoteikumi un organizatoriskā struktūra, ne tikai mainīts līgumu daļu un pat Eiropas Kopienas dibināšanas līguma nosaukums, bet arī vairākkārt pārnumurētas normas, var uzskatīt, ka piedāvātie līguma grozījumi faktiski ir jauni līgumi.”¹³¹ K.Jarinovska nonāk pie secinājuma, ka grozījumi ES tiesību aktos ir pietiekami, lai sasniegtu Satversmē noteikto „būtisku izmaiņu” sliekšni. Izšķirties par to, kam jāpieņem gala lēmums – tautai vai likumdevējam – ir Saeimas kompetencē. Fakts, ka Saeima neatzina nepieciešamību rīkot referendumu, uzskatāmi demonstrē Satversmē noteiktās suverēnās varas mazināšanos, līdz ar to – pieaugošu tautas nepielaišanu lemt par valstiski nozīmīgiem konstitucionāliem jautājumiem apstākļos, kad ar minētajiem jautājumiem saskarties sanāk arvien biežāk. Tomēr tautas suverēnās varas ierobežošana ir vietējā likumdevēja, nevis ES pieņemts lēmums.

Latvijas, ES un dalītās kompetences

Likums par Eiropas Savienības darbību definē ES ekskluzīvās un dalītās kompetences jomas. „1. Ja Līgumos Savienībai ir piešķirta ekskluzīva kompetence kādā konkrētā jomā, tad veikt likumdošanas funkciju un pieņemt juridiski saistošus aktus drīkst tikai Savienība; dalībvalstis to var darīt pašas tikai tad, ja Savienība tās pilnvarojusi vai tas vajadzīgs Savienības pieņemto aktu īstenošanai. 2. Ja kādā konkrētā jomā Līgumos Savienībai ir piešķirta kompetence, kas ir kopīga ar dalībvalstīm, Savienība un dalībvalstis drīkst veikt likumdošanas funkciju un pieņemt juridiski saistošus aktus šajā jomā. Dalībvalstis īsteno savu kompetenci tiktāl, ciktāl Savienība nav īstenojusi savu kompetenci. Dalībvalstis atkal īsteno savu kompetenci tiktāl, ciktāl Savienība ir pārtraukusi īstenot savu kompetenci.”¹³² Tātad pat dalītās kompetences gadījumā ES ir primārās tiesības noteikt jomas normatīvo regulējumu.

Ekskluzīvā ES kompetencē atrodas jautājumi par ES muitas savienību, iekšējā tirgus darbībai nepieciešamajiem konkurences noteikumiem, monetāro politiku attiecībā uz

¹³⁰Deksnis E.B. Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati. Rīga: Juridiskā koledža, 2008, 144.lpp.

¹³¹Jarinovska K. Būtiskas izmaiņas nosacījumos par dalību Eiropas Savienībā. Jurista Vārds, 2008. 29.janvāris, nr.4.

¹³²Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija, 2.pants. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2010. 30.marts, C 83/13.

dalībvalstīm, kuru naudas vienība ir eiro, jūras bioloģisko resursu saglabāšanu un kopējo tirdzniecības politiku, kā arī starptautisko līgumu slēgšanu attiecībā uz ES iekšējās kompetences īstenošanu.¹³³ Tātad ES ekskluzīvā kompetence pastāv izsmeļošā skaitā jomu, lai gan starptautisko līgumu slēgšanas kompetences robežas līgumā aprakstītas neskaidri, kā arī dalītajā kompetencē valda ES likumdošanas prioritāte.

Saistībā ar dalīto kompetenci, ES dalītajā kompetencē atrodas jautājumi par iekšējo tirgu, sociālā politika, ekonomiskā, sociālā un teritoriālā kohēzija, lauksaimniecība un zivsaimniecība, vide, patērētāju tiesību aizsardzība, transports, Eiropas komunikāciju tīkli, enerģētika, brīvības, drošības un tiesiskuma telpa, kopīgie drošības apsvērumi sabiedrības veselības aizsardzības jautājumos u.c. Tātad pēc būtības līgums uzskaita jomas, kuras ES institūcijām ir tiesības nenoteiktā apjomā regulēt, un dalībvalstīm ir jāiekļaujas izstrādātā regulējuma ietvaros. Neuzskaitītajās jomās, piemēram, cilvēku veselības aizsardzībā, rūpniecībā, kultūrā, tūrismā, izglītības, sporta, civilās aizsardzības jomā ES vienīgi atbalstīta, koordinē vai papildina dalībvalstu darbības bez tiesībām tieši ietekmēt likumdošanu.

ES ekskluzīvā kompetencē galvenokārt attiecas uz ES iekšējā tirgus darbību, kā arī jūras resursu saglabāšanu. Tai pat laikā arī, piemēram, vides aizsardzībā un lauksaimniecībā, kas ir ES dalītās kompetences, jūtama liela ES ietekme uz dalībvalstu tiesībām. Mērogs, kādā Satversmē tieši nenoteikts likumdevējs ietekmē valstī pastāvošo normatīvo regulējumu, bieži vien, tautai pat nezinot (piemēram, regulu gadījumā, kas ir tieši piemērojamas, tātad nacionālais likumdošanas process iztrūkst pilnībā, vai Eiropas Savienības tiesas spriedumu gadījumā, kas, lai gan ir individuāli tiesību akti, spēj ietekmēt ierasto tiesisko kārtību) vai nespējot ietekmēt lēmumu pieņemšanu (ja nav vēl izveidojušās pilsoniskajā sabiedrībā izplatītas lēmumu ietekmēšanas struktūras un kārtība), var radīt sabiedrībā neinformētības vai neapmierinātības sajūtu. Situāciju, kad tālu stāvošs likumdevējs pieņem jaunas birokrātiskas prasības, gribot negribot rodas vēlme salīdzināt ar padomju laikā ierasto kārtību.

Autore pastāvošo neapmierinātību ar ES prasībām saista ar Latvijas pielāgošanās periodu jaunajai likumdošanas kārtībai – gan attiecībā uz tiesību sistēmu, gan sociāli ekonomisko vidi. Gluži kā pēc Latvijas neatkarības atgūšanas bija jāpaiet noteiktam periodam, kura laikā neveiksmīgu praksi pamazām nomainīja saturīgas reformas, arī pēc iestāšanās ES jāpaiet nenoteiktam laika posmam līdz sabiedrība labāk izprot un pielāgojas ES darbības specifikai, iegūst lielāku izpratni par savām iespējām kaut ko ietekmēt un atrod sabiedrotos. Turklāt līdz ar

¹³³Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija, 2.pants. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2010. 30.marts, C 83/13. 3.pants.

iestāšanos ES Latvijai kļuva saistošs viss ES materiālo tiesību kopums, kas bieži uzstāda augstākus standartus nekā Latvijas līdzšinējās prasības. Savukārt procesuālā ziņā Latvijas iedzīvotājiem pavērās līdz šim nebijusi iespēja aizstāvēt savas tiesības – gan attiecībā uz to, ka Latvijas tiesām jāpiemēro ES tiesību akti, gan arī uz Latvijas pilsoņu tiesībām vērsties ES Tiesā, ja valsts nepilda uzņemtās saistības. Kā nozīmīgs minams arī Eiropas ombuda institūts. Šādā aspektā tiesiskais nihilisms sabiedrībā potenciāli samazinājās, jo ES spiediena ietekmē un, valstij baidoties no soda, pieauga valsts rūpes par indivīdu.

Atsevišķi vērtējams jautājums ir par valsts un sabiedrības spēju daudzskaitlīgos ES tiesību aktus ievērot. Piemēram, pastāvīgi klāt nākošās direktīvas un regulas, kas regulē plašu sabiedrisko attiecību darbības lauku, var radīt sabiedrībā neinformētību vai neizpratni par tik niansēta regulējuma nepieciešamību. Par „likuma plūdiem” sauktais fenomens var radīt bezspēcības sajūtu pret jaunām birokrātiskām prasībām.

Vadoties no minētā, tiesiskā nihilisma izplatība Latvijā pēc iestāšanās ES ir vērtējama daļēti: kā negatīvu aspektu var minēt pieaugošās birokrātiskās prasības, taču autores ieskatā tās kompensē sabiedrības ieguvums no ES – lielāka savu tiesību apzināšanās un to aizstāvēšanas iespējas, kas vairo ticību valstij un tās nākotnes attīstības iespējām, tātad – samazina tiesisko nihilismu. Turpmākajā nodaļā autore turpinās iesākto tēmu par pārmaiņām Latvijā 21. gadsimtā, analizējot jau konkrētu sabiedrisko attiecību tiesiskā regulējuma izmaiņas, kas atstāja ietekmi uz sabiedrības tiesisko apziņu.

3.2. Tiesiskā un sociālā vide pēc iestāšanās Eiropas Savienībā

Latvijas sabiedrībā bieži dzirdama neapmierinātība ar ES „prasībām”, kas vienoti noregulē jautājumus ES mērogā. Kas vienai dalībvalstu grupai var likties pieņemami un vēlami, citām dalībvalstīm var šķist lieki, nepareizi vai noraidāmi. Lielā mērā šādas nekonsekvences rodas no atšķirīgās ekonomiskās un sociālās vides starp ES dalībvalstīm. Arī vēsturiskā pieredze, kā autore minēja darba teorētiskajā daļā, spēlē lielu lomu – kamēr Rietumeiropas valstis kopš Otrā pasaules kara bauda neatkarību, Austrumeiropas un vēl atsevišķas valstis ir atradušās cita politiskā režīma pakļautībā. Tautām, kas bijušas apspiestas, pretošanās „no augšas” nākošiem, reāli vai šķietami absurdiem vai kaitnieciskiem noteikumiem, tos ignorējot vai pārkāpjot, ir zināms veids, kā izrādīt protestu. Tiesiskais nihilisms pret eiropiešiem standartiem daļēji liecina par bezspēcību, daļēji par nepieņemšanu.

Vienlaicīgi jāņem vērā, ka, lai gan daudzējādā ziņā atšķirīgas, vecās ES dalībvalstis ir Latvijai tiesiskajā un sociālajā ziņā tuvas, ja salīdzina, piemēram, ar Āzijas valstīm vai ASV. Piemēram, E.B.Deksnis raksta, ka ES sabiedrības attiecību modelis atšķiras no ASV sabiedrības modeļa, kurā neliels cilvēku skaits guvis labklājību uz vairākuma rēķina.¹³⁴ Relatīvi stingrā sociālā politika, darba tiesību aizsardzība, lielais uzsvars uz cilvēktiesībām, sabiedrības integrāciju, kultūras saglabāšanu un vides aizsardzību – tās ir tikai dažas jomas, kur vecās un jaunās ES dalībvalstis visticamāk ir aptuveni vienprātis.

Šajā darba nodaļā autore analizē izmaiņas tiesiskajā un sociālajā vidē pēc Latvijas iestāšanās ES, kas turpina iepriekšējā nodaļā apskatīto tēmu par pārmaiņām Latvijas tiesību sistēmā kopumā. Nodaļā autore analizē tādas ES tiesību neatņemamas sastāvdaļas, kas līdz tam Latvijā nebija vispārpieņemtas vai nebija paceltas tik augstā līmenī kā 1) sabiedrības informēšana un līdzdalība lēmumu pieņemšanā, 2) pamattiesību aizsardzība un 3) sociālās un ekonomiskās tiesības.

Sabiedrības informēšana un līdzdalība

Juridiskajā doktrīnā ir dažādi apzīmējumi principam, kas raksturo brīvu informācijas plūsmu valstī – atklātība, informācijas brīvība, informācijas pieejamība, kas pēc būtības apzīmē aptuveni vienu un to pašu. K.Jarinovska-Buka raksta, ka informācijas atklātības tiesību institūts ES nonācis salīdzinoši nesen un galvenokārt Skandināvijas valstu ietekmē, kur informācijas brīvības režīms bijis visspēcīgākais.¹³⁵ Informācijas atklātību var skatīt gan šauri, ES institūciju kontekstā: noregulēt termiņus un veidu, kā personai ir tiesības pieprasīt un saņemt informāciju. Bet informācijas atklātību var skatīt arī plašāk, tai skaitā, informācijas pieejamību attiecībā uz vidi.

Sabiedrības tiesības tikt informētai un līdzdarboties, kas saistāmas ar Latvijas iestāšanos ES, visuzskatāmāk novērojamas vides aizsardzības un teritoriālās plānošanas (t.sk. būvniecības) jomās. Lai gan Latvijā, salīdzinot ar „vecajām” ES dalībvalstīm, tīras vides garantijas no valsts puses nav tik aktuāls jautājums, ņemot vērā vispārēji augsto vides tīrības līmeni, kā arī nelielo valsts rūpniecības daudzumu, problēmas ar esošā vides stāvokļa saglabāšanu un uzlabošanu saistāmas ar sagaidāmo valsts izaugsmi nākotnē. Ko līdzīgu var teikt saistībā ar valsts teritoriālo plānošanu – ja būvniecība tiktu atstāta pašplūsmā, neapbūvētā un sabiedrībai pieejamā publiskā telpa, piemēram, pie jūras vai ezeriem, visticamāk tiktu sašaurināta šauras privātpersonu grupas

¹³⁴Deksnis E.B. Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati. Rīga: Juridiskā koledža, 2008, 65.lpp.

¹³⁵Jarinovska-Buka K. Informācijas atklātības principa īstenošana Latvijā un Eiropas Savienībā. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 53.lpp.

interesēs, ne ņemot vērā ieinteresētās vietējās kopienas intereses, ne nepieciešamību nodrošināt teritorijas attīstību ilgtermiņā. Ja normatīvais regulējums neuzstādītu pietiekamas prasības, esošā situācija gan saistībā ar vides aizsardzību, gan teritoriālo plānošanu īsā laikā varētu pasliktināties. Turklāt nozīme ir ne vien normatīvajām regulējumiem, bet arī tā iedzīvināšanai – sabiedrības informēšanai, tiesību aizsardzības metodēm u.tml.

Latvijā vides tiesības ir pazīstamas jau sen. Kā vienā no Padomju Savienības republikām Latvijā bija pieņemti vairāki nozīmīgi un tam laikam progresīvi normatīvie akti – Ūdeņu kodekss, likums „Par atmosfēras gaisa aizsardzību”, likums „Par dzīvnieku izmantošanu un aizsardzību”, daudzi emisijas un kvalitātes standarti.¹³⁶ K.Jarinovska-Buka raksta, ka, atgūstot neatkarību, Latvija vairākus padomju laikā pieņemtos normatīvos aktus aizstāja ar jauniem, taču daudzās jomās jauns regulējums netika pieņemts, bet vecais zaudēja spēku. Tādēļ vairākas jomas palika bez tiesiskā regulējuma.¹³⁷

Kā pozitīvus piemērus, kur tiesiskais regulējums uzstādīja salīdzinoši augstas prasības, var minēt 1991.gadā pieņemto likumu „Par vides aizsardzību” (zaudējis spēku), 1993.gadā pieņemto likumu „Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām” un 1997.gadā pieņemto Aizsargjoslu likumu. 2002.gadā Latvija pievienojās Orhūsas konvencijai, kas noteica standartu procesuālajās vides tiesībās: tiesības piekļūt informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem.¹³⁸ Tāpat var apgalvot, ka daudz no ES tiesību regulējuma Latvija bija pārņēmusi jau pirms iestāšanās ES, piemēram, 1998.gadā ietekmes uz vidi novērtējuma un sabiedriskās apspriešanas tiesisko regulējumu ar mērķi samazināt fizisko un juridisko personu paredzēto darbību vai plānošanas dokumentu īstenošanas nelabvēlīgo ietekmi uz vidi,¹³⁹ Eiropas nozīmes aizsargājamo dabas teritoriju *Natura 2000* tiesisko regulējumu.¹⁴⁰

Par spīti tam, Latvijas situāciju vides tiesību ziņā pirms iestāšanās ES K.Jarinovska-Buka raksturo: „Analizējot Latvijā esošo tiesiskās apziņas līmeni un to, cik lielā mērā tiek ievērotas

¹³⁶Mihaneks G., Blumberga U. Vides aizsardzības likumdošanas sistēma Latvijā. Rīga: VARAM un Zviedrijas vides aģentūra, 1998, 9.lpp. Citēts no Jarinovska-Buka K. Vides tiesību principu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā un Eiropas Savienības vides tiesības. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 356.lpp

¹³⁷Jarinovska-Buka K. Vides tiesību principu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā un Eiropas Savienības vides tiesības. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 356.lpp

¹³⁸Par 1998.gada 25.jūnija Orhūsas konvenciju par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 26.aprīlis, nr.64.

¹³⁹Par ietekmes uz vidi novērtējumu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 30.oktobris, nr.322/325.

¹⁴⁰Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām: LR likums, 43.pants. Latvijas Vēstnesis, 1993. 25.marts, nr.5.

vides tiesības, jāsecina, ka šajā jomā Latvijai vēl ir daudz jāstrādā. Faktiski vienīgais veids, kā panākt lielāku vides tiesību ievērošanu, ir ieviest daudz stingrāku uzraudzības un kontroles sistēmu vides aizsardzības jomā. Tāpat ir nepieciešams radīt efektīvu sodu un videi nodarīto zaudējumu atlīdzības sistēmu. Valstij ir vairāk jāiesaistās sabiedrības izglītošanā, lai celtu sabiedrības tiesiskās apziņas līmeni.”¹⁴¹ Savukārt G.Litvins un citi pētījumā konstatē, ka sabiedrība reti tiek savlaicīgi un pietiekami informēta un iesaistīta lēmumu pieņemšanā. Valsts pārvaldes institūcijas ir pasīvas sabiedrības aktivizēšanā un iesaistīšanā lēmumu realizācijā. Līdz ar to veidojas situācijas, kad sabiedrība vairs nespēj laikus līdzdarboties lēmumu pieņemšanā, bet vienīgi piketēt vai kā citādi *post factum* piesaistīt uzmanību aktualitātei.¹⁴² Viņi nonāk pie secinājuma, ka pašlaik ieinteresētās sabiedrības rīcībā nav tiesību aizsardzības līdzekļu, ar kuru palīdzību varētu novērst prettiesisku vietējās pašvaldības bezdarbību gadījumos, kad tā pretēji normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai neizstrādā detālplānojumu.¹⁴³ Minētais liecina par nepietiekamu ar vidi saistīto tiesību iedzīvināšanu Latvijā, jo tiesiskais regulējums ir pilnveidots, taču sabiedrības tiesiskā apziņa lielā mērā palikusi iepriekšējā līmenī. Tas saistāms ar tiesisko nihilismu attiecībā pret vides prasībām saistībā ar apkārtējo vidi: atkritumu izgāšana tam neparedzētās vietās, patvaļīga būvniecība, notekūdeņu nopludināšana u.c.

ES mērogā vides jautājumu primārais regulējums ietverts Līguma par Eiropas Savienības darbību XX sadaļā. Līgums nosaka, ka ES politika attiecībā uz vidi palīdz sasniegt šādus mērķus: saglabāt, aizsargāt un uzlabot vides kvalitāti, aizsargāt cilvēku veselību, apdomīgi un racionāli izmantot dabas resursus, sekmējot starptautiska mēroga pasākumus, risinot reģionālas un pasaules vides problēmas un jo īpaši cīnoties pret klimata pārmaiņām.¹⁴⁴ Līgumā ietverti tādi vides principi kā piesardzības princips, preventīvas darbības princips, princips, ka videi nodarīts kaitējums jālabo, pirmām kārtām novēršot tā cēloni, un princips, ka maksā piesārņotājs. Minētie principi, ko papildina vēl citi principi, ietverti 2006.gadā pieņemtajā, lielā mērā uz ES direktīvām balstītajā¹⁴⁵ „Vides aizsardzības likumā”.¹⁴⁶ Piemēram, *vides informācijas pieejamības princips* jebkurai personai nodrošina pieejas brīvību valsts institūciju rīcībā esošajai

¹⁴¹Jarinovska-Buka K. Vides tiesību principu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā un Eiropas Savienības vides tiesības. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003., 357.lpp.

¹⁴²Litvins G., Markovskis K., von Renner E., Statkus S. Sabiedrības līdzdalība teritorijas plānošanas un būvniecības jautājumos. Providus, 2008, 5.lpp. Pieejams:

http://www.providus.lv/upload_file/Publikācijas/Valsts_kvalitate/Lidzdaliba.pdf [aplūkots 28.03.2012.]

¹⁴³Turpat. 72.lpp.

¹⁴⁴Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija, 191.panta pirmā daļa. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2010. 30.marts, C 83/13.

¹⁴⁵Likums atsaucas uz sešām ES direktīvām.

¹⁴⁶Vides aizsardzības likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 15.novembris, nr.183.

informācijai, kas ir saistīta ar vidi un tās stāvokli. Pieprasot konkrēto informāciju, personai nav jāpamato iemesli, kādēļ tā ir nepieciešama. K.Jarinovska-Buka jau 2003.gadā secināja, ka Latvija ir pilnībā realizējusi savu pienākumu saskaņot šajā jomā pastāvošos normatīvos aktus un to piemērošanas kārtību.¹⁴⁷ *Preventīvas darbības princis* nozīmē, ka ES politiskai ir jāvadās no apsvēruma, ka ir daudz vieglāk izdarīt visu, lai nepieļautu piesārņojumu, nekā vēlāk mēģināt to likvidēt.¹⁴⁸ Katru no ES vides principiem interpretē plaša ES Tiesas judikatūra, kas palīdz izprast ES tiesību pareizu piemērošanu.

Papildus vides aizsardzības principiem, vides tiesības ES līmenī regulē daudzas direktīvas – par atbildību vides jomā attiecībā uz videi nodarītā kaitējuma novēršanu un atļūdzināšanu, par sabiedrības līdzdalību un iespēju griezties tiesās, par vides informācijas pieejamību sabiedrībai, par ES ūdens resursu politiku, par kuģu radīto piesārņojumu un sankciju ieviešanu par pārkāpumiem, par ieguves rūpniecības atkritumu apsaimniekošanu u.c. Tieši direktīvas kā noregulējuma forma, nevis regulas, ir izplatīts ES tiesību akts vides jautājumos, jo ņem vērā dalībvalstu vides tiesību politiku. Atšķirību pamatā ir dažādas tradīcijas vides jautājumu risināšanā, valsts un privātā sektora atšķirīgās finansiālās iespējas, lai realizētu noteikto vides tiesību politiku, kā arī ģeogrāfiskās īpatnības, kas ir jāņem vērā vides tiesību regulējuma izstrādē.¹⁴⁹ Direktīvās ES izvirza konkrētus mērķus, kas jāievēro, izstrādājot vides jautājumu regulējumu nacionālajā un ES līmenī. Tā nosaka arī ES un dalībvalstu kompetenču sadali.

Arī attiecībā uz sabiedrības iesaistīšanu teritoriālajā plānošanā,¹⁵⁰ kas iekļaujas valsts kopējā attīstības plānošanas sistēmā,¹⁵¹ ES tiesības uzstāda noteiktus standartus, ko Latvija lielākoties ir transponējusi nacionālajās tiesībās minētajos u.c. likumos un MK noteikumos, tai skaitā, jau pirms iestāšanās ES. Arī Satversmes tiesa minētajos jautājumos par vides aizsardzības informācijas pieejamību un sabiedrības iesaistīšanu ņēma vērā ES tiesības vēl pirms Latvijas dalības ES. Piemēram, Lietā Nr.2003-16-05 pieteikuma iesniedzējs cita starpā uzskatīja, ka Jūrmalas domes noteikumiem Nr.17 apstiprinātā detālplānojuma sabiedriskā apspriešana ilgusi trīs nedēļas, lai gan noteikumi Nr.423 paredzot vismaz četru nedēļu ilgu sabiedriskās

¹⁴⁷Jarinovska-Buka K. Vides tiesību principu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā un Eiropas Savienības vides tiesības. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 363.lpp.

¹⁴⁸Turpat; 351.lpp.

¹⁴⁹Turpat. 329.lpp.

¹⁵⁰Teritorijas attīstības plānošanas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2011. 2.novembris, nr.173.

¹⁵¹Attīstības plānošanas sistēmas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23.maijs, nr.80.

apspriešanas termiņu.¹⁵² Satversmes tiesa nosprieda, ka pēc būtības domes noteikumi Nr.10, Nr.17 un Nr.18 neatbilst kāpu aizsargjoslas īpašajam tiesiskajam statusam, teritorijas plānošanas, vides aizsardzības un valsts pārvaldes principiem. Spriedumā Satversmes tiesa pieminēja, piemēram, ka „pēc iestāšanās Eiropas Savienībā Latvijai saistoša būs arī Padomes direktīva 92/43/EEK (1992.gada 21.maijs) par dabisko biotopu un savvaļas dzīvnieku un augu aizsardzību, kura kā aizsargājamu biotopu veidu atzīst arī Baltijas jūras piekrastes kāpas,”¹⁵³ tātad pieņēma spriedumu ar skatu uz provizorisko regulējumu.

Par valsts pārkāpumu, nerīkojoties pietiekami, lai minētos vides standartus nodrošinātu, indivīdiem ir tiesības vērsties nacionālajās tiesās, bet, kad nacionālie tiesību aizsardzības līdzekļi ir izsmelti – arī ES Tiesā.

Pamattiesības ES

Bez augsta standarta sabiedrības informēšanas un līdzdalības jautājumos, ES tiesības līdz tam nebijušā apjomā aizsargā arī iedzīvotāju pamattiesības plašākā kontekstā – cilvēktiesības, pamatbrīvības, sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības. Tieši pamattiesību sastāvā ir, piemēram, iepriekš apskatītās tiesības uz labvēlīgu vidi. Lai gan cilvēka pamattiesības bija konstitucionāli nostiprinātas Latvijā jau kopš neatkarības atjaunošanas un lai gan cilvēktiesību aizsardzībā liela loma ir arī Latvijas dalībai Eiropas Padomē un tās 1950.gada 4.novembrī pieņemtās Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas saistošajam spēkam attiecībā uz Latviju, ES tiesībām ir liela ietekme tieši uz pamattiesību interpretāciju, uzstādot augstākus standartus.

Jau 1990.gada 4.maijā Augstākajai Padomei pieņemot deklarāciju „Par Latvijas Republikas pievienošanās starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos”,¹⁵⁴ Latvijai kļuva saistošas starptautiskās cilvēktiesību normas. 1991.gada 10.decembrī Augstākā Padome pieņēma konstitucionālo likumu „Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”,¹⁵⁵ tādējādi nostiprinot arī pamattiesības un nosakot minētajām tiesībām konstitucionālu statusu. Tomēr

¹⁵²Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2003. gada 27. maijā pieņemtā rīkojuma Nr. 2-02/57 "Par Jūrmalas pilsētas domes 24.10.2001. saistošo noteikumu Nr. 17 "Par detālo plānojumu Jūrmalā, teritorijai starp Bulduru prospektu, Rotas ielu, 23. un 25. līnijām" darbības apturēšanu", 2003. gada 2. jūnijā pieņemto rīkojumu Nr. 2-02/60 "Par Jūrmalas pilsētas domes 09.10.2002. saistošo noteikumu Nr. 10 "Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, sabiedriskajam centram Vaivaros" darbības apturēšanu" un Nr. 2-02/62 "Par Jūrmalas pilsētas domes 07.11.2001. saistošo noteikumu Nr. 18 "Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, zemesgabalam Bulduri 1001" darbības apturēšanu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1.pantam:Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004.gada 9.marta spriedums lietā Nr.2003-16-05.

¹⁵³Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004.gada 9.marta spriedums lietā Nr.2003-16-05., 5.2.punkts.

¹⁵⁴Latvijas Republikas Augstākās Padomes deklarācija par Latvijas Republikas pievienošanās starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1990. 24.maijs, nr.21.

¹⁵⁵Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi: LR konstitucionālais likums (zaudējis spēku). Latvijas Vēstnesis, 1992. 30.janvāris, nr.4.

domas dalījās attiecībā uz šādas deklaratīvas rīcības praktisko nozīmi. D.Grīnberga un O.Galanders uzskatīja, ka valsts, kas neatkarības atgūšanas perioda eiforijā ar plašu vērienu deklarējusi savu vēlmi iekļauties civilizētās pasaules aprītē un standartos, līdz šim nav varējusi rast pietiekamus resursus un varbūt arī gribu, lai šo vēlmi piepildītu ar reālu saturu.¹⁵⁶ Savukārt N.Muižnieks secināja, ka „demokrātija Latvijā ir nostabilizējusies” un „neskatoties uz atsevišķām problēmām, cilvēktiesības kopumā tiek ievērotas”.¹⁵⁷

Lai gan teorētiski cilvēktiesības Latvijā pastāvēja, problēmas radīja to aizsardzības mehānismu trūkums. Nebija ieviests administratīvais process, kas garantētu personas aizsardzību pret pārkāpumiem no valsts institūciju puses. Visas lietas, kas skāra cilvēktiesības, tika izskatītas civiltiesiskajā vai krimināltiesiskajā kārtībā. Sava loma bija pagasttiesām, bāriņtiesām un ģestiesām. Sūdzības varēja iesniegt arī Satversmes tiesā. Autore uzskata, ka cilvēktiesības un pamatbrīvības, lai gan konstitucionāli nostiprinātas, Latvijas sabiedrībā sāka iemiesoties pamazām, līdz ar pieaugošo šo tiesību aizsardzības mehānismu pilnveidi un sankciju iespējām. Šajā sakarā liela loma bija Latvijas virzībai uz ES – Latvija nevarētu organizācijā iestāties, ja nenodrošinātu tās pilsoņu (un nepilsoņu) tiesību ievērošanu, ko novēroja un atzinumus sniedza dažādas nevalstiskās organizācijas. Arī pēc iestāšanās ES, ES tiesības (bez starptautiskajām un Eiropas padomes izstrādātajām tiesībām) kalpo par mērauklu, pēc kuras Latvijas tiesas cilvēktiesības un pamattiesības interpretē. Galvenais ES tiesību akts, kas regulē minētos jautājumus, ir 2009.gadā līdz ar Lisabonas līguma spēkā stāšanos attiecībā uz dalībvalstīm piemērojamā Eiropas Pamattiesību harta (turpmāk – Pamattiesību harta).¹⁵⁸

Pamattiesību harta tika pieņemta ar mērķi konsolidēt ES mērogā piemērojamās pamattiesības, apkopojot plašo tiesību spektru – pilsoniskās, politiskās, sociālās un ekonomiskās tiesības – un padarīt redzamāku to lielo nozīmi. Valstu un valdību vadītāji vēlējās hartā ietvert vispārīgos principus, kas izklāstīti 1950.gadā pieņemtajā Eiropas Cilvēktiesību konvencijā,¹⁵⁹ un principus, kas izriet no ES valstīm kopējām konstitucionālām tradīcijām.¹⁶⁰ Bez tam bija paredzēts Pamattiesību hartā iekļaut pamattiesības, kas attiecas uz ES pilsoņiem, kā arī

¹⁵⁶Grīnberga D., Galanders O. Autoevakuācija *viņpus* administratīvā procesa un cilvēktiesībām. Administratīvais process un cilvēktiesības. Cilvēktiesību Žurnāls, 1997. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūta izdevums, nr.7, 17.lpp.

¹⁵⁷Muižnieks N. Cilvēktiesību vēsturiskā attīstība Latvijā no 1918. līdz 2000.gadam. Grām.: Ziemeļi I. (red.) Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: Izglītības solī, 2000, 240.lpp.

¹⁵⁸Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2010. 30.marts, C 83/389.

¹⁵⁹Ja kādas tiesības atbilst Eiropas Cilvēktiesību konvencijā garantētajām tiesībām, šo tiesību nozīme un apjoms ir tāds pats kā minētajā Konvencijā noteiktajām tiesībām, ciktāl ES tiesības nenosaka plašāku aizsardzību.

¹⁶⁰ES tiesību aktu kopsavilkumi. Pamattiesību harta. Pieejams:

http://europa.eu/legislation_summaries/human_rights/fundamental_rights_within_european_union/l33501_lv.htm
[aplūkots 30.03.2012.]

ekonomiskās un sociālās tiesības, kas ietvertas Eiropas Padomes Sociālajā hartā un Kopienas Hartā par darba ņēmēju sociālajām pamattiesībām, kā arī tajā atspoguļotos principi, kas izriet no ES Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras.¹⁶¹ Turklāt šis dokuments ir ļoti aktuāls, jo risina mūsdienu uzdevumus (piemēram, bioētikas normas, personas datu aizsardzība, ilgtspējīga attīstība un patērētāju aizsardzība).¹⁶² Tātad Pamattiesību harta ir patstāvīgs cilvēka pamattiesību avots, kas apkopo ES pilsoņiem garantētās cilvēka tiesības. Daļēji tā ietver jau līdz šim attiecībā uz ES valstīm spēkā esošo regulējumu, piemēram, tiesības uz dzīvību, daļēji kodificē līdz šim tieši nenoteiktas vai pa dažādiem tiesību aktiem izkaisītas tiesības.

Sociālās un ekonomiskās tiesības

ES tiesībām ir nozīmīga loma arī Latvijas ekonomiskās un sociālās vides uzlabošanā. Līdzīgi kā iepriekš minētās tiesības, arī ES sociālās un ekonomiskās tiesības Latvijā kļuva piemērojamas vai nu pēc iestāšanās tiešā veidā vai caur transponēšanu nacionālajos tiesību aktos, vai arī, jau proaktīvi pārņemot ES tiesību regulējumu. Līgums par Eiropas Savienības darbību vispārīgi regulē ES darbību tādās sociālajās un ekonomiskajās jomās kā nodarbinātība, izglītība, kultūra, veselības aizsardzība, patērētāju tiesību aizsardzība, rūpniecība, ekonomiskā, sociālā un teritoriālā kohēzija, pētniecība, vide, enerģētika, tūrisms, civilā aizsardzība u.c.

Nozīmīgas ir uz ES pilsonību attiecināmas tiesības.¹⁶³ Piemēram, pastāv šādas papildu tiesības, kas izriet no ES pilsonības: tiesības brīvi pārvietoties un uzturēties visā ES teritorijā, tiesības balsot Eiropas Parlamenta vēlēšanās, kā arī dzīvesvietas pašvaldības vēlēšanās un tikt ievēlētam, tiesības uz konsulāro un diplomātisko aizsardzību trešajās valstīs, tiesības vērsties pie Eiropas ombuda, tiesības rakstīt ES iestādēm kādā no ES valodām un saņemt atbildi attiecīgajā valodā.

Attiecībā uz ekonomisko vidi ES darbība ir vērsta galvenokārt uz iekšējā tirgus liberalizēšanu, lai „panāktu stabilu Eiropas attīstību, kuras pamatā ir līdzsvarota ekonomiskā izaugsme un cenu stabilitāte, sociālā tirgus ekonomika ar augstu konkurētspēju, kuras mērķis ir panākt pilnīgu nodarbinātību un sociālo attīstību, kā arī vides augsta līmeņa aizsardzību un tās kvalitātes uzlabošanu”, kā arī „veicinātu ekonomisko, sociālo un teritoriālo kohēziju un solidaritāti dalībvalstu starpā.”¹⁶⁴ Kā nozīmīgu ES tiesību ieguldījumu Latvijas ekonomikā var

¹⁶¹ ES tiesību aktu kopsavilkumi. Pamattiesību harta. Pieejams:

http://europa.eu/legislation_summaries/human_rights/fundamental_rights_within_european_union/133501_lv.htm
[aplūkots 30.03.2012.]

¹⁶² Deksnis E.B.Lisabonas līgumsun Eiropas Savienības konstitucionālie pamati. Rīga: Juridiskā koledža, 2008, 110.lp.

¹⁶³ Ikvienas dalībvalsts pilsonis ir ES pilsonis. ES pilsonība papildina katras dalībvalsts pilsonību, bet to neaizstāj.

¹⁶⁴ Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija, 3.panta trešā daļa. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2010. 30.marts, C 83/13.

minēt ES konkurences tiesības. ES tiesībpolitika nodrošina, ka preces un pakalpojumi kļūst lētāki, stingri regulējot monopolu un oligopolu jautājumu, uzņēmumu apvienošanas. Pozitīva ES tiesību ietekme īpaši jūtama telekomunikāciju nozarē, kur samazinās tarifu izmaksas, un banku sektorā, kur pieņemts kopējs regulējums un drošības standarti naudas darījumiem starp ES dalībvalstīm. Saistībā ar 2009.-2011.gada finanšu krīzi Eiropas līmenī turpinājās finanšu sektora juridisko un uzraudzības aspektu nostiprināšana un Eiropas Komisija nāca klajā ar priekšlikumiem par finanšu darījumu nodokli,¹⁶⁵ tātad nodokli, kas būtu vienots visas ES līmenī. Euro ieviešana padara ērtāku pārvietošanos starp eirozonas valstīm. ES struktūrfondu finansējums ļauj attīstīties vietējiem uzņēmumiem un uzlabot vidi arī nomaļos reģionos.

Saistībā ar darba tiesībām, tieši ES tiesību gaismā Latvija pieņēma noteikumus par vienlīdzīgu darba samaksu par vienādu darbu, darba aizsardzību, darbaspēka migrāciju un darba līgumiem. I.Tāle raksta, ka līdz tam, piemēram, darba likumdošanā darba devējam nebija pienākuma pierādīt, ka atšķirīgas attieksmes pamatā ir objektīvi apstākļi, kas nav saistīti ar darbinieka dzimumu, ja darbinieks ceļ prasību tiesā par tiešu vai netiešu diskrimināciju atkarībā no dzimuma. Arī kolektīvā atļaušana tika detalizēti regulēta un paplašināta.¹⁶⁶ Vienlaicīgi ES dalībvalstis atrodas atšķirīgās attīstības stadijās, tādēļ nav iespējams izveidot stingrus un unificētus, uz visiem darba tiesību tradicionālajiem institūtiem attiecinātus darba tiesību standartus.¹⁶⁷ Tāpat – joprojām aktuāls jautājums par normu iedzīvināšanu, kas saistās ar valsts lomu iesaistīto pušu informēšanā, izglītošanā un atbalstīšanā.¹⁶⁸

Darba tiesības ir pierādījums tam, ka, lai gan ES cenšas ar likumdošanas palīdzību noteikt iespējami plašus vienotus standartu ES mērogā tās kompetences jomās, ne visus sabiedriskās dzīves aspektus dalībvalstu ekonomisko, sociālo u.c. atšķirību dēļ ir iespējams vienoti noregulēt. ES tiesības ietekmē tiesisko un sociālo vidi dalībvalstīs, bet tikai līdz zināmai robežai; tālāk to nosaka likumdevējs katrā valstī. Attiecībā uz sociālajām tiesībām, Satversmes tiesa, piemēram, ir izteikusies, ka sociālās tiesības, pie kurām pieder arī sociālā palīdzība, ir ļoti nozīmīgas, taču vienlaikus īpašas tiesības, jo šo tiesību realizācija ir atkarīga no katras valsts ekonomiskās situācijas un pieejamiem resursiem. Tiesa varētu iejaukties tikai tad, ja konstatētu, ka, pieņemot konkrēto lēmumu, pieļauts vienlīdzības, patvaļas aizlieguma, tiesiskās paļāvības

¹⁶⁵Eiropas Komisija. Pārskata ziņojums par Eiropas Savienības darbību–2011, 7.lpp. Pieejams: http://europa.eu/generalreport/pdf/rg2011_lv.pdf [aplūkots 30.03.2012.]

¹⁶⁶Tāre I. Eiropas Savienības darba tiesības un to īstenošana Latvijā. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003, 294.lpp.

¹⁶⁷Turpat;

¹⁶⁸Turpat;

vai citu vispārējo tiesību principu pārkāpums.¹⁶⁹ Tā kā arī ES nenosaka konkrētus standartus, sociālā palīdzība ir viena no tām sabiedrisko attiecību jomām, kas, par spīti Latvijas dalībai ES, neatrodas vienā līmenī ar „vecu” ES dalībvalstu pieņemtajiem standartiem. Pat ja deklarātīvi ES cenšas nostiprināt dalībvalstu vienlīdzību, dalītās vai valstu unikālās kompetences jomās ES tiesības, un, iespējams, vēlme ko ietekmēt ir ierobežotas.

Autore secina, ka dalība ES Latvijas pilsoņiem piedāvā augstu tiesību standartu ES kompetences jomās, kā arī lielākas iespējas minētās tiesības realizēt un aizsargāt. Apzinoties šo iespēju tuvināties Rietumeiropas tiesiskās kārtības līmenim, Latvijas tauta nobalsoja par dalību ES, tomēr jāpaiet zināmam laikam, lai arī Latvijas tautas tiesiskās apziņas līmenis pietuvotos minētajiem standartiem. Tiesiskās apziņas maiņa ir laikietilpīgāks process par likumdošanas procesu. Dalība ES uz doto brīdi garantē Latvijā salīdzinoši sakārtotu tiesisko un sociālo vidi, kas visticamāk arī pamazām mainīs sabiedrības tiesisko apziņu no tiesiskā nihilisma uz tiesību ievērošanu.

Vienlaicīgi līdz ar izšķiršanos iestāties ES, kas skatāma kopā arī ar Satversmes grozījumiem, Latvijas zaudēja daļu valsts konstitūcijā līdz tam nostiprinātās neatkarības. Tomēr, ņemot vērā, ka „demokrātija” ir vairāk abstrakta ideja, kas lielā mērā jau kļuvusi pašsaprotama, pragmatiskie ieguvumi no dalības šķiet gandrīz neapēnoti – īpaši, attiecībā uz augstāko cilvēktiesību un pamatbrīvību līmeni, garantētajām ekonomiskajām un sociālajām tiesībām un informācijas pieejamību un tiesībām iesaistīties lēmumu pieņemšanā. Dalība ES garantē augstāku tiesību aizsardzības līmeni, nekā tas bija pirms 2004.gada, ES liek arī Latvijas valsts institūcijām pilnveidoties un uzliet par pienākumu nacionālajās tiesībās iekļaut noteiktus minimālos standartus. Sajūta, ka ES un Latvijas valsts varas institūcijas vairāk pievēršas indivīda labklājībai, izsmeļošāk regulējot indivīda pamattiesības, potenciāli mazina tiesiskā nihilisma izplatību sabiedrībā. Ņemot vērā, ka tiesiskā nihilisma cēlonis parasti ir juridiskā nekārtība, atpalcība un dominējošā iedzīvotāju skaita neaudzinātība,¹⁷⁰ tiesiskās vides sakārtošana ir progresīvs solis, lai celtos sabiedrības tiesiskās apziņas līmenis.

¹⁶⁹Par likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” Pārejas noteikumu 1.punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam, 1966.gada 16.decembra Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 9.pantam un 11.panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2001.gada 13.marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2000-08-0109.rtf> [aplūkots 30.03.2012.]

¹⁷⁰Nietzsche F. Zur Genealogie der Moral. Oxford: Blackwell, 1972, p. 39.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

1. Tiesiskā apziņa ir viena no sabiedriskās apziņas formām, kas atpsoguļo sabiedrības, sociālās grupas vai indivīda attieksmi, priekšstatus un uzskatus par esošajām un vēlamajām tiesībām. Individuālā un sabiedriskā apziņa nav nošķiramas viena no otras – to mijiedarbība ir nepārtraukta, līdz ar to dominances noteikšana starp abiem tiesiskās apziņas veidiem nav iespējama.
2. Tiesību kultūra – tā ir zināšanu (par tiesībām un valsti) sistēmas realizēšana ikdienas dzīvē, citiem vārdiem, tā ir realizētā tiesiskā apziņa. Tādējādi tiesiskā apziņa veido tiesību kultūras kodolu, iekšējo pamatu, tieši tāpat kā cilvēku pārliecība veido viņu rīcības kodolu.
3. Tiesību kultūru veido vairāki savstarpēji saistīti elementi: tiesiskās sistēmas stāvoklis valstī, likuma autoritāte un vieta, praktiskās darbības stāvoklis tiesību jomā un visbeidzot tiesiskās apziņas stāvoklis sabiedrībā.
4. Tiesiskais nihilisms ir viens no tiesiskās apziņas un sociālās uzvedības formām, kurai raksturīga negatīva (skeptiska) attieksme pret likumu un tiesību vērtībām. Izpaužas nievājošā, apzināti ignorējošā attieksmē pret tiesību normu priekšrakstiem praksē (ikdienas dzīvē), viens no prettiesiskās uzvedības, noziedzības iemesliem.
5. Anomija ir cilvēka uzvedība, kurai ir sociālas novirzes (suicidāls noskaņojums, apātija un vilšanās). Anomija ir plašāks jēdziens nekā deviācija un tiesiskais nihilisms, un abas šīs parādības veido anomijas struktūru.
6. Tiesiskās iekārtas attīstības ceļā no padomju uz kontinentālās Eiropas modeli, Latvija izmantoja galvenokārt reformu mehānismu, proti, tiesību reformas tika veiktas visās tiesību nozarēs un atsevišķās tiesību sfērās šīs reformas bija straujas un radikālas.
7. Latvijā denacionalizācijas procesa sākotnējie mērķi bija īpašumtiesību atjaunošana agrākajiem īpašniekiem, kā arī pāreja uz brīvu tirgus ekonomiku, tomēr, kā rāda vēstures fakti, sākotnējie mērķi tika sasniegti tikai daļēji, jo līdzās cēliem mērķiem, izvirzījās arī uzņēmīgu personu savtīgās intereses, turklāt mērķu īstenošanai bieži tika izmantoti pretrikumīgi līdzekļi.
8. Denacionalizācijas regulējuma jaunrades laikā netika veikta pienācīga situācijas analīze un tiesisko, ekonomisko un sociālo seku apzināšana. Tika pieļauti vairāki būtiski personu tiesību pārkāpumi, to skaitā, dzīvojamās mājas privatizācija pirms likumīgo mantinieku tiesību realizācijas galīga noilguma.
9. Līdzās daudzajām tiesību reformām, kas tika veiktas Latvijā uzreiz pēc neatkarības atjaunošanas, kā veiksmīgākās, tālredzīgākās atzīmējamas veiktās reformas komercietību jomā, jo pirms Komerclikuma ieviešanas, komercdarbību regulējošie tiesību akti bija izkaisīti vairākos desmitos likumu un tie nepietiekami risināja vai “apgāja” daudzas sabiedriskās dzīves problēmas.
10. Jaunpieņemtais komercclikuma regulējums bija ne tikai atbilstošs demokrātiskas valsts standartiem un pakārtots tirgus ekonomikai, bet arī atbilstošs Eiropas Savienības prasībām, jo likuma izstrādes laikā tika ņemta vērā progresīvāko valstu pieredze un no šīs pieredzes likumdevējs izvēlējās vērtīgāko un ietvēra tiesiskajā regulējumā.
11. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas par administratīvās reformas vispārīgo mērķi kļuva, pirmkārt, objektīva iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošana, ciktāl tā ir atkarīga no valsts iestāžu darba, otrkārt, Latvijas pilntiesīga integrācija Eiropas Savienībā.

12. Galvenā loma valsts pārvaldes reformās bija Valsts pārvaldes iekārtas likuma pieņemšanai, tas ir, virzība notika uz vienu, „jumta likuma”, ieviešanu, kas būtu pamats speciāliem likumiem katra atsevišķa valsts pārvaldes tiesību institūta noregulēšanai.
13. 21.gadsimta sākumā Latvijā nosacīti „vecais” administratīvais regulējums tika visaptveroši aizstāts ar jaunizveidotu. Tā 1994.gada likums „Par valsts civildienestu” zaudēja spēku ar 2000. gada „Valsts civildienesta likumu” (laika ziņā civildienesta reforma bija valsts pārvaldes reformas priekšgājēja), 1993.gada „Ministru Kabineta iekārtas likums” zaudēja spēku ar 2008. gada „Ministru kabineta iekārtas likumu”, 1996.gada „Ministru kabineta iekšējās kārtības un darbības noteikumi” un 2002.gada „Ministru kabineta kārtības rullis” zaudēja spēku ar 2009. gada „Ministru kabineta kārtības rulli”, 1995.gada „Korupcijas novēršanas likums” zaudēja spēku ar 2002.gada likumu „Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” u.c.
14. Tiesību reformas tika veiktas gan valsts neatkarības atjaunošanas periodā, gan laikā, kad Latvija kļuva par pilntiesīgu Eiropas Savienības dalībvalsti, tomēr atšķirībā no 90.-jos gados veiktajām reformām un tām sekojošā tiesiskā nihilisma attīstības sekām, 21. gadsimtā veiktās reformas tika veiktas plānveidīgi, stratēģiski pārdomāti, iesaistot plašas sabiedrības grupas. Līdz ar to tiesiskā nihilisma attīstība plašā valstiskā mērogā, neskatoties uz izmaiņām tiesiskajā vidē, nenotika.
15. XXI gadsimta tiesiskais nihilisms būtiski atšķiras no 20. gadsimta 90.-to gadu tiesiskā nihilisma, pirmkārt, ar to, ka 90.-to gadu tiesiskais nihilisms izpaudās galvenokārt praksē, proti, tiesību normas tika apzināti pārkāptas, tika veikti smagi noziedzīgi nodarījumi, savukārt 21. gadsimta tiesiskais nihilisms izpaužas galvenokārt teorētiskajā veidā, proti, pastāv neapmierinātība ar jaunām prasībām, kuras nosaka likumdevējs vai Eiropas Savienība, tomēr šīs prasības tiek ievērotas. Otrkārt, 21. gadsimta tiesiskais nihilisms izplatības ziņā ir salīdzinoši neliels, proti, sabiedrības tiesiskā apziņa ir sasniegusi to līmeni, kad likuma neievērošana rada sabiedrības noraidošo attieksmi pret pārkāpēju.

PRIEKŠLIKUMI

1. Sabiedrības tiesiskās apziņas līmenis ir nepārtraukti jāattīsta un jāpilnveido, to iespējams īstenot ne tikai ar masu mediju palīdzību, propogandējot tiesību virsvardības nepieciešamību, bet arī īstenojot dažādus sabiedriski nozīmīgus projektus, kuros galvenā uzmanība tiktu pievērsta tiesību kultūras līmeņa paaugstināšanai un sabiedrības informēšanai par citu valstu pieredzi attiecīgajā jautājumā.
2. Tiesiskais nihilisms ir dabiska parādība ikvienā sabiedrībā, tomēr tā izplatību nepieciešams kontrolēt un nepieciešamības gadījumā mazināt, proti, kontrolei jābūt daudzveidīgai, pirmkārt, atbildīgajiem valsts orgāniem, analizējot noziedzīgu nodarījumu statistiku, jānoskaidro, kādi nodarījumi tiek veikti visbiežāk, proti, ja tās ir zādzības, korupcija u.c. mantiska rakstura noziegumi, tad kļūst skaidrs, ka valstij nepieciešams veikt reformas sociāli – ekonomiskajā sfērā, lai izveidojušos situāciju uzlabotu.
3. Ikviens valsts varas pārstāvis, neatkarīgi no ieņemamā amata, pārstāv valsti un tās tēlu, līdz ar to veido arī zināmu uzvedības paraugu citiem sabiedrības locekļiem. Ja šī rīcība ir tendēta uz likuma apiešanu vai necienīgas attieksmes izrādīšanu, tad var sagaidīt to, ka citi sabiedrības locekļi rīkosies pēc analogijas. Ņemot vērā minēto, autores priekšlikums ir stingrāk veikt ierēdniecības aparāta kandidātu atlasī, uzsvāru liekot uz profesionālām iemaņām un profesionālās ētikas aspektiem.
4. Latvijas pieredze denacionalizācijas jautājumā tiek vērtēta pretrunīgi, tomēr ikviena pieredze ir vērtīga, līdz ar to, analizējot pieļautās kļūdas, nepilnības un trūkumus, kāds

- bija atrodams denacionalizāciju regulējošos normatīvos aktos, turpmāk likumdevējam būtu jāizvairās no steidzama, netālredzīga un valstij neizdevīga regulējuma pieņemšanas.
5. Reformas komercietesību jomā juristu vidū tiek dēvētas par līdz šim „veiksmīgākajām” reformām, kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas, līdz ar to likumdevējam, ņemot vērā pozitīvo pieredzi, turpmāk ikviena jauna regulējuma izstrādes gaitā, būtu nepieciešams izmantot tos pašus līdzekļus, kādi tika izmantoti, strādājot pie Komerlikuma regulējuma, proti, tiesību zinātnieku, praktizējošu juristu, sabiedrības iesaistīšana, starptautiskas pieredzes analīze, iespējamo seku apzināšana u.c.
 6. Straujas un radikālas izmaiņas tiesiskajā vidē ir viens no tiesiskā nihilisma attīstības celoņiem, līdz ar to, plānotās izmaiņas būtu nepieciešams ieviest pakāpeniski, nosakot zināmu pārejas periodu, ņemot vērā sabiedrības struktūru, veicot savlaicīgu informēšanu, plānoto izmaiņu nepieciešamības skaidrojumu, sabiedrības viedokļa uzklaušāšanu.
 7. Pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, notika otrreizējā liela mēroga tiesību sistēmas transformācija, tomēr šoreiz tā bija plānveidīga, laika ziņā nesteidzīga, līdz ar to sabiedrība neizjuta radikālas pārmaiņas īsā laika posmā un ar referendumu un citu aktīvu tiesību palīdzību, puda savu viedokli valstiski nozīmīgos jautājumos. Valstī, kurā sabiedrība jūt savu piederību un ietekmi uz valstiski nozīmīgu jautājumu risināšanu, tiesiskā nihilisma attīstība plašā mērogā nav iespējama.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

Literatūra

1. Balodis R. Latvijas Republikas uzņēmumu reģistrs : vēsture, prakse, komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
2. Balodis R., Kārkliņa A. Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. Jurista Vārds, 2010. 27.aprīlis, nr.17/18.
3. Balodis, R., Kārkliņa, A. Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks. Latvijas Universitātes žurnāls. Rīga: Juridiskā zinātne, 2010.
4. Buka A. Par iespējamiem grozījumiem mūsu Satversmē. Jurista Vārds, 2000. 8.jūnijs, nr.23.
5. Cipeļiuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001.
6. Deksnis E.B. Lisabonas līgums un Eiropas Savienības konstitucionālie pamati. Rīga, Juridiskā koledža, 2008.
7. Eiropas Komisija. Pārskata ziņojums par Eiropas Savienības darbību, 2011. Pieejams: http://europa.eu/generalreport/pdf/rg2011_lv.pdf [aplūkots 30.03.2012.]
8. Endziņš J. Komercreģistrā reģistrēta SIA – uzticams darījumu partneris. Pieejams: http://www.ur.gov.lv/faili/J_Endzins_par_KL.html, [aplūkots 2012.gada 28.martā]
9. ES tiesību aktu kopsavilkumi. Pamattiesību harta. Pieejams: http://europa.eu/legislation_summaries/human_rights/fundamental_rights_within_european_union/133501_lv.htm [aplūkots 30.03.2012.]
10. Grīnberga D., Galanders O. Autoevakuācija viņpus administratīvā procesa un cilvēktiesībām. Administratīvais process un cilvēktiesības. Cilvēktiesību Žurnāls, 1997. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūta izdevums, nr.7.
11. Grūtups A., Krastiņš E. Īpašuma reforma Latvijā. Rīga: Mans Īpašums, 1995.
12. Guļāns A. Augstākās tiesas attīstība: evolūcija, revolūcija vai normatīvā nolemtība. Jurista Vārds, 2005. 18.oktobris, nr.39.
13. Harbaceviča S. Eiropas Savienības tiesību ieviešana Latvijā. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.
14. Jarinovska K. Būtiskas izmaiņas nosacījumos par dalību Eiropas Savienībā. Jurista Vārds, 2008. 29.janvāris, nr.4.
15. Jarinovska-Buka K. Informācijas atklātības principa īstenošana Latvijā un Eiropas Savienībā. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.
16. Jarinovska-Buka K. Vides tiesību principu ieviešana Latvijas tiesību sistēmā un Eiropas Savienības vides tiesības. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.

17. Juridisko terminu vārdnīca. LZA TK terminoloģija 8., Rīga: Liesma, 1970.
18. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Kamene, 2002.
19. Latvijas Republikas Ministru kabinets. Valsts pārvaldes politika. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/valsts-parvaldes-politika> [aplūkots 2012.gada 27.martā]
20. Lapsa L. Metzāls S. Jančevska K. Mūsu vēsture 1985-2005. I. Sējums. Rīga: Atēna, 2008.
21. Lazdiņš J. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana *de facto*. Juridiskā pēctecība. Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki. 2007, nr.3.
22. Lazdiņš J. Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990. – 1991. gadā. Latvijas Universitātes žurnāls, 2010. Juridiskā zinātne, nr. 1.
23. Lazdiņš J. Zemes īpašumu nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gadsimts). Likums un Tiesības, 2005. 7. sēj., nr. 6.
24. Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Ziemeļe I. (red.). Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: Izglītības soļi, 2000.
25. Levits E. Satversme un Eiropas Savienība. Jurista Vārds, 2000. 8.jūnijs, nr.23.
26. Levits E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Pieejams: <http://www.mf.llu.lv/uploads/File/prezentacijas/20.pdf> [aplūkots 2012.gada 27.martā]
27. Litvins G., Markovskis K., von Renner E., Statkus S. Sabiedrības līdzdalība teritorijas plānošanas un būvniecības jautājumos. Providus, 2008. Pieejams: http://www.providus.lv/upload_file/Publikacijas/Valsts_kvalitate/Lidzdaliba.pdf [aplūkots 28.03.2012.]
28. Mišaneks G., Blumberga U. Vides aizsardzības likumdošanas sistēma Latvijā. Rīga: VARAM un Zviedrijas vides aģentūra, 1998.
29. Muižnieks N. Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā: praktiķa vērtējums. Cilvēktiesību žurnāls, 1996, nr.3.
30. Muižnieks N. Cilvēktiesību vēsturiskā attīstība Latvijā no 1918. līdz 2000.gadam. Grām.: Ziemeļe I. (red.) Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: Izglītības soļi, 2000.
31. Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
32. Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. Grām.: Drošība un tiesiskums Latvijā. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007.
33. Populārā medicīnas enciklopēdija. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984.
34. Pumpuriņa I. Vai likumdevējs var atļauties būt nekonsekvents. Jurista Vārds, 2009. 9.jūnijs, nr.23.
35. Strupiņš A. Komerclikuma komentāri: A daļa, Komerclikuma vispārīgie noteikumi. Rīga: A.Strupiņa juridiskais birojs, 2003.
36. Tāre I. Eiropas Savienības darba tiesības un to īstenošana Latvijā. Grām.: Alehno I (red.). Eiropas Savienības tiesību īstenošana Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.

37. Vilks A. Pret korupciju. Nacionālā un starptautiskā mērogā. Jurista Vārds, 2000. 1.jūnijs, nr.22.
38. Ziemele I. (red.). Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Rīga: Izglītības soļi, 2000.
39. Zurģe E. Eiropas Savienības ietekme uz Latvijas Republiku: tiesību transformācija. Jurista Vārds, 2008. 17.jūnijs, nr.23.
40. Bell J. French Legal Cultures. Cambridge University Press, June 2001.
41. Cleeremans A. The Unity of Consciousness: Binding, Integration and Dissociation. Oxford: Oxford University Press, 2003.
42. Gosepath S, Hinsch W., Rössler B. Handbuch der politischen Philosophie und Sozialphilosophie. Walter de Gruyter, 2008.
43. Gulick van R. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford: The Methaphysics Research Lab Center for the Study of Language and Information Stanford University, 2004.
44. Nelken D. Using the concept of legal culture. Journal of Legal Philosophy, 2004.
45. Nietzsche F. Zur Genealogie der Moral. Oxford: Blackwell, 1972.
46. Osipova S. Developing the Rule of Law un Latvia. Münster: Sonderpunkt Wissenschaftsverlag, 2008.
47. Silbey S. After legal consciousness. Aldershot, Hampshire: Ashgate Publishing Ltd., 2008.
48. Stirner M. The Ego and his own. New York: Benj R. Tucker, 1907.
49. Stowasser H. Freiheit pur: die Idee der Anarchie, Geschichte un Zukunft. Frankfurt am Main: Eichborn, 1995.
50. Азаркин Н.М. Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций. Москва., Юрид. Лит., 2003.
51. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. Москва: Издательская группа НОРМА – ИНФРА, 1998.
52. Бердяев Н.А. Философская истина и интеллигентская правда. Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции, Москва: [b.i.], 1909. Pieejams: <http://www.vehi.net/vehi/> [aplūkots: 22.03.2012].
53. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Западно-европейская социология XIX-начала XX веков. Москва: [b.i.], 1996.
54. Ильин И.А. О сущности правосознания. Мюнхен:Типография обители Иова Почаевского в Мюнхене, 1956.
55. Коваленко А.И. Краткий словарь-справочник по теории государства и права. Исток: Москва, 1994.
56. Ломброзо Ч. Новейшие успехи науки о преступнике. Москва: Эксмо,1890.,
57. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны одной медали. Правоведение, 1994, n.2.
58. Мертон Р. Социальная структура и аномия. Социология преступности.

Москва: Прогресс, 1966.

59. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. [b.i.], Санкт-Петербург., 1909-1910. Т. 1.
60. Спиридонов Л. И. Теория государства и права. Москва, 1995.
61. Староверова И. В. Правосознание и правоповедение молодежи. Наука. Культура. Общество [b.v.]; 2006, n.7.
62. Сухарев А.Я., Зорькин В.Д., Крутских В.Е., Большой юридический словарь. Москва: ИНФРА, 2003.
63. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. Под общ. ред. А.Б. Венгерова. Москва.: Юриспруденция, 2000.
64. Туманов В.А. Советская политическая система от революции до перестройки. Полис, [b.v.], N.1. 1991.
65. Туркишвили Ш.А., Горозия В.Е. Понятие аномии и попытки его модификации. Сб. материалов международного симпозиума. Выпуск 2., Зугдиди, Грузия: Под ред. В.В. Парцвания, 2004.
66. Фарбер И.Е. Правосознание как форма общественного сознания, Госюриздат, 1963.
67. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва, 1995.

Normatīvie akti

1. Par 1998.gada 25.jūnija Orhūsas konvenciju par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 26.aprīlis, nr.64.
2. Līgums starp Beļģijas Karalisti, Dānijas Karalisti, Vācijas Federatīvo Republiku, Grieķijas Republiku, Spānijas Karalisti, Francijas Republiku, Īriju, Itālijas Republiku, Luksemburgas Lielhercogisti, Nīderlandes Karalisti, Austrijas Republiku, Portugāles Republiku, Somijas Republiku, Zviedrijas Karalisti, Lielbritānijas un Ziemeļīrijas Apvienoto Karalisti (Eiropas Savienības dalībvalstīm) un Čehijas Republiku, Igaunijas Republiku, Kipras Republiku, Latvijas Republiku, Lietuvas Republiku, Ungārijas Republiku, Maltas Republiku, Polijas Republiku, Slovēnijas Republiku, Slovēnijas Republiku par Čehijas Republikas, Igaunijas Republikas, Kipras Republikas, Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas, Ungārijas Republikas, Maltas Republikas, Polijas Republikas, Slovēnijas Republikas un Slovēnijas Republikas pievienošanās Eiropas Savienībai: starptautisks līgums. Latvijas Vēstnesis, 2003. 12.novembris, nr.159.
3. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2010. 30.marts, C 83/389.
4. Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2008. 9.maijs, C 115/47.
5. Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija. Eiropas Savienības Oficiālais

- Vēstnesis, 2010. 30.marts, C 83/13.
6. Latvijas Republikas Augstākās Padomes deklarācija par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos: LR likums. Ziņotājs, 1990. 24.maijs, nr.21.
 7. Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru: LR likums. Ziņotājs, 1990. 6.decembris, nr.49.
 8. Par namīpašumu atdošanu likumīgajiem īpašniekiem: LR likums. Ziņotājs, 1991. 21.novembris, nr.46.
 9. Par namīpašumu denacionalizāciju Latvijas Republikā: LR Likums. Ziņotājs, 1991. 21.novembris, nr.46.
 10. Par īpašumu atdošanu reliģiskajām organizācijām: LR likums. Ziņotājs, 1992. 4.jūnijs, nr.22/23.
 11. Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 25.marts, nr.5.
 12. Par valsts civildienestu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 3.maijs, nr.52.
 13. Par nekustamo īpašumu atdošanu akadēmiskajām mūža organizācijām: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 10.decembris, nr.213/214.
 14. Par zemes īpašuma atdošanu Latvijas Agronomu biedrībai: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1997. 10.aprīlis, nr.93.
 15. Par nekustamā īpašuma tiesību atjaunošanu Latvijas Grāmatrūpniecības arodu savienībai: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 14.aprīlis, nr.99.
 16. Par ietekmes uz vidi novērtējumu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 30.oktobris, nr.322/325.
 17. Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14.novembris, nr.164.
 18. Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2002. 21.jūnijs, nr.94.
 19. Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 17.jūnijs, nr.96.
 20. Vides aizsardzības likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 15.novembris, nr.183.
 21. Attīstības plānošanas sistēmas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23.maijs, nr.80.
 22. Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2008. 30.decembris, nr.202.
 23. Teritorijas attīstības plānošanas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2011. 2.novembris, nr.173.
 24. Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi: LR konstitucionālais likums (zaudējis spēku). Ziņotājs, 1992. 30.janvāris, nr.4.
 25. Par bezpeļņas organizāciju: LR likums (zaudējis spēku). Ziņotājs, 1992. 13.februāris, nr.6.

26. Par 1925. gada 1. aprīļa likuma „Ministru kabineta iekārta” atjaunošanu: LR likums (zaudējis spēku). Latvijas Vēstnesis, 1993. 20.jūlijs, nr.52.
27. Administratīvi teritoriālās reformas likums: LR likums (zaudējis spēku). Latvijas Vēstnesis, 1998. 30.oktobris, nr.322/325.

Juridiskās prakses materiāli

1. Par likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” Pārejas noteikumu 1.punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam, 1966.gada 16.decembra Starptautiskā pakta par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām 9.pantam un 11.panta pirmajai daļai: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2001.gada 13.marta spriedums lietā Nr. 2000-08-0109. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2000-08-0109.rtf> [aplūkots 30.03.2012.]
2. Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2003. gada 27. maijā pieņemtā rīkojuma Nr. 2-02/57 ”Par Jūrmalas pilsētas domes 24.10.2001. saistošo noteikumu Nr. 17 ”Par detālo plānojumu Jūrmalā, teritorijai starp Bulduru prospektu, Rotas ielu, 23. un 25. līnijām” darbības apturēšanu”, 2003. gada 2. jūnijā pieņemto rīkojumu Nr. 2-02/60 ”Par Jūrmalas pilsētas domes 09.10.2002. saistošo noteikumu Nr. 10 ”Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, sabiedriskajam centram Vaivaros” darbības apturēšanu” un Nr. 2-02/62 ”Par Jūrmalas pilsētas domes 07.11.2001. saistošo noteikumu Nr. 18 ”Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, zemesgabalam Bulduri 1001” darbības apturēšanu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1.pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004.gada 9.marta spriedums lietā Nr.2003-16-05. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2003-16-05.rtf> [aplūkots 30.03.2012.]
3. Par Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likuma 2. pielikuma “Novadi un to teritoriālā iedalījuma vienības” 103. punkta vārdu “Dzērbenes pagasts” un “Kaives pagasts, Taurenes pagasts” atbilstību 1985. gada 15. oktobra Eiropas vietējo pašvaldību hartas 5. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009.gada 30.oktobra spriedums lietā Nr.2009-04-06. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009-04-06.htm [aplūkots 2012.gada 27.martā]